

УНИВЕРЗИТЕТ "КИРИЛ И МЕТОДИЈ" - СКОПЈЕ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ - СКОПЈЕ

ЛИДИЈА ЛАЗАРЕВСКА

СОЗДАВАЊЕТО НА ФУНКЦИОНАЛНОТО ЕДИНСТВО
НА МИСЛЕЊЕТО И ЈАЗИКОТ ВО ТЕКОТ НА ОНТОГЕНЕТИСКИОТ
РАЗВИТОК НА ИНДИВИДУАТА

- магистерски труд -

С к о п ј е ,

1987 г о д и н а

С О Д Р Ж И Н А

	стр.
I. В О В Е Д	1
II. Т Е О Р Е Т С К И П Р И С Т А П К О Н П Р О Б Л Е М О Т	4
1. Сфаќањата за единството на мислењето и јазикот во стручните литературни извори	5
2. Поимите "мислење", "јазик", "говор" и нивните взаемни односи	14
2/А. Мислење	14
2/А-1. Перцептивно - практично мислење	16
2/А-2. Перцептивно - претставно мислење	17
2/А-3. Појмовно, апстрактно - логичко мислење	19
2/Б. Јазик, говор и нивното единство	20
2/В. Мислење и јазик; мислење и говор - нивното единство	23
3. Услови за создавање на функционалното единство на мислењето и јазикот во текот на онтогенетскиот развој	27
3/А. Развојот на сензомоторната интелигенција	27
3/Б. Практично - ситуационата комуникација во текот на заедничките активности на децата и возрасните	30
3/В. Увојувањето на јазичниот систем	32
3/Г. Интернализација на говорот	36
4. Теориските основи на кои се темели истражувањето на проблемот на создавањето на единството на мислењето и јазикот	41
4/А. Теоријата на Л.С. Виготски	42
4/Б. Теоријата на Ж. Пијаже	48
4/В. Теоријата на Ц. Брунер	51
4/Г. Поставките на современата структурална лингвистика	55
4/Д. Учењето на А.Р. Лурија и неговите соработници	59

5.Учењето на И.П.Павлов за физиолошките основи и повисоката нервна активност кај човекот	64
6.Поновите сфаќања за асоцијациите на зборови	81
III.ПРЕГЛЕД НА ИСТРАЖУВАЊАТА НА ПРОБЛЕМОТ ЗА ЕДИНСТВОТО НА МИСЛЕЊЕТО И ЈАЗИКОТ	91
IV.ПРЕДМЕТ И ВАРИЈАБЛИ НА ИСТ- РАЖУВАЊЕТО, ЦЕЛ, ЗАДАЧИ И ХИ- ПОТЕЗИ	133
1.Предмет и варијабли на истражувањето	133
2.Цел на истражувањето	138
3.Задачи на истражувањето	138
4.Хипотези на истражувањето	139
V.МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВА- ЊЕТО	143
1.Методи и техники на истражувањето	143
2.Узорок на испитаници	144
3.Материјали - користени во истражувањето	146
4.Постапка	146
5.Бележење на одговорите	147
6.Начин на обработка на резултатите на тестот на слободни асоцијации на зборови	147
VI.ПРЕГЛЕД И АНАЛИЗА НА РЕЗУЛ- ТАТИТЕ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	151
A.МАКРО - АНАЛИЗА	
1.Вид на одговорите	155
2.Латентен период на одговорите	180

Б.МИКРО - АНАЛИЗА

стр.

1.Асоцијативно поле

202

2.Асоцијативна валентност

236

3.Асоцијативен систем

253

VII.ЗАКЛУЧОЦИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

298³

ЛИТЕРАТУРА

ПРИЛОЗИ

I

В О В Е Д

Проблемот за единството на мислењето и јазикот е многу сложен. Во неговото решавање е вложен трудот на многу поколенија, но тој е сеуште недоволно разработен во психологијата. Обично се разработува проблемот за односот меѓу мислењето и говорот, но и на тој проблем не му се посветени многу трудови.

Во психологијата не се прави секогаш јасно разграничување меѓу единството на мислење и говор и единството на мислење и јазик. Не ретко, тие поими се идентификуваат. Врската меѓу мислењето и говорот е многу потесна: таа е врска која се создава при комуникацијата и нејзиниот квалитет зависи од степенот во кој е усвоен јазикот, од односите меѓу соговорниците, од конкретната ситуација и т.н. Врската пак меѓу мислењето и јазикот е од друга природа. При нејзиното формирање решавачко влијание имаат внатрешните законitosti на соодветниот јазик. Јазикот е за индивидуата однапред дадена "објективна реалност", која таа треба да ја усвои во текот на својот говорен развнток, кој се одвива низ надминувањето на внатрешните и надворешните противречности меѓу старите можности и новите потреби при разменувањето на мислите. Како резултат на тој процес се создава тесно, нерадкинливо единство меѓу мислењето и јазикот, а истовремено, така постигнатото единство се фиксира во изразените зборови и нивните комбинации.

Основен проблем кој се разработува во овој труд е СОЗДАВАЊЕТО НА ФУНКЦИОНАЛНОТО ЕДИНСТВО НА МИСЛЕЊЕТО И ЈАЗИКОТ ВО ТЕКОТ НА ОНТОГЕНЕТСКИОТ РАЗВИТОК НА ИНДИВИДУАТА.

Прифаќајќи дека тоа единство се создава во процесот на говорниот развoтoк, како ЗАДАЧА при истражувањето си поставивме да го истражуваме НАЧИНОТ НА КОЈ СЕ СОЗДАВА ФУНКЦИОНАЛНОТО ЕДИНСТВО НА МИСЛЕЊЕТО И ЈАЗИКОТ ВО ГОВОРНИОТ РАЗВИТОК НА ДЕЦАТА.

Проблемот за создавањето на функционалното единство на мислењето и јазикот се разгледува од аспект на развојната психологија и психопатологија, односно се истражува говорниот развoтoк на децата без и со недостатоци на слухот, бидејќи:

- единството на мислење и јазик кај децата без недостатоци на слухот е толку тесно, што се јавуваат низа тешкотии при неговата анализа;
- во говорниот развoтoк на децата со недостатоци на слухот се јавуваат отстапувања од нормалниот тек на тој процес, поради што патолошките случаи претставуваат природен експеримент;
- односното единство кај децата со недостатоци на слухот се создава бавно, благодареејќи на што тој процес може подетално да се прогледди;
- односот меѓу субјективниот карактер и објективната содржина на мислењето е многу посвоевиден кај децата со недостатоци на слухот, што може да допринесе за расветлување на низа неразјаснети прашања.

Со компарирање на особеностите со кои се одликува говорот на децата во различни фази од нивниот говорен развoтoк сакаме да направиме обид за утврдување на некои законитости, кои

се од суштинско значење за развитокот на мислењето во тесна врска со совладувањето на јазикот, кои ќе можат да бидат применети во практични цели.

Иако во истражувањето не беа вршени посебни истражувања на елементарното перцептивно-практично мислење, развиеното апстрактно-логичко, јазично мислење, преминот кон јазичното мислење во вистински смисол на зборот е јасно оцртан во говорот на децата без и со недостатоци на слухот кои учествуваа во истражувањето, што овозможува утврдување на начинот на кој се создава функционалното единство на мислењето и јазикот.

На овој проблем му се посветени многу мал број на трудови од наши автори и покрај тоа што значењето и подрачјата на примена на резултатите од проучувањето на оваа област се големи.

II

ТЕОРЕТСКИ ПРИСТАП
КОН ПРОБЛЕМОТ

1. СФАКАЊАТА ЗА ЕДИНСТВОТО НА МИСЛЕЊЕТО И ЈАЗИКОТ ВО СТРУЧНИТЕ ЛИТЕРАРНИ ИЗВОРИ

Поради својот многостран и сложен карактер, проблемот за единството на мислењето и јазикот е предмет на проучување на разни научни дисциплини: филозофијата, психологијата, лингвистиката и други.

Во марксистичката филозофија наидуваме на голем број на сфаќања, почнувајќи од одречувањето на можноста за постоење на мислење вон и независно од јазикот, до прифаќањето на можноста за создавање на единство на мислење и други "јазици", каков што е на пример јазикот на глувонемите. Преовладуваат мислењата дека мислењето без јазик е невозможно, но таквите сфаќања се однесуваат на апстрактното и воопштено мислење. Се сретнуваат и автори кои не даваат такви категорички заклучоци, меѓу кои особено се истакнува А.Г.Сpirкин: "Мислењето на човекот се одвива воглавно со помош на јазик. Без јазик не само што е невозможно да се изразат сопствените и сфатат туѓите мисли, невозможно е и да се размислува за било што во себе. Иако во некои случаи човекот мисли и со претстави за предметите и појавите човекот првенствено мисли со поими, кои се невозможни без зборовите Од тука произлегува дека јазикот и мислењето се нераскинливо врзани, не постојат еден без друг, како што не постои содржина без форма и форма без содржина (91/24,34).

Сите тврдења дека не може да постои мислење без јазик, дека мислењето и јазикот се неодделиви еден од друг, како во своето настанување, така и во своето постоење, се судруваат со

фактот дека и лицата со недостаток на слух, кои не можеле да го усвојат јазикот, мислат правилно, имаат добра ориентација во реалноста, се здобиваат со извесни разбирања за апстрактните појави, иако не владеат со соодветните зборови.

Некои од филозофите го објаснуваат овој факт, истакнувајќи во своите тврдења дека луѓето без недостаток на слух не можат да мислат без јазик, исклучувајќи го мислењето на лицата со таков недостаток како аномална појава (81/275). Други се усмеруваат на разрешување на проблемот за врските меѓу мислењето и мимиката и гестовите, барајќи одговор на прашањето дали тие врски се доволни за развивање на апстрактно-логичкото мислење, заклучувајќи дека говорниот јазик не е единственото средство за изразување на мислите, но дека гестовниот говор, иако е втор сигнален систем, е многу понесовршен и со него неможат да се изразат сложените апстрактни мисли и разновидните нијанси на чувствата.

Сите автори се сложуваат дека за развитокот на апстрактното и воопштено мислење е неминовно постоењето на врска со некаква "обвивка", односно дека неможат да постојат "чисти" мисли, како што тврделе филозофите-идеалисти, според кои мислењето постои само во сферата на "духовниот живот".

Наизглед пројавената противречност во сфаќањата произлегува од погрешното разработување на проблемот или само од функционален аспект - кога се гема во предвид начинот на кој функционира веќе оформеното единство на мислењето и јазикот, улогата која ја имаат при тоа јазикот и говорот, или само од генетички аспект - кога се разгледува прашањето за нужноста на јазикот и говорот, како услови за јавување на мислењето во про-

цесот на филогенезата или онтогенезата. Таквото еднострано разгледување, со генерализирање на заклучоците на проблемот во целина, е основната причина за пројавената "противречност" во сфаќањата.

Уште Енгелс, во својата "Дијалектика на природата", укажува дека "Најнапред трудот, а подоцна со него и јазикот - тоа се двата најсуштински стимулуси, под чие влијание мозокот на мајмунот постепено се претворил во човечки мозок" (32/). Според Енгелс, најнапред трудот, потоа процесите на апстракција и генерализација, засновани на практичната дејност на човекот, кои подоцна се менуваат со развитокот на говорот и фиксираат и усовршуваат во јазикот.

Затоа проблемот на единството на мислењето и јазикот треба да се разработува генетички, за да се утврди начинот на кој тоа се создава, а потоа начинот на функционирањето на веќе оформеното единство на мислење и јазик.

(За сфаќањата на единството на мислењето и јазикот во марксистичката филозофија види во 1, 5, 32, 39, 50, 58, 81, 83, 85, 90, 91).

Проблемот за единството на мислењето и јазикот, односно врската меѓу мислењето и јазикот, е разработуван и во лингвистиката.

И меѓу лингвистите има приврзеници на сфаќањето дека мислењето е поврзано со трудот на човекот, со неговата практична дејност. Во трудовата теорија на Л. Нуаре е истакнато дека човекот уште во своето далечно минато ги поврзувал своите трудови процеси со различни звуци и нивни комбинации, односно дека тие два процеса се развивале паралелно. На ова тврдење е спротивставено тврдењето дека трудот е основниот фактор кој до-

ведува до создавање на јазикот (24/20).

Врската меѓу мислењето и јазикот е подетално анализирана од страна на познатиот германски лингвист Вилхелм Хумболт, според кој јазикот е невозможен без мислењето. Подоцна Фердинанд де Сосир, прочуен швајцарски лингвист, ја разработува тезата дека единството на мислењето и јазикот прилега на лист хартија, на чија една страна е мислењето, а на другата јазикот.

Во лингвистиката е разработуван и проблемот за мислењето на лицата со недостаток на слух, кои не владеат со јазикот. Во врска со овој проблем се оформени две противречни сфаќања:

- Сите мисли во главата на човекот настануваат на база на јазичен материјал;
- Иако лицата со недостаток на слух не владеат со јазикот, нивната мисла работи. Дека е тоа така, сведочат многубројните сфаќања на разни автори, дека и кај лицата со недостаток на слух, и покрај тоа што не владеат со јазикот, се развива мислење, кое има свои карактеристични особености.

Во врска со мислењето на лицата со недостаток на слух, кои не владеат со јазикот, во психопатологијата, како гранка на психологијата, се оформени неколку различни сфаќања:

- Едни од авторите ја одречуваат можноста за развиено мислење кај децата со недостатоци на слухот пред нивното поаѓање на училиште;
- Други негираат било каква разлика меѓу мислењето на децата без и со недостатоци на слухот;
- Трети поставуваат остра граница меѓу нагледното и вербалното мислење, докажувајќи дека не постои разлика меѓу двете групи на деца, во поглед на првиот вид на мислење, што не е случај ко-

га е во прашање вербалното мислење;

- Четврти тврдат дека кај децата со недостатоци на слухот се развиваат посебни способности, како резултат на компензација.

Проблемот за мислењето и јазикот и нивниот однос е не доволно разработен и во психологијата. Иако интересите на психолозите за овој проблем датираат од многу одамна, тој станува поактуелен дури од 50-те години на овој век наваму.

Бихејвиористичката психологија се обидела да утврди идентитет меѓу мислењето и говорот, сведувајќи го мислењето на говор, како збир на нервно-мускулни движења - говорни реакции кои се вршат по пат на обиди и грешки и не претставуваат интелектуални операции.

Со ваквото сведување на мислењето на збир на посебни навики-говорни реакции без значење, се укинува и самиот говор, кој е одреден, регулиран со смисловните односи меѓу значењата на зборовите.

Вирџбургската школа ја развила идејата за независност меѓу мислењето и говорот, ослободувајќи ја мислата од секаква сензитивност - перцепциите и претставите, па и од зборот - замислувајќи дека меѓу мислењето и говорот постои чисто механичка, надворешна врска, во која говорот има улога на средство за изразување на мислите.

Во својата говорна активност човекот се служи со зборови и нивни комбинации - носители на значења -, резултат на аналитичко-синтетичката дејност. И токму значењето на зборовите е оној јазел кој нераскинливо ги сврзува во единство и мислењето и говорот. Затоа ваквата анализа на така сложената психичка целина, на нејзините составни компоненти е погрешна.

Разни учења за мислењето и говорот, во своите теории

го изразуваат едното од овие крајно екстремни, научно незасно -
вани сфаќања, или ги спојуваат обете, наизглед завземајќи среди-
на меѓу нив, но непрестано се вртат во круг без излез.

Наспроти наведените, научно незасновани сфаќања, кои на -
полно го разединуваат мислењето и говорот, или го сведуваат мис-
лењето на говор, е сфаќањето за нераскинливото единство на мис-
лењето и говорот, односно мислењето и јазикот. Меѓутоа, ваквото
сфаќање, слично на оние во филозофијата и лингвистиката, се одне-
сува на веќе развиеното вербално-логичко, апстрактно мислење, ка-
рактеристично за нормалниот возрасен човек и оневозможува под-
лабоко проникнување во самата суштина на мислењето, како процес
на посредно, воопштено одразување на објективната реалност и не-
говото единство со јазикот.

Од направениот преглед на сфаќањата за единството на
мислењето и јазикот, во стручните литературни извори на наведени-
те научни дисциплини, се согледува недоволната разработеност на
проблемот во неговата развојност, што оневозможува завлегување
во неговата суштина и погрешно го усмерува вниманието на функ-
ционирањето на веќе оформеното единство на мислењето и јазикот.

Уште Блонски, во своите трудови, укажува на променливоста
на психичките функции, а во "културно - историската теорија" на
Л.С. Виготски се разработени и психолошките механизми на кои се
заснива историската променливост на менталните функции на чо-
векот, при непроменета морфологија на мозокот (104/13-28; 15/123-175).

Мислењето и говорот и во филогенезата и во онтогенезата
имаат различни развојни корени. Предговорното мислење и пред-
интелектуалниот говор се развиваат по разни линии, неза -

висно еден од друг, се до извесен степен во развитокот, кога мислењето постанува говорно, а говорот интелектуален и се воспоставува тесна врска меѓу двата процеса. Односот меѓу мислењето и говорот, во така настанатото единство, не е константен во целиот ток на филогенетскиот и онтогенетскиот развиток, а освен тоа, со говорното мислење не се исцрпуваат сите видови на мислење, нити сите видови на говор (104/104-131).

Нема сомнение дека постојат облици на мислење без учество на говор. Доказ за тоа е постоењето на сензомоторната интелигенција, мислењето на лицата со недостатоци на слухот, кои поради својот дефицит немале можност да го усвојат јазикот. Доказ за тоа се и облиците на мислење какво што е "визуелното" (перцептивно - претставно) мислење, односно увидувањето на односи меѓу перцептивно присатни информации, "геометриската интуиција", мисловните процеси при решавањето на задачите за испитување на специјалниот фактор, вклучени во тестовите за испитување на интелигенцијата, во кои говорот не учествува во генерирањето на мислите, иако може да се користи како средство за нивно формулирање. (104/117, 124 - 126; 44/260, 281). Но карактеристично за возрасниот човек, кој поминал низ сите фази на филогенетскиот или онтогенетскиот развиток, е говорното мислење, како единство на мислење и јазик, кое како особена форма на мислење се одделува од општата структура на човековата сознајна, целеусмерена дејност и постанува релативно самостојно изразување на нејзината почетна и суштинска целост, благодарейќи на развитокот на сопствените комуникативни средства и самата говорна активност. За разлика од пониските (природни) функции на мислењето и говорот, говорното мислење е единство со социјален карактер,

сложена ментална структура, различно организирана во различните свои развојни фази, како резултат на променливоста на во неа вградените знаци и значења.

Проблемот на единството на мислењето и јазикот е еден од најсложените проблеми во психологијата. Тешкотиите во неговото разрешување произлегуваат од занемарувањето на претпоставката за историската променливост на човековите ментални функции, со семантизација на истите и нивна интеграција во сложени функционални системи - ментални структури од се посложен вид, чие изучување е невозможно со анализа на нивните составни компоненти.

Со помош на својата мисловна, аналитичко - синтетичка дејност, човекот ги разложува перцептивните и практичните целини на дискретни единици, непостоечки како физички и перцептивно издвоени објекти, оттргнувајќи ги од контекстот во кој се тие реално вклопени, синтетизирајќи ги во нови целини, постојни само како мисловни конструкции, предмет или средство за понатамошна анализа и синтеза од повисок степен, чиј резултат се конструи од уште посложен вид. Нивното постоење е невозможно без нивна фиксација во даден симболички систем, каков што е јазичниот, кој претставува определен, во текот на историскиот развој на човекот фиксиран систем на анализа, синтеза, воопштување на предметите и појавите во објективната реалност, во нивните суштински својства, врски и односи и овозможува надминување на биолошката еволуција на човекот и остварување на неговиот се побрз културен развој, со надраснување на својата комуникативна функција, поставувајќи суштинска одлика на мислењето.

Појавата и развојот на јазикот е невозможна без актив-

ното учество на мислењето, но тоа не значи дека и мислењето е невозможно без јазик. Тоа се развива најнапред по сопствени патиишта, а јазикот служи за негово фиксирање и усовршување. Затоа, во основата на овој труд ја поставивме хипотезата дека единството на мислењето и јазикот не постои безусловно, туку се создава во процесот на онтогенетскиот (и филогенетскиот) развик, како премин на елементарното, перцептивно - практично мислење кон апстрактно - логичкото, појмовно, теориско, јазично мислење.

(За сфаќањата за единството на мислењето и јазикот во стручните литературни извори, подетално, види во 24/13-20 и 42-44; 41/28 - 38, 76-92, 95-117; 9/114, 124; 56/133-146; 58/153-157, 214-218; 64/373-376, 388-395; 65/13-16; 69/19-21, 151-158, 169-173; 70/149-174; 74/445-447; 85/47-53, 162-164; 89/497; 90; 91/12-35; 99/164-166, 180-182 ; 98/40, 38; 102/21-72; 109/119-129).

2. ПОИМИТЕ МИСЛЕЊЕ , ЈАЗИК , ГОВОР И НИВНИТЕ ВЗАЕМНИ ОДНОСИ

Поради честото нееднозначно употребување на поимите ГО-
ВОР и ЈАЗИК и нејасното диференцирање на ЕДИНСТВОТО НА МИСЛЕ-
ЊЕТО И ГОВОРОТ и ЕДИНСТВОТО НА МИСЛЕЊЕТО И ЈАЗИКОТ во психоло-
гијата, сметаме дека е потребно да ги определиме основните пои-
ми со кои се служиме во овој труд: мислењето, јазикот и говорот
и нивните взаемни односи, пред да ја разработиме поставената хи-
потеза.

2/А. М И С Л Е Њ Е

Мислењето можеме да го дефинираме како ПРОЦЕС НА УСМЕ -
РЕНО ОПЕРИРАЊЕ СО ЗНАЦИ ИЛИ СИМБОЛИ, СО ПОМОШ НА КОЈ ДОАЃАМЕ ДО
УВИДУВАЊЕ НА ОДНОСИ * (82a/133).

Во наведената дефиниција се содржани битните карактерис-
тики на мислењето:

- оперирање со знаци или симболи - перцепции, претстави, зборови,
поими и други резултати на минатото искуство, со чие комбинирање
манипулирање и поврзување во различни врски, доаѓаме до решение
на даден проблем, или создавање на нешто ново, што во нив самите
не е дадено;
- усмереност - на користењето на таквото искуство со дадениот
проблем, или поставената задача;
- увидување на односи - кои претходно не се воочени како реше-
ние на проблемот, или поставената задача.

Овие карактеристики на мислењето се најјасно изразени
при совладувањето на тешкотии, решавањето на проблемски ситуа-
*Н. Рот - Општа психологија, Београд, 1977, стр. 133

ции, односно снаоѓањето во нови, непознати ситуации, користејќи го нашето претходно искуство, иако се во помал степен застапени и во други видови на ментална активност, како што се:

- сеќавањето - како репродукција на елементи од минатото искуство во нов смислен однос, адекватен на дадената ситуација;
- замислувањето, претставувањето - како поврзување и комбинирање на претставите и знаењата во нова целина, со кое се претпоставува постоење на некој однос;
- судењето, уверувањето - констатирање на некој однос меѓу перцепираните сетилни податоци, различно од простото нижење на сетилните впечатоци;
- воочување на правилности - во низа настани * (82a/131-137).

Мислењето е процес, различен од процесите на сетилното сознание, бидејќи не се сведува на репродукција на различните елементи од минатото искуство, туку претпоставува актуелизирање на суштинските елементи, адекватни за решавање на поставениот пред субјектот проблем или задача, нивно комбинирање во нови целини, воопштување, систематизирање и формирање на определени структури, како резултат и услов за негов понатамошен развој.

Определено со својот објект, посредно, низ внатрешните законитости на самата мисловна дејност - законите на анализа, синтеза, апстракција и генерализација - кои ги преобразуваат сетилните податоци во суштински својства на објектот, постојни само како мисловни конструкции, објективизирајќи во зборови - објекти и средства на понатамошната мисловна дејност, Ж. Рот - Општа психологија, Београд, 1977, стр. 131-137

мислењето во онтогенезата поминува низ различни фази во својот развoтoк, јавувајќи се во различни облици, кои се развиваат и функционираат зависно еден од друг:

2/A-1. ПЕРЦЕПТИВНО - ПРАКТИЧНО МИСЛЕЊЕ

Во својот основен и најнизок облик и степен на развoтoк, мислењето е вклучено во практичната дејност на субјектот и се одвива во текот на самата таа дејност, непосредно усмерено на решавање на практични задачи.

Таквото елементарно перцептивно - практично мислење се карактеризира со нераскинлива врска на мисловните процеси со практичната дејност, условена од недоволниот степен на развoтoк на претставното и појмовното мислење (што е случај со децата од рана и помлада предучилишна возраст) и отсуството на знаењата за битните својства и односи, внатре во сознајниот објект. Решавањето на поставената задача е невозможно без учество на практичните дејства. Во неговото функционирање важна улога имаат сетилните слики и претставите, кои ја одразуваат дадената проблем - ситуација, посебно оние кои ја одразуваат основната цел, кон која е усмерена самата практична дејност. Јасната претстава за целта и условите под кои се доаѓа до неа, овозможуваат целеусмерена анализа на условите на дадената задача од аспект на целта - споредување на добиениот резултат со зададеното, воочување на нивното несогласување, што се зема во предвид при следниот чекор во преобразувањето на дадената ситуација, и т.н.

Овој вид на мислење се одвива во дамиот процес на преобразување на дадената ситуација, со помош на практични дејства и има важно значење за умствениот развoтoк на децата,

бидејќи претставува основа за развивање на посложените форми на мислењето, како што се перцептивно - претставното и појмовното, апстрактно - логично, јазично мислење.

2/A-2. ПЕРЦЕПТИВНО - ПРЕТСТАВНО МИСЛЕЊЕ

Со развитокот на способноста за оперирање со претстави, формирана во процесот на непосредната перцепција, без практично преобразување на сознајниот објект, се појавува повисокиот вид на мислење, перцептивно - претставното мислење.

Карактеристиките на овој вид на мислење се посебните законитости на неговото функционирање и можноста за сознавање на димензии и особини на даден предмет, достапни за облиците на појмовното мислење.

Перцептивно-претставното одразување на објективната реалност, која го опкружува детето, се одвива во тесна врска со говорот. Во процесот на одреден систем на сознајни дејства, во основата на градењето на сликата на даден перцепиран предмет, е вјлучена логичката шема на анализа на предметите, фиксирана во облик на говор, пренесена свесно или несвесно од страна на возрасните, кои раководат со перцепциите на детето, издвојувајќи го со гест и говор нивниот предмет, одредувајќи ја постапноста во перцепцијата на неговите делови и т.н. На тој начин, тие му ги пренесуваат на детето најпростите начини на општествено - изграденото искуство, во чија основа се наоѓаат почетните облици на логичкиот пристап кон сознајните објекти - свртување во одредена категорија, расчленување на одредени делови, пронаоѓање на врски меѓу нив и т.н. Таквите воопштени шемии на анализа постануваат основа за формирање на воопштени претстави и нивно волево предизвикување. Сознавањето на предметите и појавите и нивните поодделни својства и односи во вид на прет-

стави, фиксирани во говорот, доведува до истовремена репродукција на различни објекти во свеста, со помош на вербални претставни средства.

Како основно средство за остверување на перцептивно - претставното мислење се јавуваат претставите, различни по степенот на општост, како и по начинот на нивното формирање и функционирање. Самата мисловна дејност се јавува во вид на оперирање со претстави.

Еден од видовите на перцептивно - претставното мислење е визуелното мислење, како резултат на кое се создаваат нови претстави и визуелни облици со одредено значење, во чија реализација учествуваат како перцептивните, така и препознавањето и мнечиците дејства. Зинченко истакнува: "Главна предност на визуелната претстава, исто како и визуелизираната претстава, е во тоа што субјектот симултано и широко ја зафаќа ситуација - та. Впечатокот на симултаност, кој го создава визуелниот систем, е многу важен од гледиште на моментното продирање во суштината на проблемот."* Визуелното мислење е предуслов за развитокот на појмовното мислење, но истовремено, во изразен степен, и пречка за формирањето на поимите, поради конфликтот на односите на појмовното и претставното мислење во процесот на интелектуалниот развиток на детето, поради користењето на надворешните својства на предметите во процесите на класификација кај децата со изразена способност за претставно мислење.

Можноста за претставување на предметите во сите поединечни и во склопот на дадениот систем на анализа второстепенни својства, е основа за премин на принцип на анализа кој води кон согледување на друг систем на односи, во кој овие второстепенни

* Зинченко - предисловие к сборнику переводов "Зрительное образ - феноменологија и експеримент", 1974, стр. 6 (116/6).

својства и односи постануваат битни.

Попотполното репродуцирање на разновидните страни на сознајниот објект, во нивните меѓусебни, фактички (не логички) односи, ги приближува овој вид на мислење на мислењето во "комплекси", како што го нарекува Виготски, за кое се карактеристични генерализациите засновани на објективните - стварни, случајни, конкретни - врски и односи меѓу предметите и појавите во објективната реалност, откриени од непосредното искуство.

2/A-3. ПОЈМОВНО, АПСТРАКТНО - ЛОГИЧКО МИСЛЕЊЕ

Темелејќи се на осетите и перцепциите, развивајќи се по своите внатрешни законитости, мислењето ги преминува границите на стварните, случајни, конкретни врски и односи меѓу предметите и појавите во објективната реалност, дадени во непосредното искуство, преобразувајќи ги сетилните податоци во суштински својства, врски и односи на објектот, постојни само како мисловни конструкции, објективизирани во зборови.

Започнувајќи со анализа на емпириските податоци и апстракција од случајното и конкретно даденото, ставјќи ги во меѓусебни односи резултатите од таа апстракција со помош на синтеза, мислењето ги открива суштинските својства на предметите и појавите во објективната реалност, во нивните суштински врски и односи, воопштувајќи ги во поими, судови и заклучоци.

Целиот мисловен процес е процес на анализа (неодделива од синтеза), апстракција и генерализација од се посложен вид, како резултат на кои се доаѓа до определување на објектот во се поапстрактни поими, меѓусебно поврзани во систем.

Таквото се посамостојно мислење, кое ги надминува своите пониски облици, врзани за перцепцијата и претставувањето на пре-

дметите, има изразен творечки карактер и се состои од сфаќање на односите меѓу самите поими и судови и вклучува во себе создавање на нови поими и судови, не само за перцепираните и претставените, туку и за замислените предмети, како специфична функција на сфаќањето на врските и односите меѓу она што не е реално дадено.

Ваквиот најразвиен вид на мислење е невозможен без јазикиот, бидејќи само со помош на зборовите е возможно објективизирање на апстрахираните од објектот идеални објекти на мислењето како "теориска" дејност и применувањето на анализа, синтеза, воопштување на тие "објекти", кои и самите се производ на анализа, синтеза, воопштување, што дозволува да се преминат границите на сетилната содржина и да се откријат својствата на битието, недостапни за непосредното сетилно сознание.

(За мислењето подетално види во 13/75-91; 36/236-278; 44/237-250, 255-272; 60/319-349; 76/155-187; 79/67-74, 113-136; 85/41-46, 93-99; 98/9-22; 104/145-158, 170-181; 110/276-280; 110/A-46-56, 175-190, 311-321, 377-394; 110/B-54-58).

2/Б. ЈАЗИК, ГОВОР И НИВНОТО ЕДИНСТВО

Јазикот е општествена појава, која настанува како резултат на потребите на луѓето за меѓусебна комуникација, во која на специфичен начин се одразува, односно со која може да се изрази целокупното човеково сознание за реалноста во која луѓето живееле и живеат. Од ваквата социјална природа произлегува и комуникативната функција на јазикот, како универзално средство за изразување и соопштување на мислите, чувствата, желбите и др., која се заснива на процесот на говорната дејност на луѓето.

ЈАЗИКОТ Е СИСТЕМ НА ЗНАЧЕЊА, СОЗДАЕН ВО ТЕКОТ НА ИСТО-

РИСКИОТ РАЗВИТОК НА ЧОВЕШТВОТО, ФИКСИРАНИ ВО ЗБОРОВИТЕ И НИВНИТЕ КОМБИНАЦИИ. Токму во можноста на тие јазични елементи (зборови и реченици), како посебни видови на знаци, на основа на мисловните процеси да ги репрезентираат, односно означуваат одредените елементи или фрагменти на објективната реалност, лежи неговата суштина. Освен функцијата на означување, неговата суштина е и во начинот на функционирањето на јазичните елементи, како делови на целина, одредени со взаемните врски и односи со другите нејзини елементи.

ОСНОВНИТЕ КОМПОНЕНТИ на сложената структура на јазичниот систем, составен од меѓусебно условени, хиерархиски поврзани структурни слоеви (фонетскиот, лексичкиот, морфолошкиот и синтаксичкиот) се ЈАЗИЧНИТЕ СРЕДСТВА - гласови, зборови, наставки за образување на зборови, наставки за падежните и глаголските облици, изрази - и ГРАМАТИКАТА, како систем на фонетски, морфолошки и синтаксички законитости, во врска со употребата на тие средства.

Со помош на системот на граматичките правила, кои претставуваат мрежа на внатрешни односи на јазикот, од ограничениот број на јазични средства можат да се произведат неограничен број на нивни комбинации во говорната дејност на луѓето, согласно поставените задачи и условите во кои тие се јавуваат. Во доменот на таа дејност се опфатени сите возможни и реално исказани или напишани, во согласност со граматичките правила, комбинации на зборови. Затоа ГОВОРОТ Е РЕАЛИЗАЦИЈА НА ЈАЗИКОТ ВО ОДРЕДЕНА ГОВОРНА СИТУАЦИЈА, ВО КОЈА СЕ КОРИСТАТ СОСЕМ ОДРЕДЕНИ ЈАЗИЧНИ СРЕДСТВА, за изразување на мислите, чувствата и желбите. За разлика од јазикот, една од најважните карактеристики на говорот

е ситуативноста на јазичните реализации, односно нивната ситуативна целеусмереност. Иако дадена реченица има свое значење и вон секоја ситуација, своја општа семантичка содржина, својата потполна комуникативна вредност ја добива само во одредена, соодветна ситуација. Говорот, говорната комуникација, се одвива со помош на дискретните јазични средства и правилата за нивна примена, дадени како "објективна реалност" за индивидуата, која таа треба да ја усвои во текот на својот говорен развој, но кои се истовремено и резултат на говорната комуникација намлуѓето. Со други зборови, јазикот е и основа и производ на говорот и затоа, иако не се идентични појави, тие не можат да постојат поинаку освен во единство на општото и поединечното, во взаемен, меѓусебен однос.

Најмалата јазична единица која се остварува во говорот, при градењето на искази, е зборот, кој вон дадената комбинација на зборови во исказот, има свое лексичко значење, врзано за предметите и појавите од објективната реалност, нашите мисли, чувства и желби, а употребен во исказот има и свое граматичко значење, како резултат на прилагодувањето на зборовите еден на друг, со конгруирање во поглед на род, број, падеж; предикатот со субјектот во поглед на род и број и т.н., кое произлегува од нивните меѓусебни врски и односи во дадената комбинација на зборови, со која се означува едно збивање во реалноста. Бидејќи зборовите во говорот постојат во вид на комбинации на зборови - реченици, лексичкото и граматичкото значење се јавуваат во единство, што е јасно видливо кај променливите зборови (именките, придавките, глаголите), со кои именуваме предмети, појави, особини, дејства и др., во објективната или мисловната реалност, кои ја менува-

ат својата форма по род, број, член, лице, време, начин, степен.

Говорот е дејност на комуникација - изразување, соопштување со помош на јазик, односно реализиран јазик. Конкретните реченици кои луѓето ги искажуваат во бесконечен број, се во доменот на говорот, формираат појави во кои реално и постои јазикот. Никако не треба да се сфати говорната дејност како дејност лишена од секаква јазична содржина. Јазикот е општествено создаден систем на зборови и нивни комбинации и севкупност на граматички правила, но ниеден јазик не е севкупност на се она што е искажано, или напишано на даден јазик. Таквите јазични реализации се резултат на говорната дејност на луѓето, во која тие ги користат јазичните средства, согласно поставените пред нив задачи и условите во кои тие се јавуваат. Јазикот е севкупност на средства, користени во говорната комуникација. Токму во таа говорна комуникација, во развитокот на говорот, се повеќе се совладува дадениот јазик, односно сите негови средства и правила, лексичките и граматичките воопштувања, содржани во неговата структура.

(види во 44/35-37; 69/11-19, 24-27, 94-98, 100-102; 74/434-436, 442-445; 82/33-40; 84/164-180; 85/162-165).

2/В. МИСЛЕЊЕ И ЈАЗИК, МИСЛЕЊЕ И ГОВОР - НИВНОТО ЕДИНСТВО

Јазикот се јавува како неопходна основа на мислењето, без која не е возможно апстрактно - логичкото, теориско мислење, кое оперира со апстрактни поими, судови и заклучоци. Во самиот мисловен процес, при јавувањето и оформувањето на одредени мисли, мисловната дејност се одвива на основа на граматичките шеми на речениците, како искази за одредени фрагменти од објектив-

ната или мисловната реалност, со посредство на зборови, чие значење претставува фиксирана мисловна дејност на даден народ, резултат на аналитичко - синтетичката дејност на неговите претходни генерации. Но со тоа мислењето не се сведува на јазик, ни по својата форма, ни по својата содржина. Тоа има своја логичка форма, а јазикот своја содржина - значењата на зборовите, во него фиксираната семантика, која не се менува како резултат на секој мисловен акт на индивидуата, туку формира основа, од која произлегува и со помош на која се остварува мисловната дејност.

Основата на изразената содржина во јазикот ја чинат мислите, како, процес на посредно, воопштено одразување на предметите и појавите во објективната реалност, во нивните суштински својства, врски и односи, преку кои јазичните единици се сврзани со предметите и појавите во објективниот свет, без што би била невозможна меѓусебната комуникација на луѓето, за изразување на своите мисли, чувства, желби и др. Но мислењето не е ограничено на таа јазична содржина: потпирајќи се на неа, тоа го продолжува процесот на анализа, синтеза, воопштување од се повисок вид, се подлабоко сознавајќи ја објективната реалност, остварувајќи ги и оформувајќи ги своите достигнувања во зборови. Затоа јазикот се карактеризира не само како средство за изразување на сопствените и сфаќање на туѓите мисли, желби, чувства и т.н., туку и како орудие, средство на мисловната дејност, а неговата врска со мислењето како нивно единство.

Иако се остваруваат во единство, јазикот и мислењето не се идентични појави: за разлика од материјалната, гласовната страна на јазичните единици (зборови, реченици, изрази), мислите немаат својство на материја; формите на мислењето (поими, судови и

заклучоци) се исти кај сите народи и можат да бидат изразени и преведени на различни јазици, согласно различните граматички структури.

Како што не се совпаѓаат јазикот и мислењето, така не се совпаѓаат и мислењето и говорот. Мислењето претставува сложен сознаен процес, кој во говорот добива јазична обвивка. Зборувањето значи комуникација, а таа претпоставува мисловни процеси посредувани со јазик (звучни, видни, моторни претстави на зборовите и нивните комбинации), како резултат на кои се формираат и остваруваат нивните говорни формации.

Јазикот е за индивидуата однапред дадена "објективна реалност", која се усвојува во текот на нејзиниот говорен развој, кој се одвива низ совладување на внатрешните и надворешните противречности, меѓу дадените можности и новите потреби, при разменувањето на мислите. Како резултат на тој процес се создава тесно, нераскинливо единство на мислењето и говорот, кое постепено прераснува во единство на мислење и јазик, со усвојувањето и развојот на значењата на зборовите и внатрешните законитости на дадениот јазик.

Во процесот на говорната комуникација, кога човекот се служи со јазикот, за изразување на сопствените и сфаќање на туѓите мисли, чувства и желби, тој за него постои објективно и врши определено влијание врз формирањето на единството на мислењето и говорот. Истовремено, врз таа структура, вршат влијание и многу други услови и околности, како што се ситуацијата во која што се одвива говорната комуникација, односите меѓу нејзините учесници, нивните заеднички мисли, чувства, желби, цели и т.н. - како целосен комплекс во кој е вклопен и зборот, како негова нераз -

делна компонента. Дури подоцна, во процесот на говорниот развипок, одделувајќи се од тој комплекс, зборот се здобива со самостојно значење и се вклучува во сложени, взаемни врски со другите зборови, во изграден јазичен систем. Со се поголемото влијание врз мисловните процеси, единството на мислење и говор постепено прераснува во единство на мислење и јазик, се додека не го постигне оној степен, кога секој нов збор може да се определи со помош на воспоставениот систем на врски меѓу зборовите (нивните значења) и вклучи веднаш во говорниот ток. Тоа е долг процес на развипок, кој се остварува со зголемување на обемот на речникот, збогатувањето и усложнувањето на врските меѓу самите зборови и овладувањето со историски утврдениот систем на јазичните норми и правила, како резултат на кумулацијата на животното искуство.

(види во 69/19-21; 84/188-192; 85/166-171).

3. УСЛОВИ ЗА СОЗДАВАЊЕ НА ФУНКЦИОНАЛНОТО ЕДИНСТВО НА МИСЛЕЊЕТО И ЈАЗИКОТ ВО ТЕКОТ НА ОНТОГЕНЕТИСКИОТ РАЗВИТОК

Мислењето и говорот имаат различни генетски корени и линии на развој. Најнапред се јавуваат како предговорно мислење и прединтелектуален говор, но во текот на онтогенетскиот развој се интегрираат во нова ментална структура - функционален систем од посложен вид, со семиотизација на порано постоечките поодделни функции.

Како услови за развојот на така создаденото единство на мислењето и говорот и неговото прераснување во единство на мислење и јазик се јавуваат:

- А)- Развојот на сензомоторната интелигенција;
- Б)- Практично - ситуационата комуникација во текот на заедничките активности на децата и возрасните;
- В)- Усвојувањето на јазичниот систем;
- Г)- Интернализацијата на говорот.

3/А. РАЗВОЈОТ НА СЕНЗОМОТОРНАТА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА

Според учењето на Пијаже, познатиот француски психолог, со се поинтензивното усвојување на говорот (од раѓањето до 2 години), започнувајќи со модификација на рефлексите, значајни за биолошкиот опстанок на единката, првите навик и примарните циркуларни реакции, координирањето на видот и фаќањето и секундарните циркуларни реакции, се развива т.н. сензомоторна интелигенција на човекот, на основа на координацијата на перцепцијата и моториката.

Основна карактеристика на овој вид на интелигенција е оперирањето со системот на праксеми ("шеми на дејствата", како

што ги нарекува Пијаже), односно меѓусебното поврзување и усогласување на практичните постапки.

Манифестните интелегентни однесувања се карактеристични за IV-та фаза на сензомоторниот период во развитокот на интелегенцијата, кога средствата за постигнување на целта здобиваат својство на орудија и се црпат од поранешното искуство, иако нивните први навестувања - диференцирањето на целта (промена во надворешната средина) и средствата за нејзиното постигнување (сопственото однесување) се јавуваат во претходната фаза на нејзиниот развиток.

Со ширењето на кругот на предметите и ситуациите на нивната примена, постојните праксеми постануваат понезависни од предметите на кои почетно се изведуваат и почетните ситуации во кои настануваат, што овозможува нивна полесна координација и поврзување во сложени чинови. Одделувањето од почетниот контекст овозможува истражување на нови објекти, со примена на голем број на праксеми и утврдување на нивната "употребна" дефиниција. Случаите на нецелосно вклопување на предметите во постојните праксеми ја развиваат осетливоста за нови својства и условуваат диференцирање на нови праксеми и запознавање на тие својства.

Запознавањето на предметите независно од биолошките и афективните потреби и релативно независно од сопствените акции, како нужен предуслов за развиток на објектите - денотати во подоцнежните симболички активности, постанува доминантно во V-та фаза од развитокот на сензомоторната интелегенција, на возраст од 12 до 18 месеци и има облик на вистинско експериментирање со објектите (тоа се т.н. терцијарни циркуларни реакции),

што овозможува понатамошно осамостојување на објектот во однос на субјектот и појава на нови праксеми, нивно поврзување и усогласување во хиерархиски организирани структури. Со тоа се развива способноста за воочување на просторните, временските и причинските врски меѓу самите објекти и објектите и сопствените дејства, односно воочување на нови релации меѓу објектите и нивно практично доведување во взаемни односи.

Во последната, VI-та фаза од развитокот на сензомоторната интелигенција (18-24 месеци), се развива способноста за увидување на односи без систематски, практични обиди, во вид на внатрешни комбинации и обиди, со помош на симболички (моторни) супститути, елементарни, но одделени и различни од самата реалност. Така настануваат првите симболи за репрезентација на реално даденото, во вид на моторна репрезентација (со помош на практични чинови), што го овозможува практичното решавање на поставените проблеми и создавањето на почетните услови за премин од сензомоторната интелигенција кон мислењето во вистински смисол на зборот.

Благодареејќи на развитокот на сензомоторната интелигенција, пред усвојувањето на јазикот, се формира системот на интелектуални средства за решавање на практичните проблемски ситуации и основните сензомоторни, сознајни категории (објект, простор, време, причинитост), еквиваленти на јазичните категории (објекти како денотати на зборовите, семантичките и синтаксичките категории на локацијата, временските односи, вршител на дејството - субјект на реченицата, објект на дејството - предмет на реченицата и т.н.).

Развитокот на категоријата објект, односно формирањето

на системот на сензомоторната сегментација на реалноста, го овозможува усвојувањето на јазичните знаци како репрезенти на таквите сегменти и нивното поврзување со издвоените стабилни објекти - денотати.

Сфаќањето на објективната причинитост, на основа на сензомоторната интелектуална анализа - когнитивното разликување на сегментите во реалноста, кои се причинител, посредник, или објект на даденото дејство, го условува усвојувањето на семантичките категории на агенсот (вршител на дејството) и објектот (предмет на дејството), односно синтаксичките категории на субјектот и објектот во реченицата.

Постојат сензомоторни еквиваленти и за јазичните категории на локацијата, временските односи, предикацијата, атрибуцијата и т.н.

Сето тоа укажува на зависноста на развитокот на говорот од достигнувањата на сензомоторната интелигенција инзатоа не е случајна појавата на интелектуалниот говор токму во VI-та фаза од нејзиниот развиток.

Усвојувањето на јазичниот систем е сложена интелектуална дејност, условена со, постепеното преобразување на сензомоторната интелигенција и создавањето на првите индивидуални симболи, при решавањето на когнитивните проблеми, во контактот со физичката реалност.

(подетално во 44/187-203; 76/135-152, 156-159; 77/12-13; 78/11-16; 98/12-15; 102/100-104; 103/27-36; 110/276-279).

3/Б. ПРАКТИЧНО-СИТУАЦИОНАТА КОМУНИКАЦИЈА ВО ТЕКОТ НА ЗАЕДНИЧКИТЕ АКТИВНОСТИ НА ДЕЦАТА И ВОЗРАСНИТЕ

Чиста сензомоторна интелигенција кај детето не постои ,

бидејќи уште од првите денови на својот живот тоа е максимално социјално суштество и неговиот онтогенетски развој се одвива по шемата "дете - возрасен - предмет" и зависи од комуникацијата со луѓето во чија средина живее, кои ја усмеруваат целокупната негова предметна дејност, внесувајќи ги при тоа социјално изградените системи на значење и разните семиотички средства за нивното изразување.

Таквото преплетување на развојот на индивидуалниот сензомоторен систем и влијанијата на комуникацијата со возрасните, го менува целиот ток на развојот на сензомоторната интелигенција.

Внесувањето на изградениот систем на значења, од страна на возрасните, во текот на заедничките секојдневни практични активности со детето, овозможува усвојување на тие значења од страна на детето и изградување на заеднички когнитивни значења - заедничка реалност, како основа за секоја комуникација и меѓусебно разбирање. На основа на ситуационата размена на информациите, се развива откриеното значење на предметите и дејствата од страна на детето, во онаа мерка, во која е тоа вклучено во заедничкото практично дејствување со нив, улогата на поодделните лица и нивното значење, поодделните делови на просторот во кој живее, значењето на времето и т.н.

Во текот на таа заедничка практична дејност се врши пред се комуникација на самите практични акции, дополнета со ситуациони компоненти (место и време на изведување, општиот контекст), гестови (на покажување, наведување и т.н.), елементи на пантомима, како непосреден увод во сфаќањето и значењето на дејствата во контекстот во кој обично се изведуваат и без стварен пред -

мет, односно усвојувањето на конвенционалните знаци од иконицка природа.

Социјалниот фидбек, постојаното толкување на значењето на дејствата на детето, од страна на возрасните, во дадена заедничка практична активност, со придавање на комуникативно и симболичко значење, доведува до трансформирање на моторните дејства на детето во гестови, како зачетоци на операцијата на денотација. На сличен начин се создава и значењето на првите зборови: удвоените слогови, од страна на детето, возрасните ги толкуваат како денотати на одделни објекти и во одредена фаза од развитокот на неговата интелигенција, кога веќе постојат издвоени стабилни објекти, тие постануваат зборови со денотативно значење и за самото дете.

Со постепеното воведување на говорот од страна на возрасните во практично - ситуационата комуникација со детето, постојаното вербално коментирање на она што се перцепира и одвива во текот на заедничките активности, започнува симултаното преведување од јазикот на практично - ситуационата комуникација на вербален јазик и усвојувањето на јазичниот код.

(види во 44/173-183; 78/17-19).

3/В. УСВОЈУВАЊЕТО НА ЈАЗИЧНИОТ СИСТЕМ

Јазичниот систем, како однапред дадена "објективна реалност" за индивидуата, се усвојува во текот на онтогенетскиот развиток, започнувајќи од VI-та фаза во развитокот на сензомоторната интелигенција, кога предсемиотичкиот говор здобива минимални, дистинктивни својства на семиотички говор, иако сеуште не е интернализиран и не се користи како средство на мислењето и упра-

вувањето на сопственото однесување.

Во почетните фази од развитокот на говорното мислење, при увидувањето на односи меѓу перцептивно присутните информации, говорот не учествува при генерирањето на мислите и се користи само како средство за нивно формулирање и изразување, не и како орудие на мислењето. Меѓутоа, во понатамошниот развиток на мислењето, во облиците со помош на кои доаѓа до разложување на перцептивните и практичните целини на поодделни сегменти, нивно оттргнување од дадениот контекст и создавање на релативно независни "когнитивни објекти", кои се синтетизираат во нови целини, постојни само како мисловни конструкции од посложен вид, јазичниот систем овозможува нивно фиксирање, со преведување во јазичен код и воспоставување на структурални односи меѓу дадените дискретни единици, со помош на својата повеќеслојна (семантичка) организација и граматичките норми и правила и на таков начин постанува орудие на мислењето, без кое тоа би останало затворено во презентните перцептивни рамки.

Оформувањето и изразувањето на мислите со помош на линеарни, темпорални низови на дискретни јазични единици, со јасна граматичка функција, претпоставува расчленети и јасни мисли и артикулиран јазичен систем. Во текот на говорниот развиток, во одредени негови периоди и во одредени ситуации, постојат, од една страна, сфатеност на значењата, без постоење на јазични изрази за нивното искажување, а од друга страна, постојат факти, како систематска појава, дека некои јазични форми се јавуваат пред да е развиена способноста за сфаќање на она што со тие форми се искажува.

Во текот на онтогенетскиот развиток постои постојана интеракција и взаемно условување на развитокот на мислењето и раз-

витокот на говорот, како резултат на кои постепено се усвојува јазичниот систем и единството на мислењето и говорот прераснува во единство на мислење и јазик.

Во првите зборови на детето постои нулта точка на тој процес: нерасчленето сфаќање на ситуацијата и неколку изолирани зборови, кои се однесуваат на целата ситуација, што го предизвикува "шетањето" на зборовите на различни денотати. Зборовите се слиени со сите останати компоненти, вклучени во дадена ситуација.

Зборовите - реченици, во текот на втората половина од II-та година, не сеченици од аспект на јазичните норми, туку претставуваат "дезиративи", или операција на денотација на присутните денотати: - нема импликација на создавање на пропозиции.

Ни првите двочлени конструкции не сведочат сами по себе за постоење на граматички правила за создавање на реченици. Некои од нив се проста комбинација на две лексички единици, додека со други се искажуваат семантички односи, означувани со систематски средства (ред на зборовите, функционални класи на зборовите, комбинирани по одредени правила, граматички морфеме и др.).

Во случаите кога детето започнува да создава нови самостојни комбинации, во двочлените искази веќе постојат јасни семантички интенции, односно искажување на смислени односи меѓу вршителот на дејството и објектот и т.н.

Некои од таквите искази се сосем неразбирливи вон дадена говорна епизода и невербалните информации, бидејќи детето сеуште не е способно да ја расчлени дадената ситуација на сегменти, фиксирани во јазичниот код, и да ги синтетизира во нова целина со чисто јазични средства, односно сеуште не постои одреден степен во развитокот на способноста за превод од ситуационен, во вистин-

ски јазик.

Во почетните фази од создавањето на повеќечлени искази, се одвива симултан превод од ситуационо - практичната комуникација на автономен јазик, неразбирлив во контекстот на дадената ситуација на интеракција на детето и возрасните, во текот на нивните заеднички активности, чии основни карактеристики се ситуативност, експресивност, аграматичност.

Во раните фази на граматичкиот развој започнуваат да се вклучуваат правилата на јазикот при создавањето на двоچлени искази, во кои јасно се воочуваат контурите на извесни функционални класи на зборови (на пр. субјект - објект, глагол - објект) и говорното однесување неможе да биде објаснето со С - Р механизми.

Во раните фази од развојот, основните средства на граматиката се редот на зборовите, а потоа се развиваат и граматичките морфемии, предлози, членови, промени на зборовите со суфикси, по род, број, време и т.н., што е пресуден чекор во усвојувањето на јазичниот систем, бидејќи разликите во значењето започнуваат да се истражуваат со помош на разлики во звучењето, со што се шири можноста за превод на целокупното човеково искуство во дискретни, арбитрарни, конвенционални, временски линеарно поредени единици, на основа на внатрешните правила на јазичниот систем, како средство за изразување и создавање на структурални односи (смислени врски).

Со ваквите достигнувања во текот на говорниот развој, во фазата кога детето почнува да создава повеќечлени конструкции (3-4 години), јазичниот систем здобива нови дистинктивни својства, иако во почетен облик: дискретност, пропозиционалност, граматика, повеќе-

слојна структура, творештво.

Усвојувањето на јазичниот систем е долг процес на усвојување на целокупниот систем на граматички морфеме, синтаксички облици и семантиката на јазикот, кој трае и до зрела возраст. Дури тогаш јазичниот систем постанува систем, кој со ограничени средства овозможува создавање на неограничен број на искази. За тоа како се одвива тој процес, сеуште не постојат целосни истражувања на говорниот развој на децата, освен неговите почетни фази и истражувањата на развојот на јазичните изрази за временските односи.

(види во 33/70-102, 140-142; 44/272-299; 54/194-252; 74/464-466; 84/203-236; 87/181-195, 321-324, 394).

3/Г. ИНТЕРНАЛИЗАЦИЈА НА ГОВОРОТ

Јазикот како систем на значења, создаден во процесот на историскиот развој на човештвото, потчинет на свои сопствени закони, има две функции:

а) КОМУНИКАТИВНА - која се изразува во неговото користење како средство за изразување и размена на мислите, со помош на јазичните средства и правила и постигање на взаемно разбирање, во процесот на говорната комуникација меѓу луѓето.

б) СИГНИФИКАТИВНА - односно функција на средство за обликување на мисловните содржини, како фиксација на апстракциите и воопштувањата на објективната реалност, во еден или друг степен, со помош на јазични средства; за структурирање на индивидуалното однесување; самосознавање; организирање на сопствените ментални процеси, како и за нивна волева регулација.

Во текот на онтогенезата, јазикот постанува средство за комуникација од самите почетоци на развитокот на говорот, кој минува најнапред низ фазата на ситуационен, надворешен, социјален, гласен говор, чии главни карактеристики се: експресивност, непрекинатост (непотполност) и аграматичност. Со постепено усвојување на јазичните средства и граматиката на дадениот јазик, говорот постепено прераснува во поврзан говор, во зависност од збогатувањето на детското искуство, културата на неговиот говор, формирањето на внатрешниот говор.

Внатрешниот говор претставува основен механизам на семиотичкото мислење и основа и внатрешен аспект на актуелниот говор, остварувајќи ја функцијата на планирање на гласно искажаните реченици. Тој настанува од социјалниот комуникативен говор, поминувајќи низ фазата на гласен, приватен говор, без комуникативна функција, кој најјасно се манифестира во практичните активности, при наидување на тешкотии во разрешувањето на даден проблем.

Погрешно е поистоветувањето на внатрешниот говор со актуелниот гласен говор, односно определувањето на внатрешниот говор како беззвучен говор, поради неговата особена структура, скратена форма и максимална "збиеност" на неговиот израз, како резултат на развојното преобразување на надворешниот социјален, комуникативен говор, како непосреден, афективен и практично - ситуационен систем на комуникација, во приватен говор, кој служи како средство на мислењето и регулирањето на сопственото однесување.

Веќе гласниот приватен говор ја губи функцијата на комуникација на надворешниот социјален, гласен говор и се одликува со нови интелектуални и пошироки авторегулативни функции. Иако е по својот појавен облик сеуште надворешен, гласен говор, по својата

суштина е внатрешен говор, скратен и упатен на самиот себе, во условите на дадена практична активност, односно пројавените потреби и можности за осмислување на исполнуваното дејство и усмерување кон достигнувањето на дадена практична цел, кој се користи за формулирање на проблемите и претпоставките за нивното решавање, планирање на решението и сопствените дејства. Единката кај која тој се формира, се јавува како примач и упатувач на пораки, што е нужен услов за неговото настанување, како дијалог и комуникација со самиот себе, или со имагинарни собеседници. Гласниот приватен говор се развива низ низ на степени и преминува потполно во внатрешен говор во текот на училишната возраст. Во разните периоди од тој развоен процес на интернализација на надворешниот гласен говор, содржината на внатрешниот говор е елементарно планирање на исполнуваните дејства, нивна критичка оценка, во согласност со поставената задача, зацврстување на најдениот начин на нејзиното решавање или изразување на сомневање.

Говорот психички постанува внатрешен пред да постане внатрешен и физиолошки, со менување на својата функција, како резултат на акумулирање на долготрајните функционални и структурални промени, одделување од надворешниот говор, односно диференцирање на неговата социјална и приватна функција и совладаните структури постануваат основни структури на мислењето. Така постепено се развива внатрешниот говор, како особен психички феномен, со сосем специфични особености:

а) монолошка форма на говор - упатен на самиот себе, алка на поврзување на мислењето и говорот, лишена од граматичка структура и оформен говорен исказ, со граматичка структура, механизам со помош на кој внатрешниот субјективен смисол преминува во систем на надворешни, оформени говорни значења;

- б) Редукција на гласовната страна - со што постанува, во вис - тински смисол на зборот, говор без зборови (речиси без зборови), во кој во прв план се значењата, односно смисолот на зборовите, релативно независни од нивната гласовна, звучна страна;
- в) Преовладување на смисолов над значењето - Општествено формираното значење на зборот, како реален систем на генерализации, содржани во него, постепено се претвара во индивидуален смисол, кој во себе ги впира интелектуалните и афективните содржини од целиот контекст во кој е вpletен, од целиот процес на индивидуалното искуство и во кои се одразени аспектите на појавата, од особено значење за субјектот;
- г) Аглутинација на семантичките единици - Зборовите се поврзуваат асинтаксички и стопуваат, творејќи сложеници, за изразување на сложени поими;
- д) Идиоматичност - Многу мисли, чувства и длабоки размислувања, можат да се означат само со еден назив, непреводлив на јазикот на надворешниот говор и неспоредлив со обичното знаење на истиот тој збор. На таков начин, во еден збор се содржи смислената содржина на поголема целина, ширејќи ги рамките на неговото значење. Таа идиоматичност на целата семантика на внатрешниот говор, го чини неразбирлив, непреводлив на нашиот вообичаен јазик;
- ѓ) Влијание на смисолот - Во еден збор - реченица се содржи мислената содржина - резултат на мисленото воопштување на поодделните зборови/реченици, кои го впираат во себе смисолот на претходните и наредните во даден контекст, ширејќи ги рамките на своето значење;
- е) Предикативност - Основен синтаксички облик на внатрешниот

говор е неговата предикативност, односно згуснување на подметот со неговите додатоци и давање акцент на прирокот и неговите додатоци, условено со познатоста на она за што станува збор, нашите намери и очекувања, целокупната аперцептивна маса и непотребноста од развиени говорни формулации.

Сите особености на внатрешниот говор можат да настанат во извесни околности, во надворешниот говор, како резултат на диференцирањето на гласниот приватен говор од социјалниот, надворешен, комуникативен говор.

Внатрешниот говор, и покрај своите особености, е сепак говор, односно мисла поврзана со збор. Додека во надворешниот говор мислата се остварува во говорен исказ, зборот во внатрешниот говор исчезнува, раѓајќи мисла. Затоа може да се рече дека внатрешниот говор е веќе во извесна смисла мислење со чисти значења. (види во 41/83-85; 44/299-313; 84/216-236; 91/24-26; 104/334-383).

4. ТЕОРИСКИ ОСНОВИ НА КОИ СЕ ТЕМЕЛИ ИСТРАЖУВАЊЕТО НА ПРОБЛЕМОТ ЗА СОЗДАВАЊЕТО НА ЕДИНСТВОТО НА МИСЛЕЊЕТО И ЈАЗИКОТ

Единството на мислењето и јазикот не постои безусловно. Тоа се создава во процесот на говорниот развој на децата, со поврзување на сензомоторната интелигенција и семиотичкиот систем, каков што е јазикот, кој во процесот на афективната и практично - ситуационата комуникација со децата го воведуваат возрастните. Онтогенетскиот развој на овој процес на создавање на ново функционално единство е многу долг и започнува со семиотизација на предвербалното мислење и прединтелектуалниот говор. Начинот на создавањето на оваа сложена ментална структура е недоволно разработен во психологијата, во која, како и во другите научни дисциплини, интересот е главно свртен кон проблемот на односот меѓу мислењето и говорот.

Во врска со овој проблем се развиени две спротивставени тези:

а) Когнитивистичката теза - најсилно застапувана од школата на Пијаже, според која интелектуалниот развој му претходи на говорниот развој и говорот нема некое поголемо повратно влијание, користејќи ги достигнувањата на когнитивниот развој, служејќи за нивно изразување, не и како орудие на мислењето.

б) Тезата на развојните психолингвисти - за автономната јазична способност, која служи за оперирање со јазични информации и се развива независно од општиот сознаен развој. Ваквата теза е последица на провокативната теорија на Ноам Чомски - генеративно - трансформативната граматика и несомнените податоци за брзото усвојување на јазикот (до 3 - 4 години), при што се поа-

ѓа од теоријата за сознајниот развoтoк, според која мисловните механизми и операции се развиваат многу побавно и полна зрелост достигнуваат на 12 - 13 години.

За разрешување на поставената дилема за односот меѓу когнитивниот и говорниот развoтoк се превземени многубројни истражувања, чии резултати доведуваат до наизглед контрадикторни заклучоци: од една страна, за напредокот во говорниот развoтoк, како нужен услов се јавува одредена интелектуална зрелост, односно извесно сфаќање на значењата искажани со помош на говорот; од друга страна, може да постои сфатеност на значењата, без постоење на јазични изрази за нивното искажување, поради нивната сложеност, или јавување на некои јазични форми пред изградено сфаќање на во нив искажаните содржини во говорот на возрастните.

Наизглед пројавената противречност во заклучоците, резултат на низа истражувања, произлегува од фактот на недоволната разработеност на проблемот за односот меѓу мислењето и говорот како развоен процес, во чија што почетна фаза, интелектуалниот развoтoк му претходи на говорниот, но подоцна, со усвојувањето на јазичниот систем, постои и повратно влијание на говорниот развoтoк, односно постојана интеракција и взаемно кружно условување на когнитивниот и говорниот развoтoк, со постепено надминување на комуникативната функција на говорот и негово постанување на вистинско орудие на мислењето, служејќи истовремено и како средство за изразување на сопствените и сфаќање на туѓите мисли.

5/А. ТЕОРИЈАТА НА Л. С. ВИГОТСКИ

Вистински правец во истражувањата на проблемот за односот меѓу мислењето и говорот, начинот на кој јазикот постанува

орудие на мислењето, како се одвива процесот на усвојувањето на јазичниот систем, начинот и степенот во кој јазикот влијае на когнитивниот развој, дава теоријата на Л. С. Виготски, која се темели на поставката за свеста како единствена целина и неразделното меѓусебно поврзано делување на нејзините поодделни функции, која иако позната на современата психологија, се занемарува и истражувањата во главно се усмеруваат на посебните "изолирани" функции.

Според теоријата на Виготски, во која се разработени психолошките механизми на историската променливост на менталните функции, со интеграција во повисоки ментални структури иморганизација со помош на знаци, онтогенетскиот културен развој на човекот започнува со усвојувањето на јазичниот систем, кој служејќи најнапред за комуникација со социјалната средина, постепено прераснува во средство за организирање на сопственото однесување.

Поодделните ментални функции, мислењето и говорот, во почетната фаза од онтогенезата имаат различни развојни корени и линии на развој, во кој, предвербалното мислење, односно сфаќањето на механичките врски и пронаоѓањето на механичките средства за постигнување на практични цели, се развива независно и му претходи на развојот на говорот во вистински смисол на зборот. На тој степен од развојот, говорот на детето се развива како емоционален говор и се јавуваат зачетоците на неговата социјална функција (како средство за воспоставување на психички контакти со својата околина). Овие функции на говорот не се ни најмалку поврзани со мислењето на детето.

Околу втората година, кога се создадени интелектуалните

предуслови за развитокот на говорот во вистински смисол на зборот, на станува квалитативен скак во развитокот на мислењето и говорот и од тој момент започнува развитокот на говорното мислење, како ново функционално единство на внатрешно поврзани процеси во значењето на зборот, кое не претставува ни чисто говорна, ни чисто мисловна појава, туку единица на сложеното единство на говорното мислење.

Значењето на зборот претставува психолошки поим или воопштување, односно феномен на мислењето; од друга страна тоа е и говорна појава, бидејќи е фиксирано во зборот како гласовно - семантичко единство.

Значењето на зборот се менува во текот на онтогенетскиот развиток, со преминот на мислата од пониските видови на воопштување кон апстрактните поими, со што се менува и самата внатрешна природа на значењето на зборот.

Иако зборовите на детето се совпаѓаат со зборовите на возрасниот, укажувајќи на исти предмети, односно се однесуваат на ист круг на појави, тие не се совпаѓаат по своето значење.

Зборот како знак може да се употребува на различни начини и служи како средство за различни интелектуални операции, менувајќи го своето значење на ист начин како што се развива мислењето на детето.

Во почетната фаза од развитокот на значењето на зборот, зад даден збор стои синкретички, нерасчленет лик на најразлични, внатрешно неповрзани елементи, кои се наоѓаат во одреден временски, просторен, или друг посложен однос, даден во детската перцепција.

Во понатамошниот развиток зборот постанува знак за ме -

ѓусебно поврзани предмети на основа на нивните стварни, конк - ретни, објективни, перцептивни врски, кои често немаат ништо за - единичко една со друга. Тој не е знак за поим, туку повеќе претста - ва, со целата своја конкретна комплексност и може да означува ис - товремено неколку предмети, вклопени во даден комплекс, имајќи у - лога на фамилијарно име за група на поврзани предмети, сродни по некој впечаток.

Со формирањето на вистинските поими, зборот постанува сим - бол на синтетизирани, апстрактно издвоени својства и релации, не - постојни како физички и перцептивни ентитети.

Во секој развоен степен во онтогенезата постои различна структура на значењето на зборот и различен однос меѓу мислењето и говорот, одреден со таа структура.

Првобитно магловитата нерасчленета мисла се изразува во говорот со помош на еден единствен збор - реченица. Со нејзино - то расчленување на низ на поодделни меѓусебно поврзани делови, детето преминува од еден збор - реченица кон расчленетата цели - на во реченицата.

Развитокот на значењето на зборот, односно говорното мис - лење, е сложен процес, во кој од пресудно значење е функционал - ната употреба на зборот како знак, средство со помош на кое де - тетото овладува со своите психички дејства и текот на сопствени - те психички процеси, усмерувајќи ја нивната дејност кон поста - вените задачи од средината во која живее, како процес на постепено вклопување во нејзиниот културен, професионален и општест - вен живот.

Совладувајќи ја најнапред надворешната структура на зна - кот, сфаќајќи го зборот како својство на даден предмет, во низот

на други својства, оперирајќи со него во своето секојдневно искуство, детето постепено преминува од неговата индикативна (у - кажување на предмет) кон неговата правилна функционална употреба, сигнификативната функција, односно неговата внатрешна симболичка структура.

Иако надворешно значењата на зборовите на детето и возрастите се совпаѓаат уште во почетната фаза од онтогенетскиот развој на детето, бидејќи во секојдневната перцептивно - практична комуникација детето го усвојува јазикот како изграден систем на значења, внесен од страна на возрасните, укажувајќи на исти предмети, ист круг на појави, нема вистинско совпаѓање на значењата на зборовите, кои во својот развиен вид претставуваат хиерархиска структура на меѓусебно и вертикално поврзани воопштувања.

На степенот од развојот кога меѓу "поимите" на детето постојат односи постојни меѓу во нив непосредно одразените предмети, говорното мислење на детето е сеуште несамостоен вид на перцептивно - предметно мислење, вклучено во неговата практична дејност и перцепција. Оттука произлегува и логиката на практичното дејствување и синкретичките врски меѓу предметите, засновани на впечатоците, чија поврзаност детето ја сфаќа како поврзаност на самите предмети. Затоа значењето на зборот на детето е дифузно, невообличено, поврзувајќи ги синкретички поодделните предмети, поврзани во перцепциите и претставите, на основа на субјективни врски, што го овозможува дифузното, неусмерено проширување на значењето на зборот на низ на елементи, надворешно поврзани во детскиот впечаток, без постоење на нивна внатрешна, меѓусебна, објективна поврзаност.

Во понатамошниот развoтoк на значењето на зборот, зад даден збор стои комплекс на разновидни предмети, поврзани во детското непосредно искуство, на основа на нивните стварни, објективни, конкретни врски, кои често немаат ништо заедничко една со друга, кој претставува општа претстава, како повисок степен во развoтoкoт на значењето на зборот, која произлегува од воопштените перцепции, преовладувачки на претходниот степен. Мислењето на детето е сеуште конкретно - фактичко и неговата недоволна поврзаност е непосреден израз на недоволната развиеност на односите на општост меѓу самите поими, чиј еквивалент е сеуште дадена конкретна ситуација.

Со менувањето на основата на воопштување на низ на предмети, именувани или означени со даден збор, со апстрахирање на нивните поодделни својства, започнува разорувањето на конкретната ситуација, конкретната поврзаност на својствата и односите меѓу предметите и се создава претпоставка за нивно поврзување на нова основа, со синтетизирање на така апстрахираните својства, фиксирани во зборовите. Така се создава структурата на значењето на зборот како саморазвоен процес на постојано воопштување на предметите, воопштени во претходната структура, како процес на воопштување на воопштувањата.

Структурата на воопштување, на значењето на зборот, на секој степен од својот развoтoк е условена со воспоставениот систем на односи по општост, меѓу поимите и мисловните операции, како карактеристични за односниот степен.

Дури на повисокиот степен од развoтoкoт на значењата на зборовите, односно воспоставување на хиерархиска меѓусебна поврзаност на зборовите по различни степени на општост, кога значе-

њето на даден збор може да се одреди на безброј начини, со помош на другите поими, со кои се наоѓа во различни односи по општост, се развива говорното мислење во вистински смисол на зборот, како самостоен вид на мислење, "релативно" независно од конкретните ситуации, практичната дејност и перцепцијата, од неговиот вербален израз, во кој поимите постануваат се понезависни од непосредните конкретни врски меѓу предметите и од самите зборови.

Така, со развитокот на системот на поими, се воспоставуваат односи меѓу самите поими, посредувани со односот на поимите кон објектите, со нивниот однос кон другите поими и во поимите постануваат можни надискуствени врски.

Поимите се содржани во судовите и заклучоците, како нивни составни компоненти, слично на вклопеноста на зборовите во реченицата; затоа во текот на развитокот порано се јавуваат фразите, отколку изолираните зборови, односно судовите пред поодделните, од нив издвоени поими.

(Подетално, види во 15/123-174; 66/102-109; 98/73-75; 104/144-310; 114/115-127; 115/39-47).

4/Б. ТЕОРИЈАТА НА Ж. ПИЈАЖЕ

Проблемот на мислењето на детето, во непосредна врска со јазикот, го разработува во својата теорија и познатиот француски психолог Ж. Пијаже, во чија основа е неговиот развиток како процес кој минува низ определени развојни периоди, без строго одредени возрастни граници на смена на еден период со друг, односно функционирање на мислењето на детето во одредени домени од неговото искуство на едно ниво, во други на друго, различно ниво.

Во почетниот период од развитокот, т.н. период на сензомоторни операции, односно практично дејствување со конкретни, сентилно дадени предмети, со нивните различни својства (боја, облик, големина и др.), кога мислењето на детето оперира со перцепции и практични дејства, тоа се одвива слободно од јазикот, односно без учество на говор и е вклучено во перцепцијата и практичната дејност на детето, ограничено со непосредните просторни и временски рамки.

Во понатамошниот развиток на мислењето на детето, периодот на интуитивно или предоперационално мислење, пресудно е значењето на говорот, со помош на кој тоа постанува способно за оперирање со претставите на порано доживеаните искуства и некои симболи, односно јазични знаци - зборови, не доживувајќи ги предметите и појавите во нивната перцептивна непосредност, вклопувајќи ги во концептуални, рационални рамки, со што се збогатува неговото сознание за нив. Промените во мислењето, во моментот на стекнувањето на говорот, не се резултат само на усвојувањето на јазичниот систем, туку воопшто, на развитокот на процесите на репрезентација и создавањето на репрезентациони шеми, односно во исто време со развитокот на говорот се развиваат и други видови на индивидуални симболи, како видови на имитацијата, која претставува премин меѓу сензомоторните и репрезентационите постапки, не зависно од говорот, иако служи за усвојување на јазикот:

а) симболичката, имагинативна игра, како извор на индивидуални репрезентации, различни од интериндивидуалниот говор;

б) одложената имитација, како имитација во отсуство на соодветниот модел;

в)интериоризираната имитација,односно менталните слики,кои не се елементи ни на самото мислење,нити непосреден продолжеток на перцепцијата,туку симболи на објектите,непостојни на нивото на сензомоторната интелигенција.

Всушност,развитокот на мислењето е условен со формирањето на репрезентациите,диференцирањето на знаците од означените објекти или ситуации.Уште во рамките на сензомоторната интелигенција се формираат системи на значења,чии ознаки се индициите или сигналите,релативно недиференцирани од она што со нив е означено,претставувајќи делови или видови на означеното,не и репрезентации кои ја овозможуваат евокацијата на отсутните објекти или настани,во мислите.

Во понатамошната фаза од развитокот на мислењето,т.н. период на конкретни операции,мислењето на детето оперира со претстави за конкретните предмети и јазични знаци (зборови),не владеејќи сеуште со логичките операции,ограничувајќи се на конкретните репрезентации на предметите и ситуациите,иако ја надминува фазата на зависност од перцептивните карактеристики.

Иако оперира со сложени интелектуални операции:класификација на предметите во соодветни групи,групирање на сродните предмети,од мноштвото предмети,во одредени категории или класи и т.н.,детето сеуште не ги изведува независно од конкретната ситуација,со што е битно ограничена неговата можност за апстрактно мислење.

Способноста за апстрактно - логичко мислење се развива во периодот на т.н. формални операции,со развитокот на хипотетичко - дедуктивниот и пропозиционалниот тип на мислење,ослободувањето од конкретната даденост и обединувањето (на различни

начини) во единство на создадените дискретни, одделни, различни конкретни структури, сфатени како меѓузависни, со што мислењето преминува на повисоко, апстрактно ниво и постанува флексибилно и формално.

Развитокот на мислењето, во теоријата на Пијаже, се разработува како саморегулаторен, закономерен премин од надворешните дејства кон внатрешните операции, од синкретичките претстави кон логичките поими, без да се разоткрие сложениот дијалектички однос меѓу практичните и умствените дејства и јазикот, кој постои на различните степени од развитокот на детското мислење.

(види во 41/82; 66/92-97; 68/13-18; 76/155-186; 78/65-71, 121-130; 183-190; 98/9-25; 99/94-107; 104/51-92; 115/11-25).

4/В. ТЕОРИЈАТА НА Ц. БРУНЕР

Когнитивната теорија на Ц. Брунер се темели на основни поставки, слични на оние во теоријата на Пијаже, делејќи го целокупниот ток на когнитивниот развиток на акционен, иконички и симболички степен, слични на развојните степени за кои зборува Пијаже, кои во текот на онтогенетскиот развиток се јавуваат во даден редослед, зависејќи секој од претходниот.

Акциониот степен во развитокот, акционата репрезентација, како што го нарекува Брунер крајниот производ на системот на кодирање и средување на информациите добиени од средината, претставува начин на репрезентирање на минатото искуство со помош на усвоените моторни одговори.

Селективно организираните перцепции и претстави, просторните, временските и квалитативните структури на перцептивното поле и неговите трансформирани слики - претстави, кои селек-

тивно, но верно го одразуваат перцептивно даденото, е вториот степен во когнитивниот развој, во текот на онтогенезата, наречен иконичка репрезентација.

Употребата на зборовите за посредно означување, репрезентирањето на предметите и појавите преку означените карактеристики, оддалечувајќи се на таков начин од конкретно даденото, е главната карактеристика на т.н. симболичка фаза на репрезентација во текот на когнитивниот развој.

Започнувајќи од акционото мислење, вклучено во практичната дејност, минувајќи низ фазата на оперирање со претстави, односно слики, не потпирајќи се на присутните лица или предмети (слично на предконцептуалниот и интуитивниот степен кај Пијаже), детето го достигнува највисокиот степен во својот когнитивен развој, симболичкиот начин на претставување на реалноста, во кој не постои врзаност за временските, сериските карактеристики на акционото, просторните и непосредните карактеристики на иконичкото мислење.

Во теоријата на Брунер е посебно нагласена улогата на јазикот во когнитивниот развој и неговото значење и функција во процесот на мислењето, како негов инструмент - средство за трансформирање на искуството.

Доведувајќи го во врска јазикот и мислењето, Брунер го разработува односот меѓу богатството на речникот, со помош на кој јазикот репрезентира одреден домен на реалноста, нивото на воопштеност, со помош на кое е тој домен кодиран и процесот на формирањето на поимите, односно семантичката страна на јазикот, од една страна и влијанието на синтаксичката компонента на јазикот врз логичката структура на мислењето.

Според оваа теорија, лингвистичкото кодирање на стимулусите може да влијае врз когнитивниот развој преку формулите за воспоставување на односи меѓу нив, било во време, простор, или од друг посложен вид, во се поголем степен, во зависност од тежината на самите когнитивни услови, односно смалувањето на ефикасноста на иконицкото кодирање, во споредба со симболичкото, што е случај при несимултаните ситуации, зголемувањето на бројот на стимулусите со кои треба истовремено да се оперира, над границата на непосредната перцепција и помнење, но само под услов на достапност и активирање на лингвистичката репрезентација.

Богатството на речникот влијае на ширината на индивидуалните категории, кои формираат дадена димензија, од една страна, а неговата хиерархиска организација овозможува одделеност од конкретната даденост. Со други зборови, постои кореспондентност меѓу лингвистичката и појмовната структура, која се однесува на хиерархиски организираниот речник, активиран како целина и инструмент на мислењето.

На највисокиот степен во когнитивниот развој, т.н. фаза на симболичка репрезентација, Брунер разликува три стадиуми, наречени:

а) остензивен - просто укажување на објектот на репрезентација, карактеристичен за децата од помала возраст и нешколуваните деца;

б) означување - придавање на вербална ознака на даден објект, кое расте со возраста;

в) реченичен - вклучување на ознаките во потполна реченица, особено застапен во погорните одделенија на училиштето.

Хиерархиската организација на јазикот постанува со возраста се повеќе надредена и се засилува врската меѓу појмовната организација и граматичките правила, односно јазикот постанува инструмент на мислењето, приоритетен над акционата и иконицката репрезентација.

Највисок степен во развитокот на симболичката репрезентација, се понезависна од непосредната реалност, овозможува писмениот јазик, кој се изучува во училиштата, неможејќи да го користи укажувањето на предмет, ниту да се потпира на простите означувања, зависно од конкретниот, моментен контекст.

Со вклучувањето на ознаките во структурата на реченицата, тие постануваат се позависни од лингвистичкиот контекст, одделувајќи се од конкретниот контекст на дадена ситуација. А лингвистичкиот контекст, со помош на граматичките правила, придонесува за се поголема независност од конкретната даденост и развиток на содржински структури од се повисок, суперординиран вид. На таков начин, збогатувањето на хиерархиски организираниот речник и неговата синтакса, претставуваат силен фактор на когнитивниот развиток на децата, овозможувајќи репрезентација на објективната реалност на се повисоко ниво на апстракција.

Во колку јазикот не се користи во својата функција на инструмент на мислењето и водење на активноста, когнитивното функционирање останува на конкретно ниво, без можност за оперирање со апстрактни поими.

(види во 13/75-87; 14; 68/18-20; 98/39-38; 115/64-72).

Во сите три накусо прикажани теории, проблемот на мислењето во непосредна врска со јазикот е разработен како процес кој минува низ определени развојни периоди, започнувајќи од раз-

витокот на мислењето на детето независно од јазикот, врзано за перцепцијата и вклучено во неговата практична дејност, постепено-то одделување од практичната дејност и конкретно дадената ситуација, со вклучувањето на јазикот во говорната дејност на детето, кон се поразвиениот вид на апстрактно - логичкото, флексибилно и формално, теориско, јазично мислење.

Додека во теоријата на Пијаже не се разработува сложенит дијалектички однос меѓу практичните, умствените дејства и јазикот, кој постои на различните степени во развитокот на детското мислење, во теоријата на Виготски е истакната структурата на значењето на зборот, како единица на сложеното единство на говорното мислење, како саморазвоен процес на постојано воопштување на воопштувањата и хиерархиската структура на меѓусебно и вертикално поврзаните воопштувања, што го овозможува определувањето на даден збор на безброј начини, со помош на другите поими, со кои се наоѓа во различни односи по општост и постоењето на теориското мислење, релативно независно од практичната дејност и конкретната даденост.

Теоријата на Брунер исто така го истакнува структуралниот аспект на семантиката на јазикот, додавајќи ја улогата на синтаксичката компонента, преку формулите на воспоставување на односи меѓу лингвистичките кодови на стимулусите, било од просторен, временски, или друг посложен вид, врз логичката структура на мислењето, односно се повеќе надредената хиерархиска организација на јазикот и врските меѓу појмовната организација и граматичките правила, како услов за репрезентација на објективната реалност на се повисоко ниво на апстракција и воопштување.

4/Г. ПОСТАВКИТЕ НА СОВРЕМЕНАТА СТРУКТУРАЛНА ЛИНГВИСТИКА

Паралелно со формирањето на погледите на Виготски за психолошката суштина на односот меѓу мислењето и говорот и во другите сродни научни дисциплини, особено лингвистиката, од друг аспект, се пристапува кон разрешувањето на овој проблем. Во текот на многу децении, лингвистиката ги проучувала лексичката, морфолошката и синтаксичката структура на јазикот, опишувајќи ги неговите основни единици, но се до XX-от век останала дисциплина оддалечена од реалните процеси на претварањето на мислата во говорен исказ и обратно, претварањето на перцепираниот говорен исказ во мисла. Свртувањето на интересите на лингвистиката кон овие процеси е несомнено врзано за имињата на двајцата познати лингвисти од XX-от век, Фердинанд де Сосир и Ј. А. Бодуен де Куртене. Нивните трудови поттикнале цел низ на нови истражувања, кои го поставиле темелот на структуралната лингвистика, чиј развој довел до создавање на познатата теорија на трансформационо - генеративните граматика, во текот на 60-те години, во трудовите на Ноам Чомски и неговите приврзеници (Кац, Постл, Фодор и други), како и до создавање на т.н. модел "Смисол - Текст", разработен од многу советски лингвисти (А. К. Жолковски, Ј. А. Мељчук и други), чии трудови ги пополниле празнините на психолошките истражувања на Виготски. Нивните истражувања укажуваат на потенцијалните мрежи на врски на секоја лексичка единица, кои имаат не само семантичка, туку и синтаксичка содржина и се многу побогати, отколку што е тоа делумно прикажано во учењето на Виготски за функцијата на генерализацијата на зборовите и нивното значење.

Во моделот "Смисол - Текст" се дадени основните поставки

за нивоата на преминот на мислата во говорен исказ:

- Најдлабокото ниво го чинат семантичките претстави (или семантичките записи), кои содржат посебни смислени претстави, означени со елементарните единици на значењето и претставуваат систем на симултани шеми.

- Следното ниво има за своја основа симболи на длабинските лексички единици и претставува премин од семантичкиот запис на длабинско - синтаксички структури, со помош на внатрешниот говор.

- Понатамошниот премин на мислата во говорен исказ претставува преобразување на длабинско - синтаксичките структури во површински синтаксички структури, кои се развиваат сукцесивно морфолошки, фонолошки и фонетски.

Бидејќи компонентите на говорниот исказ, во кој се претвара дадена мисла, не се изолирани ознаки на поодделни предмети, дејства или својства, тие претпоставуваат различни семантички врски и лексички функции (кои ствараат потенцијални врски на дадена лексичка единица со другите лексички единици), шемата на потенцијалните врски на почетните нивои е многу сложена.

Во семантичкиот запис не се вклучени конкретни лексички единици и конкретни синтаксички конструкции на даден јазик, туку систем на симултани смислени врски меѓу компонентите на Т (темата) и Р (ремата) на мислата. На пр. ако дадено лице сака на друго лице да соопшти одредено дејство, извршено од одреден субјект, врз одреден објект, во неговата почетна мисла ќе се појави смислена шема, чија тема ќе содржи име на лицето кое го извршило дејството, одреденост на тоа лице (на пр. со заменката овој,

оваа), род (машки, женски), број (едно лице: еден човек, една жена), именка (сопствена именка), а ремата намера да се изврши дејство-то, време на извршување на дејството, сложување на времето на извршување на дејството со времето во моментот кога се зборува, време на зборувањето, вид на дејството (глагол во инфинитив или трето лице еднина), последица од дејството (глагол), цел - објект на дејството (именка), поврзаност со другите лексички единици, односно нивните значења, инструмент на дејството, место на извршување на дејството и т.н.

Затоа во семантичкиот запис не постојат граматички облици, туку само јазли и лакови, обележени со симболи на семантичките односи, во кои можат да влезат дадените семантички елементи.

Во понатамошното претварање на мислата во говорен исказ, се врши премин на систем на сукцесивни, синтаксички врски, со јасна говорна природа, логичко - граматичка структура, претставена во вид на хиерархиски организирани, взаемно зависни значења на зборовите, чии јазли претставуваат воопштени лексеми на дадениот јазик, а лаковите (гранките) - длабинско - синтаксички односи, кои се сведуваат на одговори на прашањата: кој/што?; од кого/од што?; на кого/на што?; кај кого? и сл. Меѓутоа, во длабинско - синтаксичките структури не е репродуцирана комплетната разновидност на површинско - синтаксичките структури и токму тоа овозможува изразување на ист смисол со помош на разни реченици.

На нивото на површинско - синтаксичките структури, се јавуваат конкретните лексички единици на даден јазик, кои вклучуваат содржински и предикативни зборови и зборови - функтори, својствени на дадениот јазик.

(види во 41/105-120, 134-141; 44/41-65; 48/427-446; 56/33-45, 47-56,

71-131;65/18-42;69/168-195;74/436-441;88/57-81).

4/Д. УЧЕЊЕТО НА А.Р.ЛУРИЈА И НЕГОВИТЕ СОРАБОТНИЦИ

Додека структуралната лингвистика дала свој придонес за тоа како се одвива преминот на мислата во говорен исказ, учењето за психолошките процеси, вклучени во тој премин, до денес не е доволно разработено. На ова поле, значаен придонес имаат истражувањата на А.Р.Лурија и неговите соработници, посветени на невропсихолошката анализа на говорната комуникација и промените во процесот на формирањето на говорниот исказ, како и разбирањето на истиот, при локалните повреди на мозокот.

Според нив, семантичката претстава е повеќедимензионална симултана структура, чии семантички единици и врски не се ни најмалку слични на едноставните лексички означувања, кои се поврзуваат со сликата на даден предмет и ја чинат лексиката на речникот. Самите лексички единици ја воведуваат содржината на даден исказ во систем на парадигматски и синтагматски врски. Секоја лексичка единица фиксира место на соодветна претстава во целиот систем на врски (на пр. претставата "куче" и неговиот однос кон "животни", "животни кои ја чуваат куката", "животни кои учествуваат во лов", "пудлица", "шарпланинец" и т.н.), стоејќи во одредени односи со другите лексички единици, по дадена општа семантичка карактеристика, како учесници во заедничка ситуација или припадници на иста категорија, или пак заедничко фонетско обележје, имајќи и содржинско (број, врста и др.) и формално граматичко значење (кое укажува на можноста на синтаксичките врски на дадената лексичка единица со други лексички единици). На тој начин секој збор е поврзан со поголем број на врски со другите зборо-

ви на јазикот и вклучен во мрежа на различни смислени врски, што условува избор меѓу повеќето можности при организирање на мисловниот ток и формирањето на говорниот исказ. Избор меѓу сите потенцијални врски се врши согласно поставената задача, при што се врши селекција - отфрлање на несоодветните.

Околу секоја лексичка единица се создава повеќедимензионална мрежа на врски, при што доминантна улога имаат врските по смисол (семантичко поле), кои ги потиснуваат оние по фонетска сличност.

Така, уште на најдлабокото ниво на семантичките претстави се врши сложен процес на селективна организација на врски, односно избор меѓу многуте можни елементи.

Воведувањето на лексичката единица во систем на пара - дигматски врски е само еден од условите за формирање на говорниот исказ. Секој збор има извесна валентност и условува различни сврзувања со други зборови. На пр. глаголот "продаваат", веднаш предизвикува прашање "кој?", "што?", "на кого?", "каде?", "кога?" и можни врски од типот "лугето продаваат", ".....продаваат пи - перки", ".....продаваат денес", ".....продаваат евтино" и т.н.

На тој начин секој збор, кој е вклучен во даден исказ, го воведува предметот кој го означува во систем на одредени, хие - рархиски организирани (парадигматски) поими и во систем на оформен (синтагматски) говорен исказ.

Во психолошките истражувања на многу автори, таквите синтагматски врски се пројавуваат на многу рана возраст, пред вклучување на лексичките единици во парадигматски врски, како резултат на тоа што говорот, како средство за комуникација, претставува не само комплекс на лексички единици (зборови), туку и систем

на цели искази. Затоа, единица на говорот не е зборот, туку сврзувањето на зборовите во синтагми, како зачетоци на реченицата.

Парадигматските меѓусебни односи на поделните лексички значења кои го формираат поимот, претставуваат "симултана синтеза" на поделните елементи на информацијата, а синтагматските врски на поделните зборови во цели искази - "сериска организација" на говорните процеси, односно психофизиолошки услови, неопходни за претварањето на мислата во говорен исказ. Во "комуникацијата на односи" (како што ја нарекувал Сведелиус) преовладува вклучување на даден објект во парадигматски врски, а во "комуникацијата на збивањата" - вклучување во синтагматски врски.

Патот од мислата кон говорниот исказ започнува од мотивот и основната замисла, позната на субјектот во најопшти црти; поминува низ фазата на внатрешниот говор, кој се потпира на шемите на семантичкиот запис, со неговите потенцијални врски; формирањето на длабинско - синтаксичките структури и завршува со формирање на говорниот исказ на основа на површинско - синтаксичките структури.

Процесот на сфаќање на говорниот исказ, односно неговото претварање во мисла, тече по истите сукцесивни фази, но во обратен редослед. Најнапред треба да се перцепираат и сфатат поделните зборови - лексичките единици на говорот, потоа структурата на целата реченица, која тие ја сочинуваат и да се открие смисолот на системот на зборови, кој го овозможува формулирањето на одредената мисла. Ако е исказот составен од повеќе реченици, после сфаќањето на истите следува сфаќање на целата информација.

И самото разбирање на поодделните зборови, иако наизглед едноставно, претставува многу сложен процес, поради многузначноста на зборовите и генерализираното значење кое стои зад секој збор. Прв услов, присфаќањето на говорниот исказ, е издвојувањето на конкретното значење во кое се јавува даден збор во дадениот исказ, со помош на контекстот во кој тој се јавува. Разбирањето на дадената информација е отежнато кај лицата со недостатоци на слухот, кои го усвојуваат говорот во текот на посебно обукување, не во жива говорна комуникација, поради што не владеат со флексибилната полисемија на зборовите, како резултат на што, усвојувајќи често само едно тесно значење на зборот, не се во можност да го менуваат значењето на зборот, во зависност од контекстот.

Освен денотативната функција на зборот, зад секој збор се наоѓаат цел систем на врски и генерализации, различни на различните фази во развитокот на значењето на зборот во текот на онтогенезата, од кои зависи длабочината на разбирањето на значењето на даден збор,

Освен горенаведените два услова, во последно време, во низ на публикации на Жолковски и Мељчук и Апреѕјан, учењето за зборовите е поврзано со учењето за комбинациите на зборови, со што е постигнат виден напредок во теоријата на семантиката на зборовите (65/183).

Бидејќи секој збор упатува на одреден предмет и содржи карактеристика на одреден систем на врски, имајќи соодветна семантичко - синтаксичка валентност, односно условувајќи одредени потенцијални врски со другите зборови, сфаќањето на зборот претпоставува како перцепција на неговата референција (непосредно

значење), така и на системот на смислени (перцептивни или апстрактни) врски кои тој ги содржи. Со други зборови, при сфаќањето на даден збор, се активира цел систем на семантичко - синтаксички односи со другите зборови, при што се врши селекција меѓу многуте можни значења, различна на различните степени на когнитивниот развиток. На таков начин, сфаќањето на даден збор доведува до внатрешните закони на поврзаниот, синтаксички организиран говор.

(види во 45/25-27, 38-41; 47/331-362; 65/42-58; 69/52-62, 97-98, 109-112; 107/284-327).

5. УЧЕЊЕТО НА И.П.ПАВЛОВ И ФИЗИОЛОШКИТЕ ОСНОВИ НА МИСЛОВНАТА ДЕЈНОСТ НА ЧОВЕКОТ

Во советската психологија, во врска со разрешувањето на општиот теориски проблем за сознанието и дејноста, е создадена нова концепција, тесно поврзана со принципот на единството на сознанието и дејноста, формулиран од С.Л.Рубинштајн. Во рамките на таа концепција, во врска со проблемот на мислењето и јазикот, интересот на психолозите, од 50-те години на овој век наваму, е свртен кон развитокот на мислењето во текот на онтогенезата, во тесна врска со учењето на И.П.Павлов. Иако тој докрај не ги разработил специфичните особености на повисоката нервна активност на човекот, кои се наоѓаат во основата на неговото мислење, од суштински значење за сфаќањето на физиолошките основи на мислењето се неговите фундаментални откритија за физиологијата на повисоката нервна активност, формулирањето на концепцијата за двата сигнални система и нивните взаемни односи и аналитичко - синтетичката дејност на мозокот.

Повисоката нервна активност на човекот има аналитичко - синтетички карактер. Целокупниот процес на акумулирањето на животното искуство, знаењата на човекот, е резултат на анализата на објективната реалност, формирањето на нервни врски и применувањето на порано формираните нервни врски во нови услови. "Знаење" - тоа е одраз на надворешниот свет, кое се создава во процесот на формирање на временни нервни врски, во процесот на создавање на нови такви врски, а "сфаќање" - применување на здобиените знаења во нови ситуации" - вели Павлов на една од познатите Павловски среди.

Синтетичката дејност на нервниот систем е постојано по-

врсана и се наоѓа во взаемно дејство со неговата аналитичка дејност, бидејќи се синтетизираат оние елементи, кои се претходно издвоени од нерасчленетото мноштво на стимулуси од надворешниот свет, кои делуваат врз организмот.

Постојаната врска и взаемност на анализата и синтезата се јавуваат на сите нивоа на дејноста на нервниот систем, почнувајќи од простиот условен рефлекс, до формирањето на посложениот динамички систем на нервни врски и лежат во основата, како на пониските, така и на повисоките нивоа на одразување на објективната реалност.

Во различните фази од развитокот на нервниот систем, во својство на анализирани стимулуси се јавуваат најнапред интензитетот на надворешните стимулуси, потоа квалитативните својства на животно значајните безусловни стимулуси, сигналните стимулуси од I-от сигнален систем и зборовите, говорот, како второсигнални стимулуси. Согласно на соодветните нивоа на тој развиток, се јавуваат и психичките појави во вид на општа осетливост, осети, перцепции и поими.

Паралелно со анализата на надворешните стимулуси, кои делуваат врз организмот, нервниот систем врши анализа и на внатрешните стимулуси, резултат на внатрешните органски промени, при што од особено значење се кинестезичките стимулуси, бидејќи, доаѓајќи во кората на големиот мозок, се јавуваат како неопходни услови за остварување на пофините, особено говорните движења. Таквите стимулуси се специфични за човекот и нивното изучување е суштинско за откривање на физиолошките основи на неговата умствена дејност.

На различни нивоа и форми на анализа и синтеза одговара-

ат различни физиолошки процеси, чии механизми претставуваат основа на психолошката теорија на анализа и синтеза, како форми или операции на умствената дејност на човекот.

Во сферата на сетилното сознание, односно осетите, перцепциите и претставите, психолошката анализа се остварува во утврдување на соодветноста на сликата на даден објект, со самиот тој објект, чиј одраз таа претставува, расчленување на сетилните податоци, кои го сочинуваат тој одраз на поодделните страни и својства на дадениот објект, компарација на тие сетилни податоци.

Во областа на мислењето, анализата се остварува на повисок степен, како дејност на мислењето, состоејќи се во оценување на условите на поставената задача и изборот на средствата, адекватни за нејзиното решавање.

Физиолошките истражувања на аналитичката дејност на нервниот систем на човекот сеуште не дале објаснување на посложените форми на психолошката анализа. Меѓутоа, од огромно значење за психологијата се истражувањата на синтетичката дејност на нервниот систем, извршени од школата на Павлов, изучувајќи што се случува во кората на големиот мозок при взаемното дејствување на основните нервни процеси - раздразнување и инхибиција, како резултат на кои се создава соодветна слика на однесувањето.

Како резултат на физиолошката анализа на таа дејност, била поставена поставката за различните форми на синтеза, меѓу кои основните, кои се и темелно истражувани, се процесите на сумирање на јачината и траењето на дејството на стимулусите и гасењето на нервните врски.

Суштински резултати се добиени при изучувањето на синтетичката дејност на мозокот при делувањето на комплексни стиму-

луси, при што од особено значење се особеностите на взаемните односи на различни компоненти на таквите стимулуси. Така, при примена на комплекс од два стимулуса, кои се однесуваат на различни анализатори, едниот стимулус го маскира условното дејство на другиот. При дејство на стимулус, кој се состои од стимулуси, кои се однесуваат на ист анализатор, маскирањето на еден стимулус со друг се определува со различната јачина на стимулусите.

Ваквите физиолошки истражувања овозможуваат откривање на законитостите на взаемните дејства на анализата и синтезата во дејноста на мозокот, кои се наоѓаат во основата на воопштување - то, како мисловно издвојување на општото во предметите и појавите во објективната реалност и во врска со тоа, мисловно синтетизирање на тие предмети и појави, како специфична умствена дејност, специфични мисловни операции.

Физиолошката основа на елементарното воопштување, кое се јавува и кај повисоките животни, е генерализацијата на условните рефлексии, кај кои, условната реакција во почетокот се јавува и на стимулуси, кои се на некаков начин слични со основниот стимулус.

Во нејзината основа е процесот на сумација на стимулусите и ирадијацијата на процесот на раздражувањето. Генерализираниот условен рефлекс, со концентрацијата на возбуждавањето, како резултат на взаемното дејство на возбуждавањето и инхибицијата, постепено се специјализира, односно организмот престанува да реагира на сите слични стимулуси, туку само на оние кои се од животно значење за него.

При формирањето и специјализацијата на условните рефлексии, се остварува анализа на надворешните стимулуси и нивно воопштување. Кај повисоките животни, тие форми на воопштување постану-

ваат се посложени. Како физиолошка основа на некои од нив се јавува делумно условниот рефлекс на односи меѓу стимулусите, како одраз не на одделните стимулуси, туку на врските меѓу предметите и појавите во објективниот свет.

Физиолошките основи и законитости на формирањето на условните рефлекси на односи на стимулусите сеуште не е доволно разработени и не овозможуваат целосно сфаќање на воопштувачката дејност на нервниот систем.

Но сегашното ниво на сознанијата овозможува да се даде тврдењето дека основа на сите форми на мозочната дејност на човекот е взаемното дејство на анализата и синтезата.

Во своето учење Павлов го разработува проблемот на асоцијациите, предмет на интересите на многу филозофи и психолози во минатиот век.

Сфаќајќи ја асоцијацијата како времена нервна врска, "... универзална физиолошка појава и во животинскиот свет и кај нас самите. А заедно со тоа, таа е и психичка појава - тоа што психолозите го нарекуваат асоцијација, во колку претставува соединување на севозможни дејства, впечатоци или букви, зборови и мисли"*¹, Павлов го поставил проблемот за асоцијациите на едно од централните места во учењето за повисоката нервна активност. Согласно со тоа учење, врските меѓу идеите, чувствата, впечатоците, кои ги одразуваат објективно постојните врски меѓу предметите и појавите од објективниот свет, се создаваат на основа на физиолошките врски меѓу поодделно постојните делови на мозокот.

Во поимот асоцијација, сфаќајќи го како родов поим, Павлов ги вклучува:

*¹ Павлов, И. П.: Двадесетгодишниот опит, изд. Наука и изкуство, Соф., 1954, стр. 518. (Види во додатокиот на стр. бр. 31Ф).

- а) Времената врска на безусловниот стимулус со надворешниот условен стимулус, со доволна јачина, во класичниот условен рефлекс;
- б) Врска на меѓусебно неповрзани појави во реалноста, резултат на нивното истовремено, или дадено во след дејствување врз нервниот систем на животните и човекот (случајни асоцијации);
- в) Врска на истовремено дејствуваачки појави врз нервниот систем, меѓу кои и во реалноста постојат такви меѓусебни врски. Овој вид на асоцијации Павлов го сметал за основа на стекнувањето на знаењата, принципот на каузалност, причинитост, бидејќи во таквите асоцијации се одразени реално постојните врски меѓу предметите и појавите во објективната реалност, а асоцијациите кои одразуваат причинско - последични односи, како специфични за мисловната дејност на човекот.

Токму во процесот на создавањето на асоцијациите, нивните низови, се остварува и процесот на стекнувањето на знаењата, а применувањето на порано формираните, зацврстени во искуството асоцијации, во нови ситуации, овозможува адекватно одразување на реалноста.

Асоцијацијата како родов поим, односно "соединување на она што порано било разделено, обединување, воопштување на две "места" во функционален однос, нивно слевање во една асоцијација"* го опфаќа и условниот рефлекс како видов поим, "соединување на две "места" кои порано не биле соединети, но тоа е посебен случај на такво соединување, кое има определено, биолошко значење".*2

И самиот поим условен рефлекс претставува асоцијација - временна врска на два стимулуса, врска на дејството со одговорот на него и врска на две возбудени места во големиот мозок. Услов-

*2 И. П. Павлов - Полное собрание сочинений, т. III, кн. 2, стр. 325;

* Павловски среды, т. II, М., 1949, стр. 262 (117).

ните рефлекси од II и повисок ред, претставуваат исто така асоцијации, но од многу посложен вид, јавувајќи се како основа на своевидната форма на асоцијацијата.

Иако и условниот рефлекс Павлов го вклучува во родовиот поим асоцијација, тој истакнува потреба од разликување меѓу него и асоцијацијата. Додека при формирањето на условни рефлекси, како нужно се јавува поткрепувањето, асоцијациите можат да се формираат и без непосредно безусловно поткрепување. Во повисоката нервна активност на човекот, во кората на мозокот, се јавуваат мноштво на асоцијации, односно мозочни врски, без непосредно поткрепување, благодареејќи на високата реактивност, како и лабилност на повисокиот дел на големиот мозок на човекот, во однос на животните.

Разработувајќи го проблемот на асоцијациите во контекстот на своето учење за аналитичко - синтетичката дејност на нервниот систем, Павлов ја определува асоцијацијата како елемент на синтетичката дејност на нервниот систем, која е постојано поврзана и се наоѓа во взаемно дејство со неговата аналитичка дејност, бидејќи се синтетизираат оние елементи, кои се претходно издвоени од нерасчленетото мноштво на стимулуси од надворешниот свет, кои делуваат врз организмот.

Механизмот на создавањето на асоцијациите се потчинува на исти законитости и кај животните и кај човекот, но истовремено во него се јавуваат ред типични особености.

Формирањето на врски меѓу одделни стимулуси и меѓу стимулусите и одговорот на животното, се јавува како елементарна форма на мислењето, редасоцијации кои се создадени во минатото искуство или се формираат во даден сегашен момент.

Остро разграничувајќи го мислењето на животните од мислењето на човекот, Павлов укажува на непостоењето на осознавање на смисленото значење на ситуацијата при решавање на практичните задачи кај животните и несфатеноста на причинско - последичните односи при исполнување на нивните дејства. При решавањето на нови задачи, тие ги користат порано создадените навики, вон зависноста од смислената содржина на ситуацијата. Со тоа, мисловната дејност на повисоките животни, квалитативно се разликува од интелектуалните дејства на човекот, за кои е карактеристична осмисленоста, целеусмереноста, сфаќање на причинско - последичните односи.

Како резултат на промените на условите за живот на човекот, трудот и говорната комуникација се јавуваат како главни фактори за преобразување на мислењето на животните во мислење на човекот.

Одразувањето на објективната реалност кај човекот се објективизира во зборови, јазик, без кои не е возможно ни постоењето на повисокиот вид на мислење.

Единството на мислењето и јазикот, најнапред било конкретизирано во учењето на Павлов за двата сигнални система. Во врска со овој проблем, во неговото учење е истакната поставката за рефлекторниот карактер на човековата нервна дејност, нејзиното сигнално значење за организмот и исти основни физиолошки закони кои управуваат со работата на таа дејност, на различни фази во нејзиниот развој, како и различни нивоа на функционирање. ".....основните закони, утврдени во работата на I-от сигнален систем, управуваат и со работата на вториот, затоа што е тоа работа на една иста нервна материја".*3

*3 И. П. Павлов - Полное собрание сочинений, т. III, кн. 2, стр. 336.

Истакнати се специфичните квалитативни особености на дејноста на човековиот мозок во однос на дејноста на мозокот кај животните. Додека кај човекот е изграден II - от сигнален систем, како резултат на јавувањето на специфични за човекот стимулуси - зборови (јазик), кај животните е развиен само I -от сигнален систем.

Од психолошки аспект, специфичноста на зборовите како стимулуси и говорот како форма на дејност на нервниот систем на човекот е во тоа што зборот служи како средство за воопштување и апстракција на реалноста, вклучувајќи во себе воопштена содржина на непосредните, животни важни дејствувања врз организмот. Со други зборови, зборот се јавува како сигнал на сигналите - те. Мислењето и говорот како единство се всушност страни на истата физиолошка дејност, односно како физиолошка основа и на мислењето и на говорот е II-от сигнален систем.

Двата сигнални система се наоѓаат во постојано взаемно дејство и на различни степени во текот на индивидуалниот развиток на човекот постојат различни степени на развиеност на тие два сигнални система и различни нивоа на нивни взаемни односи. Нивното взаемно дејствување е во основата на самото сознание, кое, почнувајќи со осетите, достигнува до мислењето во него - виот најразвиен вид. И во основата на самото човеково мислење, како сознаен процес, на различни степени од неговиот развиток, се наоѓаат различни функционални промени во взаемните односи и дејствување на двата сигнални система.

За разлика од животните, кај кои се изградува I-от сигнален систем, како резултат на аналитичко - синтетичката дејност на големите хемисфери на мозокот и асоцираните сигнали

при дадена конкретна ситуација се фиксираат непосредно во нивните реакции, кај човекот и I-от сигнален систем претставува многу посложена динамичка структура, како резултат на видот на неговата практична дејност, а II-от сигнален систем, како динамичка структура на нервни врски, се фиксира во неговата говорна дејност. Оттука произлегува и нивната релативно независна самостојност, која особено се пројавува при патолошките отстапувања од нормалниот развиток.

Истакнувањето на релативната самостојност на двете динамички структури на асоцијации, теориските поставки на И. П. Павлов за II-от сигнален систем, ја олеснуваат анализата на мислењето без јазик, јазичното мислење и преминот од едниот вид кон другиот.

Проучувајќи различни патолошки појави, Павлов се повеќе бил убеден дека двата сигнални система можат да се развиваат и релативно самостојно, овозможувајќи формирање на поими со две базични компоненти: говорна дејност и практична дејност, меѓу кои непрекидно се јавуваат различни противречности. Иако кај човекот преовладува II-от сигнален систем, при заболување на нервниот систем може да се јави филогенетското раздвојување на мозокот, при што може да се користи предимно I-от сигнален систем, или пак II-от. Илустрација за таквата подвоеност претставува говорниот развиток на децата со оштетен слух, во однос на децата без таков недостаток.

Во текот на онтогенетскиот развиток на човекот, со развитокот на говорот, како процес на усвојување на јазичниот систем, се формираат најнапред прости динамички структури - комплекси на врски во кората на големиот мозок, кои се состојат од непосредно

редни стимулуси и нивни усни или писмени искажувања, а потоа сложените, синтетички динамички структури, како функционален систем на нервни врски, создадени во текот на целокупното искуство на човекот. Развиениот говорен систем, како сложена динамичка структура на меѓусебни врски на воопштувањата, фиксирани во апстрактните зборови, вклучува во себе нервни врски на групи на диференцирани зборови - С, од пониски редови.

Со опширни истражувања на работата на двата сигнални система, работата на Павлов ја продолжува и А.Г. Смоленски, истакнувајќи го развивањето на новиот вид на ирадијација, со развитокот на говорниот систем, таканаречена од него елективна (селективна, изборна).

Фактот за елективниот карактер на ирадијацијата на возбудањето и инхибицијата, како во простите, така и во сложените динамички функционални структури, при создавањето на нервни врски на основа на минатото искуство на човекот, законитостите по кои се остварува взаемното дејство, врските меѓу непосредното и посредното (со помош на зборовите, јазикот) одразување на објективната реалност е многукратно потврдено во експерименталните истражувања за соодносите на нервните процеси, кои се наоѓаат во основата на функцијата на воопштување на големиот мозок.

Зборовите со кои се означуваат конкретни стимулуси, кои се однесуваат на дадена категорија на стимулуси и зборот во кој се тие воопштени, предизвикуваат иста реакција како и непосредните стимулуси. Тоа укажува на елективната ирадијација на процесите на возбудање и инхибиција, во рамките на сложените динамички структури, односно системи на непосредни и конкретни

ветбални стимулуси,обединети во минатото искуство на човекот , со помош на апстрактните зборови.

При примената на апстрактен збор - С,со промена во неговото сигнално значење,настанува промена во сигналното значење и на сите во него воопштени,обединети,непосредни и вербални конкретни стимулуси,како резултат на елективната ирадијација на нервниот процес во сите системи на стимулуси,кои тој апстрактен збор - С ги воопштува,односно обединува.

Исто така,и при промена на сигналното значење на една од компонентите на таквата сложена динамичка структура - структури на непосредни стимулуси,или конкретни зборови - С,кои ги означуваат тие непосредни стимулуси,се менува и сигналното значење на сите со нив еднородни стимулуси од конкретен карактер и апстрактниот збор - С,кој претставува нивно воопштување.Тоа укажува на тесна взаемна врска на сите елементи во сложената динамичка структура на нервни врски,како во I-от,така и во II-от сигнален систем,односно постоењето на односите на индукција.

Скожениот карактер на движењата на нервните процеси,кои се наоѓаат во основата на взаемните дејства на сигналните системи,се јавува како еден од механизмите на воопштувањето на објективната реалност,кое,имајќи различни нивои на развиток,има и различна физиолошка основа.

Големо значење за сфаќање на физиолошките законитости на умствената дејност на човекот имаат истражувањата на онтогенетскиот развиток на процесот на здобивањето на II-от сигнален карактер на зборот,вршени од група на автори,меѓу кои посебно место завземаат М.М.Колцоца,З.И.Барбашева,Ј.М.Пратусевич,Н.И.Красногорски и А.Г.Иванов - Смоленски.На основа на тие истражувања,

во чија основа лежи долготрајната работа и достигнувања на И.П. Павлов, утврдени се следните фази во тој развико:

- Во почетокот од развикоот на говорот кај децата, зборот претставува компонента на комплексниот стимулус, составен од положбата на телото на детето, определените услови на дадената ситуација, лицето кое го произведува зборот, карактеристиките на неговиот глас и интонација и други. При тоа, тој има незначајна улога и може да биде заменет со други стимулуси;
- Понатаму, на вербалниот стимулус се јавува ориентационата реакција, при што сеуште не постои диференцирање на звучната страна на зборот, така што ист одговор може да се добие на зборови со сличен гласовен состав;
- Од дадениот звучен комплекс се диференцира зборот, како резултат на што тој започнува да ја предизвикува онаа реакција која порано ја предизвикувал комплексниот стимулус, чија компонента бил и самиот збор;
- Постепено, во процесот на развикоот на говорот, првостепено значење добива дејноста на моторниот апарат - анализатор, односно говорните реакции се соединуваат со многубројни моторни реакции. Непосредните стимулуси од предметите и појавите, со кои детето стапува во контакт, во текот на својата активност и комуникација со возрасните, функционално се обединуваат со кинестезичките говорни стимулуси;
- Во текот на постојаната комуникација на детето со возрасните, во текот на заедничките практични активности со предметите, зборот започнува да добива воопштена, II-сигнална функција.

Објективните својства на предметите, кои делуваат непос-

редно врз сетилните органи на детето, го сочинуваат системот на осети, во кој се првобитно вклучени и кинестезичките и слушните осети од перцепцијата и артикулацијата на зборовите на возрасните, упатени на детето. На тој начин, во I-от сигнален систем на детето се вклучуваат II-те сигнали - зборовите. Врз сетилните органи на детето делува комплексот на стимулуси, во кој се претставени како зборовите, така и сетилните својства и квалитети на предметите, означени со тие зборови, како неопходен услов за развитокот на неговиот говор. Сите тие надворешни стимулуси, истовремено со внатрешните, се воопштуваат со помош на зборови, внесени во комуникацијата со детето од страна на возрасните, потчинувајќи се на законите на повисоката нервна дејност, а како основни елементи на тој процес се јавуваат како анализата, така и синтезата на надворешните стимулуси, артикулационите движења, односно возбудувањата кои потекнуваат од нив и започнува нивното анализирање во моторната област на говорниот анализатор. Аналитичко - синтетичката дејност на говорниот анализатор, со развитокот, поминува неколку степени. Во почетокот, од општите говорни шумови, постепено се издвојуваат комплексните говорни звуци, чие диференцирање е нераскинливо врзано со нивната синтеза.

При формирањето на зборот од неколку слога, од значење е апсолутната јачина на стимулусите, бидејќи детето го усвојува во зборот, како комплексен стимулус, најсилниот негов составен дел, обично акцентираниот слог, носител на содржината на предметот, означен со соодветниот збор. Во тој период од развитокот, детето оперира со дадениот слог како со самостојна вербална форма.

Со усовршувањето на аналитичко - синтетичката дејност на говорниот анализатор, кон слогот со најголема јачина се соедину-

ва помалку силниот, а подоцна и најслабиот. Често, слоговите на дадени зборови детето ги обединува во различен редослед од објективно, во зборовите постојниот, во согласност со смалување на јачината на нивното дејствување врз нервниот систем, но постепено таквиот редослед започнува да се заменува со објективно постојниот во дадената гласовна форма на зборовите на даден јазик.

Во диференцирањето на зборовите од комплексниот стимулус постои уште еден степен на обединување на неколку кратки вербални стимулуси, или први слогови на подолги зборови, во нерасчленетата вербална целина (на пр, "Дај ми ја куклата" = "даку"; "Мамо крени ме" = "ма - кени" и т.н.).

Говорните реакции на детето во вид на адекватни зборови се јавуваат како резултат на расчленувањето на таквото соединување на неговите составни компоненти и додавање на останатите слогови на даден збор кон дадениот силен (акцентиран) слог, а зацврстувањето на таквите вербални форми е резултат на синтезата на одделните слогови во збор и издвојување на зборовите од воопштената, генерализирана реакција, на низови на вербални стимулуси.

При усвојувањето на речникот на мајлиниот јазик, детето ги користи најнапред животно најзначајните поими, изразени со групи на зборови, кои го сочинуваат основниот вербален фонд на јазикот. Тој процес се остварува како резултат на диференцирањето на одделни зборови од нерасчленетите звучни токови, по пат на составување на реченици, согласно граматичките правила на јазикот.

Како основа на процесот на совладување на јазикот се јавуваат взаемните односи на непосредното и посредното говорно

одразување на објективната реалност, како процес на взаемни односи на непосредните и говорните реакции во нервниот систем.

Постои определен онтогенетски редослед на вербализацијата на надворешните и внатрешните стимулуси. Најнапред се воспоставуваат врски меѓу невербалните, надворешни или внатрешни (интероцептивни), непосредни стимулуси и непосредните (невербални) одговори. Кон таквите врски, со вклучувањето на зборот во комплексот на надворешни стимулуси, се додаваат врските меѓу вербалните стимулуси и непосредните одговори. Затоа порано се сфаќаат зборовите и се јавува адекватно реагирање на нив, со невербална активност, а дури подоцна и со самостојна говорна активност, а најдоцна вербалните одговори на невербални стимулуси.

Физиолошките истражувања ја откриле основата на сите тие форми на однесување, како одговор на вербални стимулуси, вклучувајќи го и говорното однесување, предизвикано со говорни стимулуси, во взаемното дејствување на двата сигнални системи.

Процесот на возбудување започнува во I-от сигнален систем, како резултат на кој се создаваат врски меѓу невербалните стимулуси и невербалните одговори, а завршува во II-от сигнален систем, како резултат на што се јавуваат врски меѓу вербалните стимулуси и вербалните одговори.

Врските меѓу непосредните стимулуси и непосредните одговори можат да постојат во чист вид само на рана детска возраст, кога уште не е развиен II-от сигнален систем. Со развитокот на детето, овој вид на врски станува посложен, вклучувајќи посредни алки на II-от сигнален систем. На уште постара возраст, особено кај возрасните, постојат посредни алки во врските и меѓу

вербалните стимулуси и непосредните одговори и меѓу непосредните стимулуси и вербалните одговори. И самите врски меѓу вербалните стимулуси и вербалните одговори имаат низ на посредни алки, кои се наоѓаат во I-от сигнален систем. Возбудувањето предизвикано со вербалните стимулуси може да заврши директно или со помош на низ на вербални асоцијации, со вербален одговор. Но тоа не е секогаш случај. Нервното возбудување кое потекнува од вербалните стимулуси се шири елективно по порано воспоставените мозочни патишта од II-от сигнален систем во I-от; може да се врати во II-от и да заврши со вербален одговор. На таков начин постојат повратни врски кои течат во I-от сигнален систем, вклучуваат алки од II-от а и врски кои течат во II-от, но вклучуваат алки од I-от.

При формирањето на низовите на нервни врски и посредни алки на нервниот процес, на патот од раздражувањето до одговорот, се јавуваат одговори на нервниот систем, кои се посредувани со порано создадените асоцијации во мозочната кора, фиксирани како резултат на поранешното искуство на индивидуата. При взаемното дејство на сигналните системи, особено при формирањето на повратни врски, се јавуваат взаемните односи меѓу новото и поранешното искуство, одразени во дејноста на мозочната кора.

Истражувањата сеуште не даваат целосно објаснување на целиот овој процес, но одговорот на тоа прашање е повеќе или помалку целосен. Во тој поглед, јасно е усмерувањето на истражувањата, определено со концепцијата на И.П. Павлов, за двата сигнални система, иако експерименталната реализација на неговите замисли е уште далеку од конечна.

(подетално, види во 27; 42; 43; 64/34-60, 113-160, 193-203, 212-227, 371-388; 72; 85/174-242; 89; 93/55-65; 95; 97/80-123).

6. ПОНОВИТЕ СФАКАЉА ЗА АСОЦИЈАЦИИТЕ НА ЗБОРОВИ

Под поимот асоцијација на зборови подразбираме врска меѓу два или повеќе збора, создадена според асоцијативните "зако-ни", односно симултано или сукцесивно јавување во свеста или на прагот на свеста, на други зборови, на изречен, прочитан или по-мислен збор, кај говорникот или слушателот, засновано на форми-раната хиерархиска структура на меѓусебно и вертикално поврза-ните значења на зборовите, различна на различните степени во он-тогенетскиот развоток на индивидуата.

Се до крајот на XIX-от век, кога започнуваат првите емпи-риски проучувања на асоцијациите на зборови, поимот асоцијација на зборови бил вклучен во општиот поим на асоцијацијата, со која се означувани механички врски меѓу елементите на психичкиот жи-вот.

Формирани се две главни сфаќања за асоцијациите:

- а) Асоцијациите како врски меѓу менталните содржини - како што ги сфаќале филозофите, почнувајќи од Аристотел натаму, асоција-тивните и структуралните психолози;
- б) Асоцијациите како врски меѓу моторните и говорно - моторните акти, односно меѓу стимулусите и реакциите, на несвесно ниво - како што ги сфаќале бихејвиористите.

Објективно усмерените психолози се обидуваале да ги све-дат и асоцијациите и безусловните рефлексии на заеднички имени-тел, превидувајќи ја суштинската разлика меѓу нив. Додека услов-ните рефлексии настануваат на основа на безусловни рефлексии, или други условни рефлексии, по принципот на поткрепување, асоцијаци-

те настануваат без такво непосредно поткрепување и неможат да се сведат само на прости, механички врски. Според мислењето на многу современи психолози, тие во прв ред претставуваат поврзувања меѓу значењата на стимулусите, од симболичка природа.

Го прифаќаме ставот дека асоцијациите можат да бидат и механички поврзувања меѓу сензорните впечатоци или нивните реакции и врски меѓу одредени значења, во зависност од ситуацијата во која настануваат и природата на стимулусите.

И за старите и за новите асоцијационисти, главен асоцијативен закон е законот на допир, кој ги одредува асоцијациите на ментален план, во зависност од организацијата на надворешните услови. Меѓутоа, во последните години, сфаќањата за асоцијациите, како и за асоцијативните закони, се променети. На различни нови сфаќања за асоцијациите на зборови заедничко им е негирањето на доминантноста на законот на допир, истакнувањето на лингвистичката природа и претпоставката за постоење на структура, односно многубројни, организирани врски меѓу нејзините елементи.

Примарните закони на асоцијациите, кои се однесуваат на условите кои се неопходни за нивното формирање, ги одредил уште Аристотел, како асоцијативни закони на допир, сличност и контраст.

Меѓутоа, овие три начина на формирање на асоцијациите не биле општо прифатени. Вршени се обиди за сведување на законите на сличност и контраст на законот на допир. Но додека асоцијациите по допир се врзани за репродукцијата, за навиките, во основата на асоцијациите по сличност се наоѓаат нови, оригинални појави, што довело до отфрлање на таквата редукција. Додека кај асоцијациите по допир постои нужно врзување за она што е доживе-

ано, односно просторно или временски заедно дадено, асоцијациите по сличност не мораат воопшто да бидат заеднички доживевани во самото искуство. Освен тоа, "законите" на асоцијациите немаат воопшто никакви законитости во оној смисол, прифатен од асоцијационистите. Во случаите кога не постои предвидување на резултатите или последиците, воопшто неможе да стане збор за закони. Така, во случајот на асоцијациите на зборови, субјектот во мал број на случаи реагира исклучиво на основа на утврдени начини на реагирање. Асоцијативните "закони" се само најопшти категории, во кои можат да се сврстат поврзувањата меѓу содржините, само на основа на строго привидни, надворешни причини. Постојат многу погресудни фактори за одлучувањето при изборот на поврзаните содржини во свеста, какви што се:

а) Фактор на зачестеност - Според овој фактор, деловите на секој асоцијативен ток полесно се јавуваат, во колку се почесто повторувани. Понеминовна е асоцијацијата меѓу две појави, во колку е таа поцврста, како резултат на нивното почесто взаемно јавување.

Во овој смисол, заедничката средина и воспитување, повлекува мнемонички врски меѓу зборовите;

б) Фактор на свежина - Свежите и живи впечатоци пројавуваат тенденција за траење, персевирање, поради што се наметнуваат во свеста, дури и независно од моментните нејзини содржини;

в) Фактор на целина - Секоја асоцијација не се јавува на основа на обична врска меѓу нејзините елементи, туку како организација во која секој дел има своја сопствена улога;

г) Фактор на конкуренција - Веројатноста за јавување во свеста на дадена идеја, претстава, збор и сл., е поголема во случај на

помал број на други идеи, претстави, зборови и т.н., кои во даден момент имаат можност да се јават на даден стимулус. Колку е помал бројот на асоцијации, составни компоненти на дадена целина, постои помала конкуренција и поголеми изгледи за активирање на секоја одредена компонента;

д) Моторен фактор - Сличноста во телесниот став е исто така причина за извесна асоцијација. Кога се наоѓаме во ситуација на вршење на одредени движења, се сеќаваме и на претставите, идеите, впечатоците, кои се асоцирани со нив;

ѓ) Физиолошки фактор - Асоцијациите се засниваат на физиолошки процеси, кои во сегашната состојба на физиолошките сознанија се сеуште недоволно познати;

е) Афективен фактор - Содржините во нашата свест се раководени и со нашите емоционални состојби, бидејќи возбудањата и емоциите групираат и организираат околу себе најразлични елементи на помнењето;

ж) Интелектуални фактори -

Поделени се на две основни групи:

- моментните содржини во свеста и менталната усмереност - Она што е моментно присутно во свеста, како и ориентацијата на свеста која ја остваруваат низовите на моментните нејзини содржини, одлучуваат во голем дел за она што спонтано ќе ни падне на памет;

- логичка цензура - како латентен механизам за спречување на јавувањето во свеста на содржини, спротивни на логичките норми, лишени од смислена поврзаност. Токму затоа, слободните асоцијации се само привидно слободни и покрај нивната спонтаност и непосред-

редност.

Освен погоре наведените фактори, постојат и субјективни фактори на асоцирањето:

а) Образовно ниво - Степенот на смисленост, оригиналност и брзината на асоцирањето зависат и од односното образовно ниво на субјектот;

б) Општо интелектуално нивелирање ("интелектуална дресура") - кое се состои во заменување на оригиналноста на одговорите со многу поеднообразни одговори;

в) Возраста на субјектот - Идиосинкретичноста, оригиналноста, брзината на асоцирањето, смисленоста и др., зависат и од возраста на субјектот;

г) Моментна физиолошка состојба - Влијание на дрога, кафе, чај, лекови, патолошки случаи;

д) Психолошки тип на субјектот - Кај одредени субјекти преовладуваат асоцијации засновани на елементите од перцептивна и конкретна природа; кај други - апстрактни елементи; кај трети - афективни и т.н.

Предложени се голем број на класификациони шеми за класификација на асоцијациите на зборови, на основа на нивната содржина, но ни една не е во потполност прифатена. Главната тешкотија произлегува од тоа, што и стимулусот и одговорот се изолирани зборови, без контекст, кој би го одредил нивното лексичко, граматичко, или субјективно значење. Во постојните класификации се применувани психолошки, лингвистички и филозофски критериуми, кои во повеќето случаи се комбинираат во една класификациона шема.

Според психолошките критериуми, во психологијата обично е прифатена следната класификација на асоцијациите:

- а) Асоцијации по допир - кои се формираат како резултат на истовремената или истопросторната даденост на два или повеќе предмети, појави и др., во искуството на субјектот (на пр. трева - "градина");
- б) Асоцијации по сличност - кои се формираат на основа на општите карактеристики на два или повеќе предмета, појави и др. (на пр. трева - "дрво");
- в) Асоцијации по контраст - формирани на основа на спротивни карактеристики на два или повеќе предмета, појави и др. (на пр. бело - "црно");
- г) Асоцијации по причинитост - формирани меѓу два или повеќе предмета, појави и др., кои се наоѓаат во некаква причинска зависност (на пр. радост - "празник").

Позната е и психолошката класификација на Вудворт, во која се опфатени следните класи:

- а) Дефиниции - со синоними и надредени одговори;
- б) Дополнувања или предикации;
- в) Координирани одговори (со одговорите на спротивност);
- г) Проценки на вредноста или лични асоцијации.

Но во процесот на говорниот развој, асоцијациите меѓу зборовите не ја одразуваат само објективната реалност, туку се повеќе се потчинуваат и на внатрешните законитости на јазикот. Затоа горните класификациони шеми се покажале како непотполни.

Некои од авторите ги сметаат логичките класификациони

шеми, засновани на логичката структура на односите меѓу стимулусите и одговорите, за пообјективни од психолошките. Во нив се опфатени класите на:

а) Суперординирани асоцијации - кај кои одговорот претставува повисок поим во однос на стимулусот (на пр. зајак - "животно");

б) Координирани асоцијации - кај кои и стимулусот и одговорот претставуваат поими од ист ред и имаат заеднички повисок поим (на пр. мачка - "куче" - - - - "животно");

в) Субординирани асоцијации - кај кои одговорот претставува понизок поим во однос на стимулусот (на пр. куче - "шарпланинец").

Во современите истражувања преовладуваат лингвистичките класификации на асоцијациите на зборови, чии критериуми за класификација можат да се сведат на припадност на зборовите - С и зборовите - Р на исти или различни граматички категории (врсти на зборови, делови на говорот, класи и облици). На основа на ваквите критериуми, асоцијациите на зборови можат да се поделат на парадигматски и синтагматски.

Ваквата поделба на асоцијациите на зборови, воведена во 50-те години на свој век од Џенкинс и Сапорта, денес е прифатена и широко распространета.

Во трудовите на овие истражувачи, парадигматски асоцијации се оние, во кои зборовите - С и зборовите - Р припаѓаат на иста граматичка категорија, а синтагматски асоцијации се оние, чии елементи завземаат различни места во дадена фраза или реченица, односно припаѓаат на различни граматички категории на зборови. Изборот на одговорите, на дадените зборови - С, кај два-

та вида на асоцијации е одреден со различни механизми:

а) Механизмот на селекција, според кој, меѓу неколку расположиви парадигматски одговори се избира еден;

б) Механизмот на комбинација, според кој, се јавуваат оние зборови, кои се јавувале во даден говорен ток, во непосреден след, во иста комбинација и во асоцијацијата, односно синтагматски одговори.

На основа на новите емпириски наоди, сфаќањето дека синтагматските асоцијации се одраз на секвенцијални појави во говорот е модификувано, односно дополнето со сфаќањето дека синтагматските асоцијации се јавуваат и како одраз на нивната вклученост во структурата на значењето на дадените зборови - С, како нејзини компоненти. Исто така, утврдено е дека тенденциите да се даваат зборови - Р, како одговори на дадени зборови - С, од парадигматски или синтагматски карактер, се прилично стабилни карактеристики на одредени групи на испитаници, односно зависат од нивната социјално - класна припадност, образовно ниво, возраст и др. Тенденцијата да се даваат парадигматски одговори е поврзана со повисокото ниво во лингвистичкиот развој и е постабилна од синтагматската. Синтагматските одговори се поразновидни, бидејќи се карактеризираат со дескриптивен, евалутивен и субјективен карактер.

Според новите истражувања, застапеноста на парадигматските, односно синтагматските одговори, зависи и од карактеристиките на поодделните граматички категории на зборови, односно именките предизвикуваат претежно парадигматски одговори, прилозите претежно синтагматски, а глаголите и придавките се со по приближно 50%

парадигматски и синтагматски одговори.

Исто така е утврдено дека во парадигматските одговори на придавките преовладуваат антоними, додека синтагматските одговори се претежно синоними; повеќето синтагматски одговори на прилозите - С градат со нив прилошки фрази; синтагматските одговори на именките - С го одразуваат нивното значење. Оттука произлегува и заклучокот на Диз дека во структурата на асоцијативните односи се јавуваат и семантичките и граматичките форми. Ваков е ставот и на други современи автори, меѓу кои се и Филенбаум и Џонс, чие мислење го делиме.

Најзначаен застапник на сфаќањето за структурата на асоцијациите и новите асоцијативни закони е Диз, чие сфаќање е во тесна врска со Бартлетовата реконструктивна меморија, Баусфилдовото групирање на елементите во гроздови, во процесот на слободното сеќавање и сфаќањето на Џенкинс за асоцијациите по пат на медијација. Од делата на наведените автори произлегува дека асоцијациите можат да бидат формирани на основа на шеми, кои служат за поврзување на елементите доживевани во различни искуства, а не како непосреден резултат на минатото искуство. Елементите на асоцијацијата се поврзани на таков начин, што јавувањето на еден нејзин елемент активира цела мрежа на односи меѓу елементите вклучени во нејзината структура, во која секој елемент е поврзан, директно или посредно, со секој друг нејзин елемент. Затоа, при формирањето на асоцијација меѓу даден нов елемент и веќе постоен, се формираат истовремено и асоцијации со сите други елементи на постоечката асоцијативна структура. Освен тоа, вклучувањето на новиот елемент во дадена постоечка структура е одредено и со системот на структурите, расположиви на индивидуата во односниот

момент, нивните меѓусебни односи и организацијата на податоците кои индивидуата ги прима, што доведува истовремено и до промени во постојната асоцијативна структура и до промени во целиот асоцијативен систем.

Новите закони на асоцијациите, кои го одредуваат формирањето на нивните структури, формулирани од Диз, се законите на групирање и спротивност, засновани на традиционалните закони на сличност и спротивност. Според првиот закон, елементите се асоцијативно поврзани на основа на две или повеќе заеднички карактеристики, а според вториот, кога можат да бидат недвосмислено спротивставени.

Во своите трудови Диз нагласува дека асоцијативната структура обезбедува увид во високоорганизираните групи на процеси, што ги чинат човековите когнитивни активности и дека меѓу асоцијативните односи и другите когнитивни функции постои взаемно дејство. Меѓутоа, тој напоменува дека сите когнитивни организации не можат да се окарактеризираат како асоцијативни по својата природа (види во 22/176).

Иако асоцијационизмот и денес постои, објаснувајќи со помош на поимите на сличност и медијација голем дел на човековото мислење, сеуште не постои единствена, сеопфатна и општо прифатена теорија за асоцијациите, која ќе може да ги објасни акумулираните емпириски податоци од областа на мислењето и вербалното однесување.

(види во 10; 22; 24/54, 61-63; 29/31-41; 30/949-959; 37/15-21, 30-35; 74/191-209; 85/200, 208-212, 232, 233).

III

ПРЕГЛЕД НА ИСТРАЖУВАЊАТА НА ПРОБЛЕМОТ ЗА ЕДИНСТВОТО НА МИСЛЕЊЕТО И ЈАЗИКОТ

Проблемот за единството на мислењето и јазикот е еден од најсложените проблеми во психологијата и сеуште не е доволно разработен, бидејќи интересите на психолозите биле претежно усмерени на односот меѓу мислењето и говорот.

Единството на мислењето и јазикот не постои безусловно, туку се создава во текот на онтогенетскиот развој, како премина од елементарните видови на мислење, вклучени во перцепцијата и практичната активност на субјектот, кон повисокиот вид апстрактно - логичко, појмовно, јазично мислење, со вклучување на јазикот во афективната и практично - ситуационата комуникација со децата, од страна на возрасните.

Уште И.М.Сеченов истакнал дека извор на јавување на мислењето е сетилното сознание, во текот на кое, низ активното дејствување со предметите од околната средина - манипулирајќи со нив во даден простор, избирајќи слични и различни, допирнувајќи ги, разложувајќи ги на составни делови, составувајќи од делови целини, детето учи да компарира, класифицира, анализира и синтетизира. На таков начин, повисоките форми на мислењето се развиваат на основа на елементарните форми на сознанието - практичната активност на детето, вклучени во неговото сетилно сознание.*⁴

Во истражувањата на С.Л.Рубинштајн, А.Н.Лентијев, М.Н.Шардаков, А.А.Љубљинскаја, Г.С.Костик, Н.А.Менчинскаја, Н.Н.Ладигина-Коц, разработена е улогата на активноста, сетилната перцепција и говорот, на различни степени во развојот на мислењето на де -

тето и причините за промените во функционирањето на тие компоненти на мислењето.^{*5}

Така, во истражувањата на А.Н.Леонтиев и Н.Н.Ладигина - Коц, покажано е дека мислењето на детето се јавува како чисто создаен однос кон дадената задача. Уште во првата година од животот, тоа ги решава дадените задачи со помош на практични дејства, како средство за запознавање со предметите од околната средина. Манипулирајќи со нив, детето ги сознава нивните својства и воспоставува прости врски меѓу нив, овладувајќи со различни дејства, кои ги исполнува се поуспешно и поразумно.^{*6}

Во истражувањата на Л.Виготски, А.А.Љубљинскаја, Н.Г.Салмина, З.А.Ганкова, истакната е улогата на говорот, говорното формулирање на дадената задача, како и патиштата за нејзиното решавање, кое води кон брзо стекнување на искуство од страна на детето и внесува суштински промени во неговите практични активности.^{*7}

Во истражувањата на А.А.Љубљинскаја, со деца на возраст од 1 година и 4 месеци до 2 години и 7 месеци, поставена е задача да се извади бонбона од висока стаклена тегла, што е возможно со превртување на теглата. Ова дејство им било непознато на малите деца. Во колку децата биле учени да го исполнуваат дејството со помош на возрасните, произведувајќи го со рацете на самото дете, со истовремено говорно формулирање: "преврти ја", "помрдни ја" теглата, децата го учеле дејството после 7 - 19 повторувања, како начин на решавање на таа практична задача. Без говорно формулирање на дејствата и задачата, бројот на потребните повторувања се движел од 70 до 80 пати.

Истражувањата покажале дека дејствата, означени со зборови, добиваат карактер на воопштен начин на решавање на група еднород-

ни практични задачи и лесно се пренесуваат на други аналогни ситуации. Кај децата од контролната група, таков пренос не постоел - тие морале повторно да учат дадена активност, во случај на промена на предметот или ситуацијата во која се решава дадената задача. Во такви случаи, децата ги учат односните дејства, но бавно и нивниот пренос има тесни, ограничени рамки.

Вклучувањето на говорот, за означување на исполнуваните активности, квалитативно го менува мисловниот процес на детето, кое уште не владее со комуникативниот говор - тоа знае што треба да направи, како и зошто. Затоа неговата активност е целеусмерена и осмислена, иако во таа рана фаза од својот развој, мислењето на детето е перцептивно - практично.^{кр}

Во истражувањата на А.А. Љубљинскаја е покажано како со усвојувањето на говорот започнува интензивниот развој на говорното мислење на детето, најнапред со развивање на способноста за елементарно воопштување на сетилно перцепираните предмети, која го менува неговото сетилно сознание и е директно сврзана со преминот на зборот - сигнал од "I-от сигнален систем" во сигнал од "II-от сигнален систем".

Нивото на воопштување зависи од богатството на искуството на детето. Даден збор ќе биде користен за означување на поширок круг на еднородни предмети, во колку детето има искуство со поголем број од нив и обратно. Затоа се јавуваат различни нивоа на воопштување во II-та и делумно во III-та година од животот на детето.

Елементарните мисловни операции кај детето од предучилишна возраст се јавуваат како дискриминација и компарација на бои, големини, оддалеченост, форми на предметите. Операцијата компара -

ција се усвојува во зависност од усвојувањето на говорот, бидејќи се одвива на ниво на II сигнален систем, во време кога дискриминацијата претставува диференцирање на првосигналните стимулуси, бидејќи наложува целеусмерена анализа на секој од компарираниите предмети, утврдување на сличностите и разликите на нивните својства. Најнапред е потчинета на вербалното барање на возрасните, а подоцна и на желбата на самото дете. На основа на компарација на предметите од различни видови, размери, бои и др., по пат на апстракција и воопштување на нивните карактеристични, заеднички својства, детето на крајот на 3-та година учи да воопштува, иако сеуште се работи за рана генерализација, која ги обединува по нешто сличните предмети, без нивна анализа и издвојување на суштинските својства.

Процесот на равитокот на воопштувањето кај децата од рана предучилишна возраст го изучувал Н. Х. Швачкин. Во своите истражувања тој ги утврдил следните негови степени:^{*g}

- Очигледни воопштувања, на основа на општоста на надворешните силни својства;
- Воопштување на познатите предмети на основа на нивното означување со збор - име;
- Воопштување на основа на издвоено едно општо својство за различни предмети, но не основно;
- Воопштување на основа на општоста на основните карактеристики, издвоени во различни предмети од страна на детето.

Збогатувањето на искуството на детето, во текот на неговата практична активност, ги збогатува неговите знаења за предметите и нивните својства. Иако практичната форма на мислењето кај детето од предучилишна возраст има сеуште значајна улога

(3 - 7 години), со преустројување на односите меѓу практичните и умствените дејства, настануваат низа промени во мисловниот процес на детето.

Во истражувањата на А.А.Љубљинскаја, З.С.Решко, З.А.Ганкова, И.М.Жуков, А.А.Венгер, на деца од 3 - 6 годишна возраст им е задавана задача да состават слика од дадени фигури, на дадена основа: градина, ливада, соба и др., да поправат расипана играчка, да изберат средство со помош на кое ќе извадат од теглата бонбона и сл.^{*10}

Истражувањата овозможиле изведување на следните заклучоци:

- Помалите деца (3 - 4 години) не користат секогаш практични дејства, адекватни на поставената задача. Тие директно пристапуваат кон решавање на истата, правејќи голем број обиди и грешки, движејќи ги фигурите по површината - основата, соединувајќи ги, добивајќи и за себе нејасни комбинации. При тоа нема анализирање на условите на поставената задача, туку директно пристапување кон нејзиното практично решавање, по пат на сакано комбинирање на фигурите или деловите на предметот. Отсутен е и критичкиот однос кон добиениот резултат. Превидувајќи ги објективно постојните врски и грубо нарушувајќи ги, 3 - 4 годишните деца составуваат бесмислени слики. Распоредувајќи ги на пр. фигурите на полјанката, децата од оваа возраст ги редат фигурите, на пр. на коњот, со нозете нагоре во однос на дрвата, или со главата надолу во градината. При тоа се восхитуваат од добиената слика;

- Кај децата од 5 - 6 годишна возраст, се јавува осмислување на задачата и усовршување на начинот на нејзиното решавање, во текот на самата практична активност. Нивниот говор обично служи како

придружник на исполнуваните дејства, имајќи кон него директен однос.

- Кај децата од постара предучилишна возраст (6 - 7 години), на ново се менува односот меѓу сетилната перцепција, практичната активност и говорот. Само после погледнувањето на фигурите и основата, детето ги комбинира најнапред мисловно, не прибегнувајќи кон практично манипулирање со нив. Пред да започне да ја сложува сликата, тоа често гласно го изложува планот на својата активност. После таквото мисловно решавање на поставената задача и нејзиното говорно формулирање, следи брзо практично реализирање на изнајденото решение.

Сретнувајќи се со многубројни предмети, применувајќи на нив различни дејства, детето рано ги издвојува различните страни, својства и квалитети, што доведува до нивно воопштено претставување. Меѓутоа, неговото искуство со сите предмети не тече рамномерно. За предметите со кои ретко се сретнува, детето добива еднострано сознанија и конкретни претстави за нив. Не умеејќи да ги издвои во предметите суштинските или основните карактеристики, детето ги издвојува најкарактеристичните за него детали.

Истражувањата на Е. Тараховски,^{*11} со 5 - годишни деца, ги покажуваат следните карактеристики на мислењето на детето за непознати и недостапни својства на предметите и појавите:

- Кај малите деца, зборот предизвикува конкретна слика (претстава) на поединечен предмет, со кој е зборот директно сврзан;
- Таквата претстава е целосна, неподвргната на анализа;
- Првото разорување на конкретната претстава се одвива со издвојување на најсилната карактеристика.

Конкретната претставност на детското мислење највидна

се манифестира во процесот на развитокот на вербалните форми на мислењето, пред се во процесот на усвојувањето на поимите, како воопштени одрази на цели групи на еднородни предмети, кои имаат заеднички, суштински карактеристики. За разлика од претставите, во кои постојат повеќе или помалку воопштени, но секогаш очигледни ликови, поимите немаат сетилна форма, мако се формираат на сетилна основа. Тие постојат во зборовите.

Децата рано ги учат зборовите кои означуваат предмети, појави, карактеристики, дејства, но поимите означени со тие зборови се усвојуваат подоцна и постепено. Тој процес го покажува сложеностот однос меѓу мислењето и јазикот, зборот и претставата, претставата и поимот.

За двегодишното дете, даден збор укажува на конкретно постоен предмет; 5-годишното дете е способно да го издвои во предметот најзначајното за него својство, обично неговата функција (у-потребната вредност); дури во постарата предучилишна возраст (6-7 години), децата ги издвојуваат во предметите суштинските својства, по кои тие можат да се сврстат во определена категорија или група. За помалку познатите предмети, овие деца се враќаат на претходните нивоа.

Процесот на воопштување кај децата е своевиден за различни содржини. Во истражувањата на К. А. Некрасова,^{*12} децата често се ориентираат на разновидните карактеристики, користејќи час едни, час други, како основа за обединување на предметите во категории. Во некои случаи за обединување користат збирен збор (на пр. бреза, даб, елка....., сето тоа е парк, шума), без апстракција и воопштување наодделните карактеристики на предметите; во други случаи ги обединуваат предметите по своите субјективни доживувања, пре-

дизвикани со нив (на пр. пожар, поплава, болест....., тоа се "лоши работи"). Децата даваат точни воопштувања на непознатите предмети (на пр. чаша, шише, сад...., тоа се "кујнски садови").

Истражувањата на Ф.И.Фрадкина,^{*13} за формирање на воопштувањето кај децата од предучилишна возраст, покажале дека огромно значење за групирањето на предметите имаат оние карактеристики и врски, кои се јавуваат во детското практично искуство.

После 6 - тата година, воопштувањето како "колекција на предметите" се заменува со воопштување по функцијата на предметите, а потоа по материјалот од кој се тие направени и дури подоцна по родот на предметите. Нивото на воопштување зависи од степенот на познатоста на разновидните предмети за детето, вклучени во дадена група; од знаењата на зборовите, кои ги воопштуваат сите предмети од дадена група. За формирање на поимите е потребно да се издвојат несуттинските карактеристики и да се задржат основните, суттинските елементи. Тој процес не се одвива рамномерно за сите поими. На пр. моралните поими, чии називи децата ги слушаат уште на рана возраст ("чесност", "храброст" и др.), долго остануваат врзани за конкретни постапки на осредени луѓе, во позната ситуација.

Децата од предучилишна возраст можат да дадат логички судови и релативно точни заклучоци решавајќи задачи, познати по нивните услови и содржина. Кога немаат потребни знаења, тие користат други, за нив достапни факти и претстави.

За сфаќање на процесот на развитокот на детското мислење, од суттинско значење е анализата на нивните прашања. Истражувањата на А.И.Сорокина^{*14} покажуваат дека кај 3 - годишните деца пра-

шањата немаат сознаен,целеусмерен карактер,кој го добиваат подоцна,на основа на насобраните знаења и желбите да се проникне подлабоко во познатото и да се дознаат скриените својства,ст - рани на појавите и врските,постојни во нивната длабочина.

Развитокот на мислењето на детето се обезбедува со збогатување на неговото искуство и усвојувањето на начините на самата мисловна дејност,при што огромна улога има развитокот на детскиот говор:збогатувањето на речникот,учењето на простите и сложените граматички структури,сфаќањето и формирањето на речениците,се неопходни услови за развитокот на логичките форми на мислењето.Голема улога во тоа има и наставата во училиштата,која ја менува содржината на детските знаења и начините на оперирање со нив,што резултира и во промени на самата мисловна дејност на децата.Огромна улога има усвојувањето на мајчиниот јазик - читањето и пишувањето;математичките операции со броевите. Запознавајќи се со знаци,симболи,условни означувања:букви (означени звуци);цифри (означени броеви),количини и др. и операциите со нив,децата ги развиваат операциите на апстракција и воопштување.Усвојувањето на правописните и математичките правила се одвива во училиштата со постојана конкретизација во примери и вежби,што резултира во развиток на расудувањето,компирањето,анализата и заклучувањето.

Децата од млада училишна возраст се поретко користат практични дејства за решавање на поставените задачи во секојдневното искуство,решавајќи ги тие задачи мисловно.

Во истражувањата на Н.А.Менчинскаја,А.М.Леушина,М.А.Бантова,М.И.Моро,^{*15}е покажано дека апстрактното мислење кај децата се развива брзо на основа на оперирањето со конкретно даде-

ни предмети и бројки. Со помош на практичните дејства, децата ги учат суштинските врски меѓу одделните знаења, кои ја чинат основата за формирањето на системот на поимите.

Во истражувањата на Галперин е прикажан системот на користење на практичните дејства за формирање на умствените, за усвојување на граматичките и математичките правила и поими, како систем на постепено формирање и развиток на умствените дејства.^{*16}

Конкретната претставност на мислењето, карактеристична за децата од предучилишна возраст, уште долго се задржува и кај децата од млада училишна возраст (7 - 11, 12 години), особено кога наидуваат на нови, необични содржини и кога сеуште неможат да ја издвојат основната мисла од второстепените детали.

Од големо значење за развитокот на мислењето на детето е усвојувањето на поимите. Во основното училиште, особено во првите одделенија, процесот на усвојување на воопштените знаења (поимите) е тежок, пред се заради нивната сложеност и противречноста на нивната природа. Секој поим се формира на основа на сетилните, конкретните единечни ликови, од кои се врши апстракција со цел издвојување на суштинските својства, врски и односи и означување со познатите зборови. Зборот кој означува даден поим може да му биде веќе познат на субјектот, но и 3 - 4 одделенците сеуште не владеат со сложените поими, неможејќи да оперираат со суштинските карактеристики, апстрахирајќи се од делумните, второстепени елементи. Зборот останува во речникот на детето за цел живот, но поимот означен со тој збор, како воопштен одраз на реалноста се развива заедно со општиот развиток на детето. Децата од помлада училишна возраст долго ги сврзуваат поимите со единечните факти, кои учителот ги користи при објаснувањето, како нивна конкретна

основа, како резултат на што, во даден поим се вклучуваат неадекватни за дадената категорија појави или предмети.

Истражувањата на Менчинскаја и Т.Г.Рамзаева покажале дека усвојувањето на поимите наложува варијативност на несуттинските карактеристики во секој нов предмет, вежба и задача, при постојано задржување на основните и суштинските карактеристики на даден поим.^{*17}

Од големо значење за разјаснување на проблемот за единството на мислењето и јазикот се експерименталните истражувања за сигналните системи кај човекот и нивните взаемни односи.

Уште Павлов, изучувајќи ги законитостите на повисоката нервна активност кај човекот, го определил зборот како специфичен сигнал, поради неговиот воопштен карактер, кој суштински го менува како дејството на самиот стимулус, така и одговорот на човекот.

Изучувањето на значењето на зборот, во формирањето на нервните врски, е во доменот на проучувањата на физиолозите. Истражувањата на Павлов, Смоленски, Красногорски и други, ја докажале воопштувачката улога на зборот, брзината и трајноста на формирањето на врски на тој стимулус, можноста за нивното широко и лесно пренесување.

Како елементарна единица на воопштувачката дејност на кората на големиот мозок на човекот, во низа на истражувања (О.П. Капустник, Н.Н. Трауготт, А.Г. Иванов - Смоленски, Л.И. Котларевски, Б.М. Куркатов и други)^{*18} била избрана простата динамичка структура, како прост модел на взаемните дејства на двата сигнални системи. Таа претставува комплекс на врски во кората на големиот мо-

зок, кој се состои од одразувањето на непосредниот стимулус и неговото усно или писмено означување. Освен простите динамички структури, во кората на големиот мозок на човекот, во текот на онтогенетскиот развој, се формираат и сложени, синтетички динамички структури. Истражувањата на формирањето на тие динамички структури, взаемните дејства на нивните компоненти, се истовремено и истражувања за нервните механизми на апстракцијата и воопштувањето, кои ја чинат специфичната функција на II-от сигнален систем.

Први во таа област биле истражувањата на Г.Д. Народницкаја и З.И. Зикова.

Истражувањата на Г.Д. Народницкаја ^{*49} покажале дека ако кај детето се создаде условна реакција на ликови на различни птици и инхибиторна реакција (условна) на ликови на различни ѕверки, при замена на ликовите на различните птици со зборот "птица" и различните ѕверки со зборот "ѕверка", самите зборови ќе ги предизвикаат истите реакции, кои порано ги предизвикувале поодделните ликови на птици или ѕверки, без претходни проби. Овие експериментални факти биле објаснети како резултат на селективно-то воопштување на стимулусите, обединети меѓусебно во систем на врски, создадени во минатото искуство на детето, кои ја чинат сложената функционална динамичка структура, во која се вклучени двата сигнални система и која се јавува како неуродинамичка основа на категоријалните претстави.

^{*50}
А.Ј. Федоров формирал кај детето добро зачврстена асоцијација од низ на зборови, кои означуваат одделни птици, по пат на систематско повторување. Потоа, еден од зборовите бил даден како условен стимулус. Се покажало дека сите зборови од дадени-

от комплекс се претвориле во условни стимулуси, без претходни проби, започнувајќи да предизвикуваат интензивни моторни и секреторни реакции. Други зборови, кои не биле вклучени во комплексот, не предизвикувале такви реакции; исто така, зборот "птица", кој означува родов поим, без претходни проби, предизвикувал исти реакции како и зборовите - називи на поодделните птици, вклучени во комплексот.

Аналогни резултати биле добиени и во истражувањата на Н. Р. Шастин и В. Д. Волкова.^{*21}

Во низ на истражувања, формираны се условни реакции на зборови, кои означуваат апстрактни поими (истражувањата на В. Д. Волкова) или броеви (истражувањата на В. Ј. Крјажева).^{*22} Во истражувањата на Волкова, формирана е условна реакција на зборот "добро". Истата е предизвикана и со синоними на тој збор и со фрази, во кои тој е вклучен (на пр. "ученикот добро одговара"). Во истражувањата на Крјажева, како условни стимулуси се користени зборот "пет" и цифрата "5". Резултатите покажале дека условните реакции се формираат побрзо на вербалните сигнали, отколку на непосредните. По формирањето на условните реакции на зборовите, истите реакции веднаш се јавувале и на цифрите. Исто така, при покажување на пет стапчиња и напишаните аритметички операции: $3 + 2$; $10 : 2$; $100 : 20$, веднаш се јавувале моторните и говорните реакции, кои се јавувале и на зборот "пет" и на цифрата "5".

Во истражувањата на В. К. Фаддеев,^{*23} се разјаснети односите на ирадијацијата и индукцијата при формирањето на систем, кој вклучува ред непосредни стимулуси и нивни вербални означувања, обединети со воопштен збор. Зборовите кои претставуваат означување на конкретни стимулуси, кои се однесуваат на дадена кате -

горија на стимулуси и зборот кој ја воопштува таа категорија на стимулуси, предизвикуваат веднаш иста реакција, како и не- посредните стимулуси. Тоа укажува на селективна ирадијација на процесите на возбудување и инхибиција во рамките на сложените динамички структури, односно системи на непосредни и конкретни вербални стимулуси, обединети со помош на воопштениот збор, во минатото искуство на детето.

При промена на сигналното значење на воопштените зборови, се менува и сигналното значење на сите со нив обединети непосредни и вербални конкретни стимулуси, што укажува на селективната ирадијација на нервниот процес по целиот систем на стимулуси, обединети со тие зборови.

При промена на сигналното значење на една од компонентите на сложената динамичка структура - структурата на непосредниот стимулус или конкретниот збор, кој означува непосреден стимулус, исто така се менуваат сите со него поврзани еднородни конкретни стимулуси и воопштениот збор. Тоа укажува на тесна поврзаност на сите елементи на сложената динамичка структура, која се однесува како на I-от, така и на II-от сигнален систем.

Важна забелешка на Фаддеев е што со помош на елективно воопштувачките вербални фиксаци и со нив поврзаните реакции, II-от сигнален систем ги регулира взаемните односи меѓу мноштвото фиксирани слични конкретни предмети и нивните вербални означувања, а исто така и динамичките взаемни односи меѓу различните структури на непосредните и вербалните асоцијации, во рамките на сложените динамички структури.

Големо значење за сфаќање на физиолошките законитости

на умствената активност на човекот имаат истражувањата на онтогенетскиот развиток на процесот на здобивањето на II-сигналниот карактер на зборот, вршени од група на автори, меѓу кои посебно место завземаат М.М.Колцова, З.И.Барбашева, Ј.М.Пратусевич, Н.И.Красногорски и А.Г.Иванов - Смоленски, во чија основа лежи долготрајната работа и достигнувања на И.П.Павлов.

*24

Во истражувањата на Колцова е покажано дека зборот за детето од 9 - 10 месеци претставува компонента на комплексниот стимулус, составен од положбата на телото на детето, определените услови на дадена ситуација, лицето кое го изговара зборот, карактеристиките на неговиот глас (боја, јачина, висина) и интонацијата. На таа возраст зборот игра незначајна улога и може да биде заменет со други стимулуси.

Во нејзините истражувања е покажано дека тој постанува сигнал тогаш кога поголем број на различни врски се воспоставени меѓу дадениот збор и означениот со него предмет. При тоа, најбрзо се воспоставуваат врските на зборот со тактилно - кинестезичките стимулуси, побавно врските по звучност, а најбавно со видните стимулуси.

Ситуативноста на перцепцијата на зборот се задржува кај детето до крајот на годината. Тоа реагира најчесто на интонацијата на говорот на возрасните, на изразот на нивните лица, независно од содржината на зборот. Детето всушност правилно реагира на даден збор само во на него позната ситуација на комуникација со возрасните. Колку се поразновидни условите на таа ситуација, побрзо се одделува зборот како постојана и непроменлива компонента на ситуацијата. Тој се издвојува од звучниот комплекс и започнува да ја предизвикува истата реакција,

која порано ја предизвикувал комплексниот стимулус, во кој бил вклучен и зборот. Зборот се здобива со сигнално значење, но сеуште е сигнал од I степен. Со збогатувањето на детското искуство и запознавање со многу еднородни предмети, варијативни во поодделни детали, детето го усвојува зборот во неговото воопштено значење.

*25

Во истражувањата на З.И. Барбашева, со деца од 10 - 11 месеци, е покажано дека како одговор на вербален стимулус се јавува условна ориентациона реакција. Сеуште не постои диференцирање на зборот по неговиот гласовен состав, како резултат на што детето реагира на ист начин на зборовите со сличен гласовен состав.

*26

Во истражувањата на Ј.М. Пратусевич е покажано дека постепено, во процесот на развитокот на говорот кај децата, првостепено значење добива дејноста на моторниот анализатор, односно говорните реакции се соединуваат со многубројни моторни реакции. Непосредните стимулуси од предметите и појавите, со кои детето се сретнува во текот на својата активност и комуникација со возрасните, функционално се обединуваат со кинестезичките говорни стимулуси. Во процесот на постојаната комуникација на детето со возрасните, во текот на неговата практична активност, зборот почнува да добива воопштена, II-сигнална функција. Кинестезичките и слушните осети од перцепцијата и артикулацијата на зборовите, во почетокот се вклучени во системот на другите осети, кои се јавуваат кај детето од непосредното делување на објективните својства на реалните предмети врз неговите сетилни органи. Затоа, како неопходен услов за усвојување на говорот од страна на детето се јавува вклучувањето на II-те сигнала

ли во I-от сигнален систем. Со други зборови, неопходно е врз сетилните органи на детето да се делува со комплекс на стимулуси, во кој се претставени и зборовите и сетилно приемливите квалитети и својства на предметите, означени со тие зборови.

*27

Резултатите на истражувањата на Н.И. Красногорски покажуваат дека процесот на вербализацијата, а заедно со неа и воопштувањето на сите надворешни и внатрешни стимулуси, се потчинуваат на законите на повисоката нервна активност. Како основни елементи на тој процес се јавуваат анализата и синтезата на надворешните стимулуси и артикулационите моторни реакции, а возбудувањата предизвикани од нив се анализираат во моторната област на говорниот анализатор. Неговата аналитичко - синтетичка дејност, со развитокот на детето, поминува низ неколку степени: во почетокот, од општите шумови детето постепено го издвојува комплексот на говорните звуци, диференцирајќи ги и синтетизирајќи ги; во зборот како комплексен стимулус тоа најнапред ги издвојува неговите најсилни составни делови, обично акцентираниот слог, кој во почетокот служи како носител на содржината на предметот, означен со соодветниот збор и претставува самостојна вербална творба; со усовршување на аналитичко - синтетичката дејност на говорниот анализатор, кои најсилниот слог се присоединуваат помалку силните и потоа и најслабите слогови; во процесот на издвојување на одделните зборови постои уште еден степен - обединување на неколку куси вербални стимулуси, или првите слогови на подолги зборови, во нерасчленета, целосна вербална форма.

Со усвојувањето на речникот на даден јазик, детето почнува да ги користи животно важните поими, означени со групи на

зборови, кои го сочинуваат основниот речнички фонд на јазикот. Тој процес се одвива како по пат на издвојување на одделните зборови од нерасчленетиот звучен ток, така и по пат на комбинирање на зборовите во реченици, на основа на граматичките правила на јазикот.

Во истражувањата на Красногорски, за врските меѓу I-от и II-от сигнален систем,^{*28} е истакнато дека I-от сигнален систем влијае сестрано врз развитокот на говорот кај децата. Зборовите, или јазичните сигнали, кои децата ги слушаат од возрасните, се слеваат во говорно - акустичкиот анализатор со стимулусите од I-от сигнален систем, предизвикани со видни, моторни, густативни и други видови на стимулуси, кои попаѓаат во кората на големиот мозок и формираат со нив нервни врски, наречени врски на апстракцијата, а заедно со тоа се создаваат и врски меѓу самите зборови.

Во основата на процесот на усвојување на говорот се наоѓаат взаемните дејства на непосредното и вербалното одразување на објективната реалност, процесот на взаемните дејства на непосредните и говорните реакции, во нервниот систем.

Во своите истражувања за процесот на вербализација на објективната реалност,^{*29} А.Г.Иванов - Смоленски утврдил дека во текот на онтогенетскиот развиток на децата, тој процес се одвива по одреден редослед: најнапред се формираат врски меѓу непосредните (невербални) надворешни или внатрешни (интероцептивни) стимулуси и непосредните (невербални) реакции; со вклучување на зборовите во комплексот на надворешните стимулуси, кои делуваат врз човековите сетилни органи, се збогатуваат претходно постојните врски со врски меѓу вербалните стимулуси и непосредните

(невербални) реакции (тоа го објаснува фактот што детето најнапред ги сфаќа зборовите - говорот на возрасните и реагира на нив адекватно со невербална активност, пред да научи самостојно да произведува зборови и нивни комбинации); потоа се создаваат врски меѓу вербалните стимулуси и вербалните реакции; а најдоцна се создаваат врските меѓу непосредните стимулуси и вербалните одговори. Тоа покажува дека во основата на сите форми на активност, како одговор на вербални стимулуси, меѓу кои е и говорната, се наоѓа взаемното дејство на двата сигнални система. Во почетокот од говорниот развој, ширењето на процесот на возбудањето во кората на големиот мозок има дифузен карактер, постепено добивајќи се појасна определеност. Со развојот на говорот, II-от сигнален систем започнува да ги држи под контрола непосредните осети и перцепции, при што се развива елективната ирадијација. Благодареејќи на воопштувачката природа на зборовите, формираните нервни врски овозможуваат одговор не само на познатите стимулуси, туку и на стимулуси кои порано не биле доживевани во искуството на децата, на основа на пренос (42; 43).

Проблемот на мислењето, во непосредна врска со јазикот, е разработен како процес на премин низ определени развојни периоди, започнувајќи од мислењето независно од јазикот, врзано за перцепцијата и вклучено во практичната активност, постепеното одделување од неа и практично дадениот контекст, со вклучувањето на јазикот во говорната активност на децата, кои се поразвиениот вид апстрактно - логичко, флексибилно и формално, теоретско, јазично мислење, во теориите на Пијаже, Виготски и Брунер, резултат на нивните долгогодишни истражувања.

Пијаже го истражувал проблемот на мислењето на детето во

непосредна врска со јазикот, како процес кој минува низ определени развојни периоди: *30

а) Период на сензомоторни операции - односно практично дејствување со дадени предмети, со нивните различни својства (боја, облик, големина и др.), кога мислењето на детето оперира со перцепции и практични дејства и се одвива независно од јазикот, односно без учество на говор, вклучено во перцепцијата и практичната активност на детето, ограничено со непосредните просторни и временски рамки;

б) Период на предоперационално или интуитивно мислење - во кој пресудно значење има говорот, со помош на кој детето постанува способно за оперирање со претставите на порано доживеаните искуства и некои јазични знаци - зборови, не доживувајќи ги објектите и појавите во нивната перцептивна непосредност, вклучувајќи ги во концептуални, рационални рамки. Промените на мислењето на детето, во моментот на стекнувањето на говорот, не се резултат само на усвојувањето на јазичниот систем, туку воопшто на развитокот на процесите на репрезентацијата и создавањето на репрезентациони шеми, односно во исто време со развитокот на говорот се развиваат и други видови на индивидуални симболи;

в) Период на конкретни операции - Мислењето на детето оперира со претстави за конкретните предмети и јазични знаци - зборови, не владеејќи сеуште со логичките операции, ограничувајќи се на конкретните репрезентации на предметите и ситуациите, иако ја надминува фазата на зависноста од перцептивните карактеристики;

г) Период на формални операции - Способноста за апстрактно - логичко мислење се развива со развитокот на хипотетско - де -

дуктивниот и пропозиционалниот вид на мислење, ослободувањето од конкретната даденост и обединувањето на создадените дискретни, одделни, различни конкретни структури во единство, сфатени како меѓузависни, со што мислењето преминува на повисоко апстрактно ниво и постанува флексибилно и формално.

Меѓутоа, Пијаже не го разработил сложениот дијалектички однос меѓу практичните и умствените дејства и јазикот, кој постои на различните степени од развитокот на детското мислење. Освен тоа, неговото сфаќање за односот меѓу мислењето и јазикот воопшто, односно дека јазикот игра улога само во изразувањето и усовршувањето на мисловните операции, дека мислењето се одвива и развива независно од јазикот и дека своите развојни достигнувања ги постигнува пред соодветните развојни достигнувања на јазикот, е погрешно.

Јазикот игра голема улога во развитокот на мисловниот процес. Тоа е посебно нагласено од Ц. Брунер, кој доведувајќи го ^{*31} јазикот во врска со мислењето, го разработил односот меѓу богатството на речникот, со помош на кој јазикот репрезентира одреден домен на реалноста, нивото на воопштеност, со помош на кое тој домен е кодиран и процесот на формирањето на поимите, односно семантичката страна на јазикот, од една страна и влијанието на синтаксичката компонента на јазикот врз логичката структура на мислењето. Во највисоката фаза од когнитивниот развиток, т.н. фаза на симболичката репрезентација, која следи после акционата и иконицката, Брунер разликува три стадиуми:

- а) Остензивен - просто укажување на објектот на репрезентацијата, карактеристичен за децата од помала возраст;
- б) Означување - придавање на вербална ознака на даден објект;

в) Реченичен - вклучување на ознаките во потполна реченица, особено застапен кај децата од повисоките одделенија на училиштето.

Со возраста, хиерархиската организација на јазикот постанува се повеќе надредена и се засилува врската меѓу појмовната организација и граматичките правила, односно јазикот постанува инструмент на мислењето, приоритетен над акционата и иконицката репрезентација.

Со вклучувањето на ознаките во структурата на реченицата, тие постануваат се позависни од лингвистичкиот контекст, одделувајќи се од конкретниот контекст на дадена конкретна ситуација. Лингвистичкиот контекст, со помош на граматичките правила, придонесува за се поголема независност од конкретната даденост и развиток на содржински структури од се повисок, суперординиран вид. На таков начин, збогатувањето на хиерархиски организираниот речник и неговата синтакса, претставуваат силен фактор на когнитивниот развиток на децата, овозможувајќи репрезентација на објективната реалност на се повисоко ниво на апстракција.

Вистински правец во истражувањата на проблемот за односот меѓу мислењето и говорот, начинот на кој јазикот постанува орудие на мислењето, како се одвива процесот на усвојувањето на јазичниот систем, начинот и степенот во кој јазикот влијае на когнитивниот развиток, даваат истражувањата на Л. С. Виготски, кои се темелат на поставката за свеста како единствена целина и неразделното меѓусебно поврзано делување на нејзините поодделни функции, која иако позната на современата психологија, често се занемарува и истражувањата воглавно се усмеруваат на посебните

изолирани нејзини функции.

Виготски е еден од првите советски психолози, кој почнал да го проучува проблемот на практичната активност, чија структура ги одредува особеностите на формирањето на психичките процеси. Денес е општо прифатено дека на внатрешните интелектуални процеси им претходи надворешна предметна активност, која во дадени услови се преобразува во психичка активност, со интериоризација и низа постапни промени на првата.

Одразувањето на предметите и појавите во објективната реалност, во нивните суштински својства, врски и односи, се одвива обично во јазична форма, иако е возможно и непосредно одразување на некои, на пр. просторните и временските врски. Зборовите кои ги означуваат врските и односите, постојни меѓу конкретните предмети и појави, изразуваат секогаш воопштено сознание на одреден вид на односи, постојни меѓу предметите и појавите во објективната реалност. Затоа, воопштеноста на мислењето е овозможена со воопштеното значење на зборовите, кои се јавуваат како сигнали, кои означуваат различни, но секогаш определени категории на врски и односи.

Определувајќи го значењето на зборот како основна единица, во која се одразени суштинските својства на сложеното единство на мислењето и говорот, Виготски ги утврдува следните развојни периоди во развитокот на значењето на зборот, во текот на онтогенетскиот развиток:

- а) Синкрети;
- б) Комплекси;
- в) Поими.

Во почетната фаза од развитокот, кога меѓу "поимите" на

детето постојат односи постојни меѓу во нив непосредно одразените предмети, говорното мислење на детето е сеуште несамостоен вид на перцептивно - предметно мислење, вклучено во перцепцијата и практичната активност на детето. Значењето на зборот е дифузно, невообличено, поврзувајќи ги синкретички поодделните предмети, поврзани со претставите и перцепциите, на основа на субјективни врски, што го овозможува дифузното, неусмерено проширување на значењето на зборот на низ на елементи, надворешно поврзани во детскиот впечаток, без постоење на нивна внатрешна, меѓусебна, објективна врска.

Во понатамошниот развој на значењето на зборот, зад даден збор стои комплекс на разновидни предмети, поврзани во детското непосредно искуство, на основа на нивните стварни, објективни, конкретни врски, кои често немаат ништо заедничко една со друга, кој претставува општа претстава, како повисок степен во развојот на значењето на зборот, која произлегува од воопштените перцепции, преовладувачки на претходниот степен. Мислењето на детето е сеуште конкретно - фактичко и неговата недоволна поврзаност е непосреден одраз на недоволната развиеност на односите на општост меѓу самите поими, чиј еквивалент е сеуште дадена конкретна ситуација.

Со менување на основата на воопштувањето на низ на предмети, именувани или означени со даден збор, со апстрахирање на нивните поодделни својства, започнува разорувањето на конкретната ситуација, конкретната поврзаност на својствата и односите меѓу предметите и се создава претпоставка за нивно поврзување на нова основа, со синтетизирање на така апстрахираните својства, фиксирани во зборовите. Така се создава структурата на зна -

чењето на зборот како саморазвоен процес на постојано воопштување на предметите, воопштени во претходната структура, како процес на воопштување на воопштувањата.

Дури на повисокиот степен од развитокот на значењето на зборот, односно воспоставувањето на хиерархиската меѓусебна поврзаност меѓу зборовите, по различни степени на општост, се развива говорното мислење во вистински смисол на зборот, како самостоен вид на мислење, "релативно" независно од конкретните ситуации, практичната активност, перцепцијата, од неговиот вербален израз, во кој поимите постануваат се понезависни од непосредните конкретни врски меѓу предметите и од самите зборови. Така, со развитокот на системот на поими, се воспоставуваат односи меѓу самите поими.

Паралелно со формирањето на погледите на Виготски, за психолошката суштина на односот меѓу мислењето и говорот, во другите научни дисциплини, особено лингвистиката, од друг аспект, се пристапува кон разрешувањето на овој проблем. Од особено значење се истражувањата на Жолковски и Мељчук,^{* 32} чии трудови ги пополниле празнините на психолошките истражувања на Виготски. Нивните истражувања укажуваат на потенцијалните мрежи на врски на секоја лексичка единица, кои имаат не само семантичка, туку и синтаксичка содржина и се многу побогати, отколку што е тоа прикажано делумно во учењето на Виготски за функцијата на генерализацијата на зборовите и нивното значење.

Значаен допринос за расветлување на проблемот на односот меѓу мислењето и говорот имаат и истражувањата на Лурија и неговите соработници, посветени на невро - психолошката анализа на говорната комуникација. Според нив, секоја лексичка единица

фиксира место на соодветна претстава во целиот систем на врски, стоејќи во одредени односи со другите лексички единици, имајќи содржинско и формално, граматичко обележје. На тој начин, секој збор е поврзан со поголем број на врски со други зборови и е вклучен во мрежа на различни смислени врски, што условува избор меѓу повеќе можности, при организирање на токот на мислите и формирање на говорен исказ, согласно на поставената задача, при што се селектираат - отфрлаат несоодветните.

Секој збор има одредена семантичко - синтаксичка валентност со други зборови, односно е вклучен во систем на парадигматски и синтагматски односи.

Освен денотативната функција на зборот, за секој збор се наоѓаат цел систем на врски и генерализации, различни на различните фази од развитокот на значењето на зборот во текот на онтогенезата, од кои зависи длабочината на разбирањето на значењето на даден збор (65/46-50).

Во последно време, во низ на истражувања на Жолковски, Мељчук, Апреѕјан, учењето за зборовите е поврзано со учењето за комбинациите на зборови, со што е постигнат виден напредок во теоријата на семантиката на зборовите. Даден збор се наоѓа во цел систем на семантичко - синтаксички односи со други зборови, при што постојат многу можни значења, различни на различните степени од когнитивниот развиток.

И во психологијата и во лингвистиката сеуште не постојат доволно разработени методи за истражување на структурата на значењето на зборовите. Меѓу релативно малиот број на методи се: ^{*33}

а) Методот на вештачки зборови - најстара класична метода за изучување на значењето на зборовите, предложена од Ах, а детално раз-

работена од Виготски (1934 година), подоцна применета од Брунер, Гуднов и Остин и други истражувачи, со помош на која е следено сменувањето на поодделните облици на генерализација, која стои зад зборовите, почнувајќи од дифузниот, синкретички лик, перцептивно-ситуациониот облик на генерализација, до апстрактното, категоријално значење на зборот. Методот се состои во давање на низ на вештачки (измислени) зборови на субјектот, од кого се бара да ги користи при класификација на геометриски фигури, разврстувајќи ги во групи, од кои секоја може да се означи со по еден од тие вештачки зборови.

Две децении после истражувањата на Виготски и Сахарова, овој метод е користен од Н.Х.Швачкин, Д.Слобин и Брунер и неговите соработници.

б) Методот применет во истражувањето на значењето на зборот кај децата, применет од Г.Л.Розенгарт - Пупко (1948 год.) - кој се состои во давање на задача на малото дете да одбере предмет, меѓу предметите кои се наоѓаат во друга просторија, означен со даден збор. Меѓу предметите од кои треба да се изврши изборот, нема предмет кој точно одговара на зададениот збор, туку предмети кои имаат некое од обележјата кои ги поседува и предметот, означен со дадениот збор. Истражувањата покажале дека децата, во раните етапи од својот развото, лесно бираат предмет, кој има само некое од обележјата на бараниот предмет, што укажува на тоа дека зборот, во раните етапи од развото на детето, означува само синкретички обележја, додека неговото прецизно, селективно значење се развива многу подоцна.

в) Огромно значење за изучување на структурата на значењето на зборот имаат и цела низа на психофизиолошки методи, применети од

Рис (1940 год.), Разран (1949 год.), Л. А. Шварц (1948 год.) и А. Р. Лурија и Виноградова (1959, 1971). Тие се состојат во формирање на условен, васкуларен, кожно - галвански или пупиларен рефлекс на даден збор. Потоа се давани други зборови, од кои некои немале заеднички обележја со него, а други биле слични со него по својот гласовен состав или по смисол. Истражувањата овозможиле да се утврди на кои зборови субјектот одговара со иста условна реакција како на зададениот збор, односно објективно да се испита генерализацијата на значењето на зборот. Кај нормалните возрасни луѓе, иста условна реакција како на зададениот збор се добива на зборови, слични по значење.

Со извесна промена на овој метод, можат да се добијат детални податоци за хиерархијата на врските на зборот и нивната динамика. Резултатите од истражувањата на Лурија и Виноградова покажале дека ист одговор субјектот дава на зборови блиски по смисол. Ваквите истражувања овозможиле да се разработи објективна метода за истражување на семантичките врски кои стојат зад зборот и покажале дека постои голема селективност на смисловните врски, кои кај возрасните луѓе се содржани во зборот.

г) Методот на слободни асоцијации на зборови ⁴³⁴ - Овој метод е широко прифатен во проучувањето на структурата на значењето на зборот, особено во психолингвистиката и лингвистиката. Уште Дизго вовел поимот "асоцијативно значење", подразбирајќи под тоа "главни карактеристики на одговорите добиени во тестот на слободни асоцијации". Иако е само подврста на значењето, бидејќи се однесува на стварната дистрибуција на одговорите, а не на можноста, тоа најточно ги одразува психолошките структури на значењето, како најголема подврста која може да се испитува со поеди -

нечна техника (37/8).

Ваквиот метод дава податоци за повеќезначноста на зборовите, доминантните компоненти на значењето на зборовите и неговата идмосинкретичка употреба, степенот на синонимноста на дадени зборови, најкарактеристичните врски на даден збор со другите зборови во јазикот.

Слободните асоцијации на зборовите даваат податоци и за зачестеноста на лексичките единици во говорот. Во истражувањата на Хауз, Штејнфелт, Пап и други, утврдено е дека зачестеноста на јавувањето на зборовите во ваквиот вид на експерименти се совпаѓа со зачестеноста на тие зборови во секојдневниот говор.* 35

Овој метод, во последно време, се користи и за проучување на граматичката структура на јазикот, поаѓајќи од поставката дека во јазикот се структурирани и семантичките и граматичките класи.

Со споредба на карактеристиките на асоцијациите на испитаниците од различна возраст, може да се добие увид во развојниот процес на усвојувањето на лексичката, граматичката и семантичката структура на даден јазик.

Доблените резултати можат да се користат и за проучување на содржината на поимите, како и разликите во значењето на зборовите кај децата и кај возрасните.

Меѓу првите истражувања со овој метод е истражувањето на Циен (1898 год.), со 45 деца, на возраст од 8-14 години. На основа на нивните одговори е заклучено дека содржината на детското мислење ја чинат претежно конкретни претстави, за разлика од општите претстави, застапени кај возрасните.* 36

Во 1905 е извршено истражувањето на Мојман, со 800 деца,

од основно училиште, поделени според нивното интелектуално ниво. Кај децата со пониско интелектуално ниво се забележени повеќе неадекватни одговори (бесмислени и персеверативни), погрешно сфаќање на зборовите - С и чести изостанувања на одговорот.^{*32}

Во истражувањата на Бреинер (1907 год.), одговорите на децата се класифицирани како парадигматски и синтагматски. Децата од 3 - 6 години давале помалку парадигматски одговори од возрастните и нивните одговори, во поголем број од случаите, биле именки, без оглед на граматичката категорија на која припаѓале зборовите - С.^{*33}

Во 1912 година, Розаноф и Истман испитувале ментално ретардирани деца и малолетни престапници, на возраст од 11 - 17 години. Нивните одговори биле често изоставени одговори, повторување на зборовите - С и идиосинкретички одговори, додека одговорите кај нормалните возрасни субјекти биле адекватни на зададените зборови - С.^{*34}

Слично истражување, во кое се добиени исти резултати, е извршено и од Отисова. Ментално ретардираните деца ги давале одговорите побавно, често ги повторувале зборовите - С и давале нелогични одговори и одговори - вообичаени фрази. Добиените резултати укажуваат на иста развојна тенденција и кај ментално ретардираните деца и кај нормалните, со таа разлика што нивоите во развитокот кај првите се достигнуваат на подоцнежна возраст.

Во 1913 година, во истражувањето на Розаноф и Розаноф, со 300 деца, поделени на возрасни групи од 4 - 15 години, се добиени резултати, според кои помалите деца, само во помалку од 50 % од случаите даваат одговори, кои се сретнуваат и кај возрастните, а во 30 % од случаите воопшто не се во состојба да дадат одго-

вор. Одговорите на децата од 11 - годишна возраст се многу слични на одговорите на возрасните. Ист е случајот и со децата со високо интелектуално ниво.^{*40}

Едно од значајните истражувања, извршено во 1918 година, е истражувањето на Вудро и Лауел, со 1000 амерички децерна возраст од 9 и 12 години. Одговорите на овие деца, во споредба со одговорите на возрасните, се помалку идиосинкретички и помалку разновидни. Децата пројавиле тенденција да даваат помалку контрастни, надредени и координирани одговори, во однос на возрасните, како и помалку одговори во причинско - последична врска со зададените зборови - С, помалку апстрактни именки и помалку прилози. Почести одговори, кај оваа група на деца биле имиња на места и зборови - Р, кои со дадените зборови - С се наоѓаат во однос: глагол - објект; именка - придавка; придавка - именка, односно синтагматски одговори. Почесто биле давани како одговори и акустични слични зборови со зададените зборови - С.^{*41}

Во Советскиот Сојуз овој метод е користен за проучување на основните облици на детскиот говор и односите карактеристични за развојните степени на свесните процеси, поврзан со проучувањата на условните рефлекси.

Во 1922 година, А.Г.Иванов - Смоленски ги проучувал карактеристиките на слободните асоцијации на зборови, во различни степени од развитокот, со цел да ги утврди односите меѓу основните облици на асоцијативните врски, кои кај децата се создавани во текот на експериментите со условувањето (43).

Меѓу најзначајните истражувања се истражувањата на Лурија (1920 - 1930), кои дале опис на основните облици на асоцијативните врски, типични за сукцесивните стадиуми во развитокот

во онтогенезата. Почетен облик на говорните врски, на помала возраст, е елементарното предикативно судење, во кое зборот - С, како ознака на даден предмет, се поврзува со зборот кој означува акција или квалитет (синтагматски асоцијации), додека парадигматските врски се јавуваат на училишна возраст. Со возраста се намалува и реакционото време на одговорите. Подолго реакционо време се јавува за парадигматските одговори. Авторот истакнува дека врските стекнати во секојдневното искуство на децата, како најрани и најсилни облици на говорни врски, се основа за понатамошниот говорен развој на децата (65/66-171).

Периодот на поновите истражувања, во кои е користен асоцијативниот метод, започнуваат од 60 - те години на овој век.

Во истражувањето на С. Ирвин (објавено во 1961 година), за возрастните промени во парадигматските и синтагматските одговори, потврдени се поставените хипотези за смалување на бројот на синтагматските одговори, со возраста и зголемување на бројот на парадигматските, нееднаква парадигматска промена за различните видови на зборови и онагање на звучните асоцијации. Според авторот, во парадигматската промена доаѓа поради зголемување на можноста за употреба на зборовите во се поразновидни контексти, со што доаѓа до слабеење на синтагматските врски меѓу зборовите, како резултат на збогатување на речникот на децата, со што се зголемува бројот на расположивите, меѓусебно заменливи одговори од иста граматичка категорија (37/41-43).

Истовремено со истражувањето на С. Ирвин е вршено и истражувањето на Р. Браун и Ц. Берко, во кое е поставена хипотезата за парадигматската смена на одговорите како израз на напредувањето на децата во својот синтаксички развој. Испитувана е

поврзаноста на тенденцијата на децата за давање на парадигматски одговори со нивната способност за правилно граматичко употребување на новите зборови во реченицата. Резултатите покажале промени со возраста. Одговорите на децата и на возрасните биле семантички поврзани со зборовите - С, а се разликувале во тоа што детските одговори претставувале дополнување на фрази, а одговорите на возрасните - зборови слични на зборовите - С, во поглед на припадноста на одредена граматичка категорија. Освен тоа, помалите деца малку обрнувале внимание на формалните ознаки на синтаксичките потенцијали, што не е случај кај возрасните, кои тоа вообичаено го чинат. Врз основа на анализата на резултатите од истражувањето, Браун и Берко заклучиле дека промените во слободните асоцијации на зборови и способноста за правилна граматичка употреба на новите зборови, претставуваат манифестации на развојното организирање на детскиот речник во синтаксички класи (37/43-45).

Едно од поврзаните истражувања со горенаведеното е истражувањето на Розенцвајг и Менаем од 1962 година, со цел утврдување на постоењето на развојна тенденција на зголемена застапеност на парадигматските одговори и проверување на валидноста на хипотезата, поставена од Браун и Берко, во врска со таа тенденција. Истражувањето е извршено со иста методологија и соодветна возраст на испитаниците, како и во истражувањето на горенаведените автори. Резултатите на Розенцвајг и Менаем ја потврдуваат хипотезата за зголемување на парадигматските одговори со возраста, поставена од С. Ирвин. Меѓутоа, авторите ја сметаат погрешна хипотезата на Браун и Берко за парадигматската смена, како израз на напредувањето во синтаксичкиот развој, односно имплицитно - то изведување на синтаксичките правила. Како факт во прилог на

тоа наведуваат дека кај возрастните субјекти не се добива еднаков број на парадигматски одговори, без оглед на нивото на нивното образование, како што би се очекувало според наведената хипотеза, како и различната зачестеност на парадигматските одговори кај различните врсти на зборови. — С. Бидејќи на возрастните им се познати сите граматички категории, би требало да се очекува еднаков број на парадигматски одговори за секоја од нив, што не е добиено како резултат на истражувањето (37/44-45).

Како причина за парадигматската промена во детството, во резултат на своите истражувања, Д. Мекнил (1963 и 1966 година), изведени со возрастни субјекти, дава две хипотези: зависност од познавањето на принципите на продуктивното користење на граматичките класи, односно учењето на скриените (имплицитни) граматички правила, која веднаш ја отфрла, како резултат на психолингвистичките истражувања во кои е докажано дека децата уште на возраст од 3 - 4 години, односно три години пред појавата на парадигматските одговори, веќе ги имаат совладано имплицитните граматички правила, па затоа тие не можат да се сметаат за причина на парадигматската смена на одговорите; утврдувањето на детскиот семантички систем, засновано на употполнувањето на списокот на семантичките карактеристики за дадените зборови. Иако на возраст веќе од две години, според авторот, детето ги усвојува граматичките категории, тоа се до поаѓање во училиште сеуште нема потполна листа на семантичките карактеристики на зборовите, како резултат на што се јавуваат голем број на синтагматски одговори. Парадигматската смена се јавува со потполнувањето на списокот на семантичките карактеристики на зборовите, кои веќе постојат во речникот на децата (37/45-46).

Од страна на М.Липман е превземено истражување со цел да се провери дали парадигматската смена на одговорите резултира како последица на детското запознавање со полниот список на семантичките својства на зборовите, од страна на децата. Субјектите вклучени во истражувањето биле деца од предучилишна возраст (детска градинка), II и IV одделение и студенти. Резултатите покажале постоење на значајно зголемување на бројот на парадигматските асоцијации кај децата од предучилишна возраст до IV одделение, разлики во бројот на парадигматските одговори за различни категории на зборови - С. Според авторот, малиот број на парадигматски одговори кај помалите деца може да се припише на нивното недоволно познавање на семантичките карактеристики на зборовите, особено надредените, кои го обезбедуваат одговорот од истата граматичка категорија на која припаѓа и зборот - С. Иако се сложува дека парадигматската смена е резултат на збогатувањето на детските знаења за семантичките својства на зборовите, М.Липман не се сложува со тоа дека е тоа резултат на учењето на речникот во училиштето, туку наведува дека заеднички фактор за неразвиеноста на речникот и помалиот број на парадигматските одговори е детската способност за користење на информацијата, односно различното извлекување на информација од нив на стимулуси и различно нејзино организирање со возраста. Помалите деца го усмеруваат своето внимание на конкретните својства на референтите на зборовите, а не на поапстрактни врски, како што е членството во дадена категорија. За разлика од помалите деца, постарите деца и возрасните ги наведуваат најнапред сите општи надредени семантички својства, кои им се познати, на потоа преминуваат на перцептуални и функционални карактеристики. На основа на добиените резул-

тати М.Липман заклучува дека и покрај знаењето на посебните над-редени својства на зборовите, постојат разлики во среденоста на појмовната хиерархија кај децата и возрасните (37/46-47).

На основа на резултатите од своето истражување од 1972 година, Х.Френсис го предлага когнитивистичкото објаснување на синтагматско - парадигматската промена во детските слободни асоцијации на зборови. Во своето истражување користел тест на спарување на зборови, во кој задачите биле групирани во три групи, на основа на семантичката поврзаност на зададените зборови и припадноста на дадена граматичка категорија (глаголи, именки, при-давки) и тест на усмерени асоцијации, во кој од субјектот е бара-но да наведе збор, сличен на двата зададени, кои припаѓале на ис-та граматичка категорија. Испитани се 50 деца, со просечна воз-раст од 7;3 години и надпросечни интелектуални способности. Овој автор укажува на можноста за организирање на детскиот речник и градењето на речениците, во согласност со системот на функцио-налните односи меѓу зборовите, кои го одразуваат нивното секој-дневно искуство. Тој смета дека синтагматско - парадигматската промена е резултат на реорганизацијата на менталното средување на податоците кај предучилишните деца, заснована на способноста за изолирање на зборовите од реченицата и споредувањето на неј-зините составни елементи. Според него, парадигматската промена е резултат на појавата на нови когнитивни операции кај децата (32/48-49).

Покрај наведените истражувања, вршени се голем број на истражувања за утврдување на карактеристиките на детските сло-бодни асоцијации на зборови.

Во истражувањето на Палермо и Џенкинс, објавено во 1960/61 година, извршено на 500 амерички деца од IV до XII одделение

од основното училиште, утврдена е возрастна тенденција кон зголемување на општоста на одговорите, произразена за содржинските зборови, од списокот на Кент - Розаноф, отколку за функционалните, од списокот на Палермо и Џенкинс. Овие автори сметаат дека општоста на одговорите е показател на степенот на говорниот развиток, односно дека кај децата кај кои говорниот развиток е побрз и говорното искуство побогато, посилно и побрзо се зацврстуваат специфичните асоцијации меѓу зборовите. Кај испитаниците со побогато говорно искуство се јавуваат и поцврсти асоцијативни врски меѓу зборовите, во споредба со поголемата разновидност на одговорите кај помладите испитаници. Според овие автори, возрастните промени во детските асоцијации се во зависност од развитокот на лингвистичките способности, односно кај децата кои побрзо напредуваат во говорниот развиток ќе се добијат повеќе општи, спротивни и парадигматски асоцијации, во однос на одговорите на помалку напредните деца (37/49-50).

Во истражувањето на Р. Херцог, на 250 швајцарски деца, на возраст соодветна на возраста на америчките деца од IV, VI, VIII и X одделение, потврдено е возрастното зголемување на бројот на парадигматските одговори и блиската поврзаност на асоцијациите кај испитаниците од америчката и швајцарската култура, што го зема како доказ за постоење на правилност и цврста структура на слободните асоцијации на зборови (37/51).

Во едно од истражувањата на Д. Ѓентисвел, извршено во 1960-64 година, со цел проучување на развитокот на јазикот кај децата од основно - училишна возраст, со тест на асоцијации, составен од 96 збора, од различни граматички категории и со различна зачестеност во говорот, потврдено е зголемувањето на општоста на одгово-

рите со возраста, за сите граматички категории на зборови - С и за различните нивои на зачестеност во говорот; значајно зголемување на бројот на парадигматските одговори со возраста, иако не исто за сите граматички категории на зборови - С. Еден од позначајните наоди на Ентисвел е постоењето на утврдени стадиуми низ кои поминува секој збор или група на зборови, со сопствена брзина. Во најраната фаза, на секој збор од различни граматички категории, се добиваат како одговори најчесто именките. Подоцна се појавуваат синтагматските (синтаксичките) одговори, парадигматските и повторно синтаксичките, но квалитативно поинакви од оние кои се јавуваат во пораната фаза од развитокот. Според резултатите на истражувањето на овој автор, кај децата од 4 - годишна возраст, преовладуваат именките - одговори; постојат и значаен број на неправилни асоцијации, во кои одговорите не се ни семантички, ни синтаксички поврзани со зборот - С, иако се јавуваат некои парадигматски и синтагматски одговори. Во 5 - тата година доминираат синтагматските (синтаксичките) одговори, иако за многу зборови се даваат и парадигматски одговори. После 6 години почнуваат да преовладуваат парадигматските асоцијации, но во различно време, за различни врсти на зборови. Околу 7 - та година преовладуваат парадигматските асоцијации, поради збогатувањето на значењето на зборот, што потоа резултира во повторна фаза на синтагматски одговори, различна од поранешната синтагматска фаза.

Асоцијациите не се функција на возраста во тој поглед да на одредена возраст постои само даден вид на асоцијации, туку за секоја возраст е карактеристично постоењето на сите нивни видови, со доминирање на едниот или другиот, со истовремени разлики за различните граматички категории на зборови, како и за зборови-

те во рамките на дадена категорија.

Значаен наод на Ентисвел е и тоа дека децата од различни социокултурни и субкултурни средини поминуваат низ исти фази во развитокот, но на различна возраст, поради различната изложеност на јазичната комуникација, било директната, било по пат на масовните медиуми (37/51).

Резултатите од истражувањето на Коул и Шарп, со испитаници од Либерија, на возраст од 8 - 21 година, со различно време на школување и нешколувани, покажале иста тенденција во одговорите на испитаниците од 14 и 16 години, како кај помладите испитаници на Ентисвел. Парадигматските одговори биле изразени кај именките, поретки за глаголите и најретки за придавките. Всушност, најголем % на одговори биле именки, за зборовите - С од различни граматички категории. Кај школуваните субјекти се јавувал поголем број на парадигматски одговори, во однос на бројот на истите кај нешколуваните (37/53-54).

Во истражувањето на Д. Денев, за утврдување на начинот на создавањето на единството на мислењето и говорот, извршено со 64 субјекти од I - VIII одделение, испитувани се карактеристиките на одговорите на децата без и со недостатоци на слухот, дадени на зборовите - С од различни граматички категории и на комбинациите на зборови - С од различни видови. На основа на резултатите од истражувањето биле утврдени два вида на одговори: морфолошки и синтаксички; подолг латентен период на одговорите кај децата со недостатоци на слухот; согласување меѓу зборовите - С и зборовите - Р по содржина и по форма, изразено во многу голем степен кај децата без недостатоци на слухот; поголем степен на распореденост на зборовите - Р кон центарот на асоцијативното

поле; позасилена валентна врска меѓу зборовите - С и зборовите - Р и произграден и позацврстен асоцијативен систем кај истата група на деца.

При оформувањето на асоцијативните полиња на зборовите, добиени се резултати кои укажуваат на формирање на динамички структури на асоцијации, фиксирани во говорот, додека говорот кај децата со недостатоци на слухот останува под силно влијание на динамичките структури на асоцијации, фиксирани во нивната практична активност (24).

Постои многу мал број на истражувања на наши автори, кои се однесуваат на проблемот на создавањето на единството на мислењето и јазикот.

Меѓу нив е истражувањето на Слободанка Гашиќ - Павишиќ за карактеристиките на слободните асоцијации на зборовите кај децата, на возраст од 5, 6 и 7 години: општост на одговорите, разновидност, идиосинкретичност и парадигматичност, во зависност од возраста, полот, интелектуалното ниво на децата и припадноста на зборовите - С на дадени граматички категории (именки, глаголи, придавки). Утврдено е постоење на изразена динамичка структура на слободните асоцијации на зборовите, чии развојни промени се одредени со промената на синтагматските одговори со парадигматски, на возраст од 5 - 7 години и тоа порано за именките, потоа за придавките и најдоцна за глаголите. Постои се поцврсто поврзување на зборовите во детскиот речник и нивно се подобро организирање во рамките на граматичките и семантичките категории, односно се поголемо зголемување на општоста и парадигматичноста на асоцијациите, со истовремено опаѓање на нивната разновидност и идиосинкретичност. Побрз е развитокот за именките и

придавките, во однос на глаголите. Пројавена е разлика во семантичкиот систем на децата и возрасните, како и меѓу децата од соседните возрасти, дури и за зачестените и конкретните зборови. Постои совпаѓање и во структурата и во развитокот на слободните асоцијации на нашите, америчките и француските деца (37).

Во истражувањето на Ана Марјановиќ, за развитокот на значењето на зборовите, кое поаѓа од претпоставката за реализација и сознавање на значењето на зборот потполно само во контекстот и значењето на зборот како резултат на односите меѓу зборовите-симболи, симболизираните објекти и мисловните процеси, поодделно е следен развитокот на структурата на значењето на зборовите, односно развитокот на мисловните единици и развитокот на парадигматското поврзување на различни реализирани структури на значењето, односно мисловните операции над мисловните единици. Конструиран е хипотетички модел за развитокот на значењето на зборовите, кој претпоставува три стадиуми во тој развиток:

- а) Стадиум кога зборот сеуште не претставува независен и релативно стабилен симбол;
- б) Стадиум на конвенционални групи - кога даден збор се однесува на дадена група на предмети или појави;
- в) Стадиум на флексибилни системи - во кој зборовите - слики се преобразуваат во зборови - мисли, кои претставуваат цел систем на односи или парадигми, бидејќи означените објекти се воопштени на основа на нивните меѓусебни односи и односите со другите предмети и појави. Зборот - симбол се врзува за флексибилен систем на односи, кои мисловно се градат или перцепираат, во врска со референтот.

Резултатите на истражувањето на Марјановиќ укажуваат на

тоа дека значењето на зборовите не се развива само со усвојување на се поголем број на семантички карактеристики на зборовите, како што мислат лингвистите, нити дека развитокот на значењето на зборовите претставува последица - производ на сознајниот развиток, како што тврдат когнитивистите, туку дека значењето на зборовите се развива низ развитокот на начинот на градење на значењето во контекстот, со истовремено влијание врз развитокот на сознајните процеси на даденоста на јазикот, односно неговата широко сфатена конвенционалност (66).

Досегашните истражувања на проблемот на единството на мислењето и јазикот претставуваат сеуште плитко разработување на овој сложен психички феномен.

(види во 10;12;13;22;24;27;30;36;37;42;43;59;60;65;66;72;97;104;110).

IV

ПРЕДМЕТ И ВАРИЈАБЛИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО,
ЦЕЛ, ЗАДАЧИ И ХИПОТЕЗИ (прилог БР. 18)

1. ПРЕДМЕТ И ВАРИЈАБЛИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Единството на мислењето и јазикот се создава во текот на говорниот развоток на децата, како премин од пониските облици на мислењето (елементарното перцептивно - практично и перцептивно - претставното мислење), вклучени во практичната активност на субјектот, кон повисокиот вид апстрактно - логичко, појмовно, теориско, јазично мислење, со вклучување на јазикот во практичната активност на децата, од страна на возрасните. Увид во начинот на кој се одвива тој процес може да се добие преку истражувањето на говорниот развоток на децата, како процес на усвојување на мајчиниот јазик, неговиот речник и граматички форми, неопходни за изразување на сопствените и сфаќање на туѓите мисли, желби и доживувања, кој квалитативно го менува нивниот однос кон објективната реалност, реорганизирајќи го нивното сетилно сознание, мислење и дејства.

Истражувањата на говорниот развоток прераснуваат во нова научна дисциплина - психолингвистика, во 60 - те години на овој век, усмерувајќи ги интересите на фонетскиот, лексичкиот, синтаксичкиот и семантичкиот развоток на говорот.

Прифаќајќи ја поставката на Виготски за сложеното функционално единство на мислењето и говорот, чија основна единица е значењето на зборот, кое се усвојува во текот на говорниот развоток на децата, како П Р Е Д М Е Т на нашето истражување

го одредивме ГОВОРНИОТ РАЗВИТОК НА ДЕЦАТА БЕЗ И СО НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ, посебно специфично:

а) Карактеристиките на зборовите - одговори (понатаму зборови - Р) на презентирани зборови - стимулуси (понатаму зборови - С) **(прилог бр. 17)*;

б) Карактеристиките на врските меѓу зборовите - Р и елаборирањето на презентирани зборови - С.

При изборот и одредувањето на предметот на нашето истражување тргнавме од следните факти:

- Карактеристиките на зборовите - Р на презентирани зборови - С (вид и латентен период на одговорите) и карактеристиките на врските меѓу зборовите - С и асоцијативното поле, повторливоста и зависноста на зборовите - Р од историски утврдените норми и правила на соодветниот јазик можат да дадат релативно јасна претстава за процесот на создавањето на функционалното единство на мислењето и јазикот;

- Истражувањата на процесот на создавањето на функционалното единство на мислењето и јазикот имаат повеќекратно значење за проучувањето на детскиот развој и воспитно - образовната работа со децата, особено со децата со психофизички недостатоци;

- Не се вршени истражувања за начинот на кој се создава функционалното единство на мислењето и јазикот кај децата од македонска јазична средина.

НЕЗАВИСНИ ВАРИЈАБЛИ во истражувањето се:

а) С л у х - способност за слушање;

б) Г р а м а т и ч к а п р и п а д н о с т н а з б о р о в и т е - С .

ЗАВИСНИ ВАРИЈАБЛИ во истражувањето се:

а) В и д н а о д г о в о р и т е ;

б) Л а т е н т е н п е р и о д н а о д г о в о р и т е ,
односно

К а р а к т е р и с т и к и т е н а з б о р о в и т е - Р
на презентираниите зборови - С ;

в) А с о ц и ј а т и в н о п о л е ;

г) А с о ц и ј а т и в н а в а л е н т н о с т ;

д) А с о ц и ј а т и в е н с и с т е м ,
односно

К а р а к т е р и с т и к и т е н а в р с к и т е м еѓу
зборовите - Р и елаборирањето на презентираниите зборови - С .

Испитуваните карактеристики на одговорите на зададените зборови - С и врските меѓу зборовите - Р и елаборирањето на зборовите - С се разгледувани и анализирани како карактеристики на група, а не на поодделни испитаници.

ДЕФИНИРАЊЕ НА ВАРИЈАБЛИТЕ

а) П о д с л у х п о д р а з б и р а м е з а с т а п е н о с т н а с п о с о б н о с т а з а с л у -
шање кај одреден субјект. Разликуваме:

- Н о р м а л е н с л у х - с п о с о б н о с т з а с л у ш а њ е к о ј а ј а
има секој нормален човек;

- О ш т е т е н с л у х - н а м а л е н а с п o c o б н o c т з а c л y ш a њ e ,
чиј степен е одреден со постапката тонална аудиометрија;

(види прилог бр.1)

б) Под **г р а м а т и ч к а** **п р и п а д н о с т** на зборовите-С подразбираме вид на зборовите-С, одреден со нивното граматичко значење. Разликуваме:

- **И м е н к и** - зборови кои обележуваат поим за некој предмет. Притоа, под предмет не ги разбираме само материјалните предмети и суштествата, туку сето она што го мислиме предметено;
- **П р и д а в к и** - зборови кои означуваат некој признак на предметот, што го определува сам по себеси или пак во однос на некој друг предмет;
- **З а м е н к и** - зборови кои укажуваат на лицата или предметите, или пак директно ги посочуваат;
- **П р и л о з и** - зборови што стоејќи најчесто при глагол, го објаснуваат поблиску дејството по качество или по некоја околност;
- **Г л а г о л и** - зборови кои означуваат дејства во врска со нивниот вршител.

(За дефинициите на именките, придавките, заменките, прилозите и глаголите види во 49/214, 299, 330, 343 и 354.)

в) Под **в и д** **н а** **о д г о в о р и т е** подразбираме поврзаност на содржината на зборовите - Р со содржината на зборовите-С, разликувајќи:

- **В и ш и** **о д г о в о р и** - односно одговори кои се на смислен начин, директно или индиректно, поврзани со зададениот збор - С (На пр. "дете" - мајка; "децата" - играат);
- **Н и ж и** **о д г о в о р и** - односно одговори кои не се на

смислен начин поврзани со зададениот збор - С и претставуваат ехолалични ("дете" - дете), фонетски слични ("страв" - страм , грав), екстрасигнални, односно одговори кои можат да се сметаат како одговори на сосем друг збор - С ("мама" - опашка), персе - веративни ("мама" - тато, "децата" - тато, "Игор" - тато) и изоставени одговори (кога субјектот не дал никаков одговор за време од две минути, или одговорил со "незнам");

г) Под л а т е н т е н п е р и о д н а о д г о в о р и т е го подразбираме времето кое поминува од моментот на завршувањето на изговарањето на даден збор - С, од страна на испитувачот , до моментот кога субјектот го започнува одговорот;

д) Под а с о ц и ј а т и в н о п о л е подразбираме зборови - Р на даден збор - С, кај одредена група на испитаници, класифицирани како виши одговори. Кај асоцијативното поле разликуваме:

- О б е м - бројот на различни зборови - Р, на зададен збор - С, кај одредена група на испитаници, класифицирани како виши одговори;

- С т р у к т у р а - распореденост на зборовите - Р, на зададен збор - С, кај одредена група на испитаници, класифицирани како виши одговори, "кон центарот" и "кон периферијата" на асоцијативното поле, според степенот на смислената поврзаност на содржината на зборот - Р и зборот - С;

ѓ) Под а с о ц и ј а т и в н а в а л е н т н о с т подразбираме број на јавувања на ист збор - Р, во асоцијативното поле на зададен збор - С, кај одредена група на испитаници;

е)Под асоцијативен систем подразбираме групирање на зборовите - Р во асоцијативното поле на зададен збор - С, според припадноста на иста или различна граматичка категорија на зборови, на која припаѓа зададениот збор - С. Зборовите можат да се групираат како:

- П а р а д и г м а т с к и о д г о в о р и - се оние одговори кои припаѓаат на истата граматичка категорија на зборови, на која и припаѓа зададениот збор - С;

- С и н т а г м а т с к и о д г о в о р и - се оние одговори кои припаѓаат на различна граматичка категорија на зборови од онаа на која и припаѓа зададениот збор - С.

2. ЦЕЛ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Главна цел на истражувањето е утврдување на степенот на усвоеност на мајчиниот јазик кај децата без и со недостатоци на слухот; процесите кои се одвиваат при создавањето на функционалното единство на мислењето и јазикот, како процес на премин од пониските облици на мислење кон апстрактно - логичкото, појмовно, теориско, јазично мислење и практична примена на добиените резултати во воспитно - образовната работа со децата со недостатоци на слухот.

3. ЗАДАЧИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Како задачи на истражувањето ги одредивме следните:

а) Утврдување на карактеристиките на зборовите - Р на презентираниите зборови - С (вид и латентен период на одговорите); ка-

рактеристиките на врските меѓу зборовите - Р и елаборирањето на презентираниите зборови - С (асоцијативно поле, асоцијативна валентност, асоцијативен систем); нивната меѓусебна поврзаност - за секоја група на испитаници (деца без и со недостатоци на слухот);

б) Утврдување на разликите во испитуваните карактеристики кај децата без и со недостатоци на слухот;

в) Утврдување на разликите во испитуваните карактеристики во рамките на секоја група на испитаници и меѓу двете групи на испитаници, за зборовите - С од различни граматички категории;

г) Утврдување на процесите и механизмите и нивната улога во процесот на создавањето на функционалното единство на мислењето и јазикот, имајќи ги во вид отстапувањата во говорниот развиток на децата со недостатоци на слухот;

д) Воопштување на добиените резултати со цел да се добие релативно јасна претстава за начинот на кој се создава функционалното единство на мислењето и јазикот.

4. ХИПОТЕЗИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Во основата на нашето истражување ја поставивме следната ОПШТА ХИПОТЕЗА:

- ФУНКЦИОНАЛНОТО ЕДИНСТВО НА МИСЛЕЊЕТО И ЈАЗИКОТ СЕ СОЗДАВА ВО ТЕКОТ НА ОНТОГЕНЕТИСКИОТ РАЗВИТОК. -

Јавувањето и развитокот на мислењето е возможно и без јазик. Тоа се развива најнапред по сопствени патешта, независно од развитокот на говорот. Со вклучувањето на јазикот во ефект -

тивната и практично - ситуационата комуникација со децата, од страна на возрасните, започнува процесот на интеграција на пред-вербалното мислење и прединтелектуалниот говор во ново функционално единство - говорно мислење. Тоа постепено прераснува во единство на мислење и јазик, во текот на говорниот развој на децата, како процес на усвојување на внатрешните законитости на соодветниот јазик, кои овозможуваат надминување на непосредните просторни и временски рамки и одразување на објективната реалност на се повисок степен на апстрактност.

Поставената општа хипотеза се темели на следните поставки:

- Основна единица во која се одразуваат основните обележја на единството на мислењето и јазикот е значењето на зборот;

- "Асоцијативното значење" на зборот (главните карактеристики на одговорите кои го сочинуваат асоцијативното поле на зададен збор - С) најточно ја одразува психолошката природа на значењето на зборот, како најголема негова подврста, која може да се испитува со одредена техника, иако се однесува на стварната дистрибуција на одговорите, а не на можноста (22/42).

Како ПОСЕБНИ ХИПОТЕЗИ на нашето истражување ги одредивме следните:

а) Главните карактеристики на зборовите - Р кои го сочинуваат

асоцијативното поле на зборовите - С и нивната зависност од начинот на елаборирањето на зададениот збор - С, го одразуваат сложениот процес на создавање на единството на мислењето и јазикот;

б) Постојат квантитативни и квалитативни разлики во карактеристиките на зборовите - Р и нивните врски со зборовите - С, кај децата без и со недостатоци на слухот.

Од горенаведените хипотези произлегуваат следните
ПОЕДИНЕЧНИ ХИПОТЕЗИ:

а) Степенот на поврзаност меѓу самите зборови се засилува со текот на говорниот развој на децата;

б) Степенот на усвоеност на јазичниот систем е повисок (неговиот речник и граматички форми) колку е покус латентниот период на зборовите - Р;

в) Усвојувањето на значењето на зборот се одвива како процес на одделување на зборот од конкретниот контекст и вклучување во системот на врски меѓу самите зборови;

г) Структурата на значењето на зборот се менува од својата дифузна кон стабилна, флексибилна форма;

д) Значењето на даден збор е понејасно при еднострани асоцијативна валентност;

ѓ) Повисок е степенот на усвоеност на внатрешните законитости на даден јазик при посложен асоцијативен систем;

е) Понизок е степенот на поврзаност меѓу самите зборови кај децата со недостатоци на слухот;

ж) Латентниот период на одговорите кај децата со недостатоци на слухот, на зададените зборови - С е подолг;

з) Понизок е степенот на одделеност на зборовите од конкретниот контекст кај децата со недостатоци на слухот;

и) Повисок е степенот на дифузност на значењето на зборот кај децата со недостатоци на слухот;

ј) Поразнообразна е асоцијативната валентност на зборовите кај децата без недостатоци на слухот;

к) Повисок е степенот на усвоеност на внатрешните законitosti на мајчиниот јазик кај децата без недостатоци на слухот.

V

МЕТОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО
(Прилог бр. 18)

1. МЕТОДИ И ТЕХНИКИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Во истражувањето е применет неекспериментален, дескрип-
тивен метод.

За прибирање на податоците е користена техника на тести-
рање, со примена на тест на "слободни асоцијации" на зборови. Со
помош на оваа техника е направен обид за создавање на целосна
концепција за врските и зависноста меѓу мислењето и јазикот.

Како дополнителни методи се користени следните:

а) Тонална аудиометрија - за утврдување на остатоците на слухот
кај децата со оштетувања на слухот, поради нивното влијание врз
резултатите на истражувањето;

б) Непосредно набљудување - на говорната активност на децата со
недостатоци на слухот, за време на комуникацијата во училища и
вон неа, нивните мимички знаци, слободни "разговори";

в) Анализа на производите на дејноста - односно проучување на
писмените задачи на учениците (со недостатоци на слухот) по
мајчини јазик, на однапред обработена и необработена тема.

Сите дополнителни методи, односно техники, се применети
поради посестрано проверување на поставената хипотеза.

2. УЗОРОК НА ИСПИТАНИЦИ

Во истражувањето учествуваа 64 субјекта, поделени на две групи, според варијаблата слух - застапеност на способноста за слушање, разликувајќи нормален и оштетен слух (чиј степен е одреден со помош на постапката тонална аудиометрија):

ДЕЦА БЕЗ НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ - 32 ученика од I до IV одделение, од училиштето "11 Октомври" од Скопје, по 8 ученика од секое одделение, секој 4-ти според прозивникот;

ДЕЦА СО НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ - 32 ученика од V до VIII одделение, од Заводот за рехабилитација на деца и младинци со оштетен слух и говор во Битола (единствено училиште за основно образование, од ваков вид, во Македонија), по 8 ученика од секое одделение.

Втората група на субјекти ја сочинуваат сите ученици од горе именованиот Завод, категоризирани како деца со нормален развој на интелегенцијата, на кои им беа познати зборовите, вклучени во тестот, а мајчин јазик им е македонскиот, што беше услов за учество во истражувањето.

Разликата во возраста на субјектите без и со недостатоци на слухот е намерна, поради "приближно совпаѓање" на нивниот говорен развој и можност за победлива компарација на процесите кои се одвиваат при создавањето на единството на мислењето и јазикот (прилог бр. 16).

На сите субјекти, кои учествуваа во истражувањето, мајчин јазик им е македонскиот и ниеден од нив немал претходно искуство во истражување од ваков вид.

Сите субјекти се потоа поделени според нивната календарска возраст и школскиот успех, на крајот на I-то полугодие, а 32-та субјекта со недостатоци на слухот и според времето на губење на слухот и степенот на неговата оштетеност.

(Поделбата на субјектите е дадена во табелата бр. 1 - дадена во прилог.)

За време на целото истражување е задржан ист состав на групите на субјекти, со кои се изведени сите предвидени тест активности.

Иако во првата група на субјекти испитаниците се ученици од само едно основно училиште, изборот на субјектите нема влијание врз резултатите на истражувањето од суштинско значење. Во истражувањето со други субјекти, ќе се јават извесни разлики во одговорите, но начинот на создавањето на единството на мислењето и јазикот ќе ги задржи своите карактеристични особености. Ова тврдење е засновано на извршеното споредување на добиените одговори со одговорите на други 128 субјекта - ученици од неколку основни училишта во Скопје (по едно од секоја општина во градот), кое не покажа битни разлики. Разлики се јавуваат во идиосинкретичките одговори, врзани за дадени поединечни, конкретни ситуации од искуството на субјектите, додека кај одговорите со поголема семантичко - синтаксичка валентност, со зададените зборови во тестот, се јавува висок степен на општост, односно истоветност кај сите испитани субјекти, вкупно 160.

Вкупниот број на субјектите кои учествуваа во ова истражување е ограничен со малиот број на расположиви субјекти со недостатоци на слухот, од односната возраст.

3. МАТЕРИЈАЛИ -- КОРИСТЕНИ ПРИ ИСТРАЖУВАЊЕТО (24/74)

Користени се четири серии на зборови -- С, кои припаѓаат на различни граматички категории. Во секоја серија се вклучени по 16 ајтема, различни по степенот на апстрактност и сложеност на зададената форма (Списокот на ајтемите е даден во прилог).

При изборот на зборовите -- С се применети следните критериуми:

- а) Зборовите -- С да им се познати и на децата без и на децата со недостатоци на слухот;
- б) Да бидат опфатени основните граматички категории на зборови: именки, придавки, глаголи, заменки и прилози;
- в) Во секоја серија да бидат вклучени зборови различни по своето значење и форма.

Задоволувањето на наведените критериуми овозможува оп -- ределување на улогата на значењето и формата на зборовите при создавањето на единството на мислењето и јазикот (24/74).

4. ПОСТАПКА

Испитувањето е вршено со секој испитаник индивидуално, во засебна просторија, во присуство на испитувачот и испитаникот.

На испитаниците им е дадена инструкција, од испитувачот, да одговорат со првиот збор кој ќе им падне на памет, кога ќе го "слушнат" зададениот збор -- С и да го кажат тој збор веднаш.

Пред задавањето на ајтемите од секоја серија, беа вршени по неколку претходни вежби, со други ајтеми, како би сфатиле испитаниците што од нив се бара.

Интервалот меѓу зборовите - С не е точно определен, бидејќи нема посебен ефект врз прецизноста на истражувањето. Тој се движеше од 30 до 180 секунди.

Латентниот период на одговорите е мерен со хронометар, вклучуван во моментот на завршувањето на изговарањето на зборот - С, од страна на испитувачот и запиран во моментот кога субјектот започнува да одговара.

5. БЕЛЕЖЕЊЕ НА ОДГОВОРИТЕ

Одговорите на испитаниците се бележени дословно, во четири посебни протокола, за секоја серија на зборови - С, во кои е истовремено бележен и нивниот латентен период.

(Примерок на протокол е даден во прилог бр.3)

6. НАЧИН НА ОБРАБОТКА НА РЕЗУЛТАТИТЕ НА ТЕСТОТ НА "СЛОБОДНИ" АСОЦИЈАЦИИ НА ЗБОРОВИ

За секој одговор на даден збор - С, за секој субјект поодделно, одреден е видот на одговорот, според две класификациони шеми:

I - ва класификациона шема

- а) Виши одговори
- б) Нижи одговори

II-ра класификациона шема

а)Парадигматски одговори

б)Синтагматски одговори

Видот на одговорот е внесен во протокол (прилог бр.3).

Извршена е обработка на податоците на компјутер и тоа за секој збор - С поодделно, за децата без и со недостатоци на слухот, како што е прикажано во табелата бр.2.

Зборовите - Р на зададен збор - С се кодирани со броеви од 0 натаму, во зависност од бројот на одговорите на односниот збор - С (на пр. "добри" - 0 = нижи одговори; 1 = не-добри ; 2 = подобри; 3 = татко ми; 4 = деца; 5 = луѓе; 6 = родители; 7 = ученици; 8 = лоши и т.н.).

За секој збор - С, во табелата се дадени пресметките на просечниот латентен период на одговорите и % на вишите и нижите одговори. Пресметувањата се направени за секое одделение посебно и за сите одделенија заедно, поодделно за децата без и со недостатоци на слухот.

За секој збор - С се одредени индикаторите: асоцијативно поле, асоцијативна валентност и асоцијативен систем, поодделно за децата без и со недостатоци на слухот, за секое одделение посебно и за сите одделенија заедно.

Добиените податоци се внесени во табелите бр.2 и 3 и дијаграми (примерок на дијаграм е даден во прилог).

При одредувањето на критериумите за распоредување на зборовите - Р во рамките на асоцијативното поле на зададен збор - С појдовме од комуникативната функција на јазикот, односно од

зборовите како средство за меѓусебно разбирање во текот на говорната комуникација, а не од зборовите како воопштувања од различен степен, иако во реалноста овие две функции се неодделиви една од друга.

"Кон центарот" на асоцијативното поле се распоредени зборовите - Р чија содржина претставува единство со содржината на дадениот збор - С, од видот: С т в а р (појава - процес) - о д р е д б а (својство, состојба, релација), како на пр.:

"мајка" - родител, добра, работи и т.н.;

"добри" - лоши, деца, луѓе и т.н.

"Кон периферијата" на асоцијативното поле се распоредени зборовите - Р чија содржина е на индиректен начин, случајно поврзана со содржината на дадениот збор - С, односно претставуваат несуттинска одредба на предметот на кој се однесува тој збор-С. На пр.:

"влегоа" - врата, бело, се соблекоа и т.н.;

"добри" - татко ми, ден, вкусна и т.н.

Парадигматичноста, односно синтагматичноста на зборовите - Р е одредена со квантитативен показател, по формулата:

$$P = \frac{N_{par} (N_{sin})}{N_{dr} \times N_i} \times 100$$

N_{par} = вкупен број на парадигматски одговори
 N_{dr} = број на дадени зборови - С
 N_i = број на испитаници
 N_{sin} = вкупен број на синтагматски одговори
 P = процент

Пресметани се значајностите на разликите во постигнувањата на двете групи на деца, како за сите зборови - Р заедно ,

така и за зборовите - P на дадените зборови - C од различни граматички категории, со постапката за пресметување на значајност на разлики на основа на проценти, односно пропорции, по формулата:

$$t = \frac{p_1 - p_2}{\sqrt{\frac{p_1 q_1}{n_1} + \frac{p_2 q_2}{n_2}}}$$

n = фреквенција на сите дадени одговори, во групата на испитаници, како производ на бројот на испитаниците и бројот на дадените зборови - C,

како и значајноста на разлики меѓу аритметички средини, по формулата:

$$t = \frac{d_{\bar{X}}}{\sqrt{s_{\bar{X}_1}^2 + s_{\bar{X}_2}^2}}$$

(За посестрана проверка на добиените резултати, применет е и χ^2 - тестот.)

VI

ПРЕГЛЕД И АНАЛИЗА НА РЕЗУЛТАТИТЕ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Добиените резултати од истражувањето ги анализиравме според испитуваните карактеристики на зборовите - Р на зададен збор - С и врските меѓу зборовите - Р и елаборирањето на зборовите-С и според варијаблите слух и граматичка припадност на зборовите - С.

Извршивме два вида на анализа:

А)МАКРО - АНАЛИЗА - според испитуваните карактеристики на зборовите - Р на презентираниите зборови - С, без завлегување во внатрешните механизми кои ги предизвикуваат тие одговори;

Б)МИКРО - АНАЛИЗА - според испитуваните карактеристики на врските меѓу зборовите - Р и елаборирањето на презентираниите зборови - С, при што интересот ни беше усмерен на карактеристиките на процесите кои се одвиваат при создавањето на функционалното единство на мислењето и јазикот, кои се одразени со општите врски, својства и тенденции во функциите на испитувана - та динамичка асоцијативна структура.

При анализата на резултатите на истражувањето водевме сметка за објективно создаденото единство на лексичкото и граматичкото значење на зборовите во нашиот мајчин јазик, општиот психички развнток на субјектот (без или со психофизички недостатоци), возраста, успехот, времето на губење на слухот и степенот на оштетување на слухот.

А). М А К Р О - А Н А Л И З А

Овој вид на анализа опфаќа анализа на резултатите на истражувањето според:

1. В И Д О Т Н А О Д Г О В О Р И Т Е - Резултатите се анализирани според апсолутниот број и % на вишите и нижите одговори и според соодносот на вишите одговори кај децата без и со недостатоци на слухот, за различни граматички категории на зборови - С и за различни зборови - С во рамките на дадена граматичка категорија;

2. Л А Т Е Н Т Н И О Т П Е Р И О Д Н А О Д Г О В О Р И Т Е - Извршена е анализа на врските на зборовите - С и времето потребно за давање на одговор на субјектот, во зависност од степенот на застапеност на способноста за слушање, начинот на кој се врши избор на дадениот збор - Р, за различни граматички категории и видови на зборови - С и за секој збор од одреден вид, во рамките на дадена граматичка категорија.

Со помош на овој вид на анализа добивме релативно јасна претстава за степенот во кој децата без и со недостатоци на слухот го усвоиле јазичниот систем.

Б). М И К Р О - А Н А Л И З А

Овој вид на анализа опфаќа анализа на резултатите на истражувањето според:

1. А С О Ц И Ј А Т И В Н О Т О П О Л Е - Извршена е:

а) К в а н т и т а т и в н а а н а л и з а - која се однесува на обемот на асоцијативното поле;

б) К в а л и т а т и в н а а н а л и з а - која се однесува на структурата на асоцијативното поле и нејзината динамика;

в) Анализа на односите меѓу обемот, структурата и нејзината динамика,

- за различни категории на зборови - С и различни зборови - С во рамките на дадена категорија, кај децата без и со недостатоци на слухот;

2. А С О Ц И Ј А Т И В Н А В А Л Е Н Т Н О С Т - Анализирана е квантитативната врска меѓу даден збор - С и на него дадените зборови - Р, нејзините квалитативни промени, влијание врз формирањето на стабилна асоцијативна структура, ширењето на асоцијативното поле, а заедно со тоа и збогатувањето на говорот, за зборови - Р со различна асоцијативна валентност, распоредени "концентарот" и "кон периферијата" на асоцијативното поле, за различни категории на зборови - С и видови на зборови - Р и за различни зборови - С во рамките на дадена граматичка категорија и за различни зборови - Р од одреден вид, кај децата без и со недостатоци на слухот;

3. А С О Ц И Ј А Т И В Е Н С И С Т Е М - Анализирана е структурата на асоцијативниот систем, нејзините квалитативни особенос-

ти, за различни категории на зборови - С и за различни зборови - С во рамките на дадена граматичка категорија, кај децата без и со недостатоци на слухот.

Со помош на анализата на врските меѓу зборовите - С и нивното "асоцијативно значење" ("главните карактеристики на одговорите.....во тестот на слободни асоцијации"-види во 22/42), асоцијативната валентност и нивните взаемни односи, и покрај влијанието на низа други фактори врз давањето на одговори на презентирани зборови - С во ситуацијата на тестирањето, како што се расположението, емоциите, мотивите и др. на субјектот, добивме релативно јасна претстава за процесите кои ја одредуваат динамиката на асоцијативната структура, која го одразува сложениот процес на создавањето на функционалното единство на мислењето и јазикот.

А). МАКРО - АНАЛИЗА

1. ВИД НА ОДГОВОРИТЕ

Од анализата на резултатите на истражувањето, според оваа варијабла, ако се земат во предвид апсолутниот број и % на вишите и нижите одговори (понатаму ВР и НР) и соодносот меѓу ВР кај децата без и со недостатоци на слухот, може да се види дека постојат значајни разлики меѓу постигнувањата на двете групи на деца (погледај ги табелите бр. 4 и 5, дадени во прилог).

Бројот (%) на ВР кај децата без недостатоци на слухот е 2015 (98,4 %), додека кај децата со недостатоци на слухот тој изнесува 1794 (87,6 %). Тоа значи дека кај првата група на деца, во 1,6 % од случаите, не постои смислена поврзаност, директна или индиректна, на содржината на зборовите - С и Р, додека кај втората група на деца % на таквите случаи е приближно 8 пати поголем, односно децата со недостатоци на слухот приближно осум пати почесто неможат да најдат одговор, во одредена врска со зададениот збор - С (во 12,4 % од случаите).

Бројот (%) на НР кај децата без недостатоци на слухот не е значаен, бидејќи, во просек, секое дете од 64 можни ВР, како одговор на зададените зборови - С, дава 63 ВР и само еден НР. Кај децата пак со недостатоци на слухот, од 64 можни ВР, кај секое дете, во просек, се добиени 56 ВР и 8 НР.

За различните граматички категории на зборови-С постојат разлики не само во бројот (%) на ВР, туку и во соодносите меѓу постигнувањата на двете групи на деца; - уште повеќе изразени кога се работи за различни зборови во рамките на дадена грама-

тичка категорија. Причина за пријавените разлики, кои не се само квантитативни, туку и квалитативни, се посебните карактеристики на секоја категорија на зборови, како и на секој збор од одредена категорија, во поглед на видот на семантичко - синтаксичката валентност, односно потенцијалните врски со другите зборови, кои зависат и од специфичните услови за развитокот на говорот на децата без и со недостатоци на слухот.

По бројот (%) на ВР, кај двете групи на деца, на прво место се наоѓаат глаголите. Тие имаат поголем % на ВР во однос на зборовите од другите граматички категории. Додека кај децата без недостатоци на слухот постои статистички значајна разлика меѓу нивните постигнувања за глаголите и именките, кај децата со недостатоци на слухот таква разлика се јавува меѓу глаголите, од една страна и именките и придавките, од друга страна. Воедно, кај глаголите постои најмала интергрупна разлика во % на ВР, што укажува на нивната најдобра усвоеност во однос на сите останати граматички категории на зборови - С.

Поради "поконкретната" содржина на именките и "посложена-та" форма на глаголите, при формирањето на врски со другите зборови, би требало да се очекува највисок % на ВР кај првите и најнизок кај вторите, но тоа не е случај.

Иако кај глаголите постои посложена взаемна врска и за зависност меѓу лексичкото и граматичкото значење, тие имаат поголем број на потенцијални врски со зборовите од другите граматички категории, бидејќи изразуваат дејства кои ги вршат различни субјекти (означени со именки/заменки), врз различни објекти-предмети или лица (означени со именки/заменки), на различен начин (кој се означува со прилозите за начин), во различно време (оз -

начено со прилозите за време) и различно место (означено со прилозите за место). Бидејќи човекот е суштество на практиката, а таа збир на дејства, глаголите што ги изразуваат тие дејства имаат широка примена во говорната активност и на децата без недостатоци на слухот и на децата со такви недостатоци. Освен тоа, со помош на глаголите се изразуваат и состојбите и желбите на субјектот, односно афективните, експресивните и импресивните својства во дадените искази, и затоа се комбинираат со многу други зборови, а во тие комбинации на зборови се изразуваат различните нијанси на значењата. Затоа единството на содржината и формата (лексичкото и граматичкото значење), без оглед на неговата сложеност, побрзо се усвојува и тие побрзо се одделуваат од конкретните ситуации, што го овозможува нивното воопштување и формирањето на динамичка структура на врски меѓу самите зборови, различна од структурата на врски меѓу зборовите и поодделните аспекти на конкретните, поединечно дадените ситуации.

Што се однесува пак до именките, тие имаат "поконкретен" карактер и затоа го активираат конкретното, перцептивно-претставното мислење кај децата, односно предизвикуваат јавување на претстави за конкретни ситуации. Затоа, често пати, се создаваат врски меѓу само една карактеристика на зборовите С и Р и тоа таква, која не само што не е суштинска врска, туку по која тие се разликуваат. Во таков случај, конкретното визуелно-претставно мислење го успорува формирањето на единството на мислење и јазик, што е особено видливо кај децата со недостатоци на слухот, кај кои, по бројот (%) на ВР, именките се наоѓаат на претпоследното место (87,1%), а разликата во постигнувањата, во однос на бројот (%) на ВР кај децата без недостатоци на слухот изнесува 10,0%.

Иако и кај децата без недостатоци на слухот именките имаат понизок % (број) на одговори - ВР, во однос на останатите грама-тички категории на зборови - С (97,1%) и го завземаат последното место, постојат квалитативни разлики во процесите кои го одредуваат изборот на зборовите - Р на дадениот збор - С, во однос на оние кои се јавуваат кај децата со недостатоци на слухот, кои ќе бидат разгледани при анализата на резултатите на истражувањето според другите варијабли.

Прилозите и заменките го завземаат II-то и III-то место по бројот (%) на ВР кај децата со недостатоци на слухот и IV-то и II-то место кај децата без недостатоци на слухот. Иако кај двете групи на деца не постојат статистички значајни разлики во % на ВР за овие граматички категории на зборови - С во однос на останатите, освен во однос на придавките кај децата со недостатоци на слухот, такви разлики се јавуваат меѓу постигнувањата на двете групи на деца, кои во %-ти изнесуваат 8,1%, односно 9,4%, значајни на ниво 0,01.

Кај заменките и прилозите, во однос на другите граматички категории на зборови, по внатрешните законитости на јазикот, се создава значајно потесно единство на содржината и формата. Иако нивното усвојување започнува подоцна, на што се должи и разликата во постигнувањата на двете групи на деца, тоа тече побрзо, со воопштувањето на конкретната реалност во текот на говорниот развнток. Тоа мошне добро се манифестира во секојдневниот говор, во кој тие често ги "заменуваат" големиот број на именки, или ги придружуваат и им претходат (на пр. таа, Марија; таа - кука, стока, тајна, купи, влезе, беше, е добра, е убава; тој, човекот; горе - на брдото; денес - дојде, е топло и т.н.). Затоа, и кај двете

групи на деца, не се забележуваат статистички значајни разлики во постигнувањата, во однос на другите граматички категории на зборови, освен во однос на придавките кај децата со недостатоци на слухот.

Најголемата интергрупна разлика во % на ВР се јавува кај придавките (17,7%). Додека кај децата без недостатоци на слухот не постојат значајни разлики во % на ВР за придавките - С, во однос на зборовите - С од останатите граматички категории, кај другата група на деца се јавуваат такви разлики. Причината за тоа е во примарно визуелното ориентирање во реалноста на децата со недостатоци на слухот, кое го отежнува формирањето на единството на содржина и форма кај придавките со кои не се означуваат визуелни карактеристики, а особено кај оние кои означуваат поапстрактни својства и релации. Освен тоа, тешкотии претставуваат и различните промени во формата на членовите на оваа граматичка категорија на зборови - С (по род, број и степен).

Во поглед на бројот (%) на ВР за различните граматички категории на зборови - С, не постојат значајни разлики во постигнувањата на децата без недостатоци на слухот. Исклучок е разликата која се јавува меѓу глаголите и именките, значајна на ниво 0,05, која воедно претставува разлика меѓу најдоброто и најлошото постигнување на оваа група на деца. Кај децата со недостатоци на слухот, статистички значајни разлики се јавуваат во постигнувањата за глаголите и именките и глаголите, именките, прилозите и заменките, од една страна, и придавките, од друга страна, сите значајни на ниво 0,01. Разликата меѓу најдоброто и најлошото постигнување, меѓу глаголите и придавките, е приближно 6 пати поголема (11,1%), во однос на таквата разлика кај децата без недостато-

ци на слухот.

Посложеното единство на содржината и формата, како и зголемената улога на синтагматските врски, во говорот на децата без недостатоци на слухот, допринесуваат за намалување на разликата меѓу најдоброто и најлошото постигнување, бидејќи овозможуваат поголема усмереност на мисловниот процес. Кај децата со недостатоци на слухот, кои во реалноста се ориентираат примарно визуелно, формата на зборовите од различните граматички категории потешко се усвојува: конкретната ситуација игра голема улога во формирањето на асоцијативната структура, што доведува до потешкотии во формирањето на комбинации на зборови од видот на синтагми од повисок степен и одделеност на зборовите од другите делови на реченицата.

Постојат статистички значајни разлики во постигнувањата на двете групи на деца за сите граматички категории на зборови - С. Кај децата со недостатоци на слухот, кои токму поради својот недостаток се наоѓаат на пониската фаза во говорниот развој, врските меѓу зборовите С и Р се формираат предимно под влијание на конкретните ситуации во нивното секојдневно искуство. Даден збор - С нема да предизвика збор - Р кој е со него во синтагматска или парадигматска врска, туку претстава на дадена, порано доживеана ситуација, која условува јавување на зборови - Р, кои се во индиректна врска со дадените зборови - С. Во повисоките фази од говорниот развој на децата, со воопштувањето на конкретната реалност на се повисок степен, се повеќе се засилуваат врските меѓу самите зборови, најнапред од синтагматски карактер, потоа од парадигматски и повторно од синтагматски, но од повисок вид карактер, како резултат на одделувањето на збо -

ровите од конкретните ситуации. Тоа јасно се гледа од анализата на постигнувањата на децата без и со недостатоци на слухот, за различни зборови - С, во рамките на различните граматички категории на зборови - С.

Постои голема разлика во одговорите на двете групи на деца на зборовите - С од граматичката категорија Г Л А Г О Л И. Во половина од случаите се добиени речиси еднакви резултати и кај едните и кај другите деца. Тоа се воглавно оние глаголи-С кои често се употребуваат и се јасни по содржина и лесни по форма, како што се на пр. глаголите: купи, пишува, сака, расте, ќе намести, насе, продаваат, даваше. Просечниот % на ВР за овие глаголи е 98,8% кај ДБНС (децата без недостатоци на слухот) и 98,0 % кај ДСНС (децата со недостатоци на слухот), односно 98,4% за двете групи на деца. Останатите глаголи - С, и покрај посложеното единство на содржината и формата, со кое тие се одликуваат, се усвоени од ДБНС и не им задаваат никакви тешкотии. Затоа, кај оваа група на деца, не постојат статистички значајни разлики во % на ВР за сите дадени глаголи - С. Само кај 4, од вкупно 16, тој е под 100,0%, односно 96,9% или 93,8%, што претставува статистички незначајна разлика во % на ВР, односно нивниот помал % е резултат на случај. За сите глаголи заедно, просечниот % на ВР е 99,0%. Тоа не е случај кај ДСНС. Додека за половината глаголи - С не постои интракатегориска статистички значајна разлика во % на ВР, како и интергрупна разлика, во однос на одговорите на ДБНС, таква разлика се појавува за останатата половина од глаголите - С: влегоа, зеде, улови, однесоа, стана, легна. Едните од нив им создаваат тешкотии со својата содржина, а другите со својата форма. Така на пр. ДСНС тешко ја разликуваат содржината на глаголот

"улови" (84,4% ВР) од содржината на други глаголи, како на пр. глаголите "зеде", "џати", "краде". Тие немаат јасни визуелни претстави за овој глагол, бидејќи со него не е изразено дејство, сврзано со нивното секојдневно, лично искуство. Ист е случајот и со глаголот "влегоа" (84,4% ВР). Содржината на овој глагол се меша со содржината на глаголите "оди", "доаѓа", "отвара". Такво мешање на содржината се сретнува и кај глаголот "однесоа" (87,5% ВР), со содржината на глаголите "оди", "краде" (патка), "зема" (оставам). Освен тоа, кај овие глаголи, како и кај глаголите "зеде" (87,5% ВР), "стана" (84,4% ВР), "легна" (81,3% ВР), постои непотполна усогласеност и по форма, поради потешкото усвојување на формата кај ДСНС, како резултат на нивното примарно визуелно ориентирање во реалноста и зависноста на нивниот говор од конкретната ситуација, од која зборовите сеуште, во голем број на случаите, не се одделени.

Конкретната ситуација игра голема улога во формирањето на асоцијативната структура кај ДСНС, поради што тие, во голем број од случаите, даваат како одговори зборови, на индиректен начин, ситуационо, поврзани со содржината на дадените зборови - С. Такви зборови - Р се чести за глаголите "влегоа", "зеде", "улови", "однесоа", "стана", "легна".

Тешко достапни, за ДСНС, се глаголите "сте" (90,6% ВР) и "лае" (90,6% ВР). Кај првиот, помошниот глагол "сте", единството од содржина и форма тешко се сфаќа, изолирано од поврзаниот говор, како резултат на што се јавуваат асоцијации по допир, предизвикани со јавувањето на визуелни претстави за дадени конкретни ситуации од секојдневното искуство на децата. Кај вториот пак глагол, % на ВР е понизок од оној кај ДБНС, поради тоа што неговото

сфаќање е сврзано со постоењето на звучни претстави за појавата која тој ја означува.

Најмал % на ВР се јавува за глаголот "легна" (81,3% ВР), бидејќи најголемиот број на одговори се во несуетинска врска со самиот глагол - С, како и екстрасензорни одговори, зборови дадени во одговор на глаголот "летна", поради заменување на сог - ласката Г со согласката Т.

Кога како стимулуси се дадени зборови од граматичката категорија П Р И Л О З И, во постигнувањата на ДБНС и ДСНС, се јавува статистички значајна разлика од 8,1% (значајна на ниво 0,01), како резултат на понискиот степен на усвоеност на единството од содржината и формата кај втората група на деца.

Кај ДБНС не постои статистички значајна разлика во % на ВР за различни прилози - С. Бидејќи најголемата разлика од 6,2% не е статистички значајна, не се ни сите останати помали разлики.

Кај ДСНС такви разлики се јавуваат за прилозите "уште", "рано" и "скапо" (на ниво 0,01), но за сите останати прилози, нивните постигнувања се приближно еднакви со постигнувањата на другата група на деца. Причина за тоа е што прилозите, кои се употребуваат во речиси непроменета форма, релативно лесно формираат единство од содржина и форма со зборовите од другите граматички категории.

Во одговорите на ДСНС се сретнуваат многу поголем број на индиректни асоцијации на дадениот збор - С, што укажува на доминантноста на иконикиот систем и неиздиференцираност на значењето на даден збор од значењата на останатите зборови. Така на пр. за прилогот "уште", половина од одговорите се или

НР, или индиректни асоцијации на овој збор - С (фудбал, писмо, мирно, учевме, училиште, уште, утро). За прилогот "рано", само 6 од одговорите се во директна врска со неговото значење, а останатите 18 збора укажуваат на јавување на "акустички" конфузии (рако - мет, радост) или визуелни претстави (ауто, воздух, чевли, ручек, стол, маса, пет, дванаесет, пишува), што е вообичаено за оваа група на деца.

Значењето на зборот "скапо", во својство на прилог, не е сфатено од двете групи на деца. Тоа се меша со значењето на овој збор во својство на придавка (јадење, време, прстен, облека, тенцере, патики, цвеќе и т.н.). Но и во таков случај, кај ДСНС се јавуваат голем број на НР (десет, слабо, да, глуп, кога и т.н.), или одговори во индиректна врска со дадениот стимулус (учи, игра, тој, што, денес). Само 8 од одговорите се правилно усогласени по содржина, што укажува на нејасноста на значењето на овој збор како прилог. Ист е случајот и кај ДБНС, иако бројот на таквите одговори е речиси двојно поголем (14 ВР), во однос на ДСНС.

ЗАМЕЊКИТЕ го завземаат II-то место, по бројот (%) на ВР кај ДБНС (99,0%), додека кај ДСНС тие се наоѓаат на III-то место (89,6%).

Кај првата група на деца не постојат статистички значајни разлики во постигнувањата за различни заменки, без оглед на степенот на нивната апстрактност и сложеност по форма. Разликата меѓу најдоброто и најлошото постигнување изнесува само 6,2% и е резултат на случај. Благодареејќи на својата богата говорна практика и одразувањето на објективната реалност на повисок степен на апстрактност, тие без тешкотии го сфаќаат значењето на различните морфолошки промени на заменките и брзо ги вклучуваат

чуваат во својата секојдневна говорна комуникација, адекватно сврзувајќи ги во комбинации со зборовите од другите граматички категории.

И кај ДСНС не постојат статистички значајни разлики во постигнувањата за различни заменки со поедноставна форма. Причината за тоа е воопштениот карактер на заменките, односно можноста да укажуваат на најразлични лица и предмети и нивната релативно едноставна форма, кои овозможуваат формирање на потесно единство од содржина и форма со зборовите од другите граматички категории, што е неопходен услов за се повоопштеното одразување на објективната реалност, во текот на говорниот развиток.

Таквите резултати укажуваат на тоа дека и двете групи на деца добро владеат со значењето на заменките - С со поедноставна форма и без тешкотии ги вклучуваат во својата секојдневна говорна комуникација. Но додека кај ДБНС не постојат статистички значајни разлики во постигнувањата во однос на заменките со посложена форма, кај ДСНС се јавуваат такви разлики и до 53,1%. Посложената форма го попречува сфаќањето на нивната содржина и доведува до голем број (%) на НР и чести "акустички" конфузии со зборовите со сличен гласовен состав. Така на пр. на формата за предмет на заменката "кој" - "кого", ДСНС неможат да најдат правилен одговор во повеќе од половина од случаите и разликата во нивните достигнувања, во однос на достигнувањата на ДБНС, достигнува и до 46,9%. Како одговор на овој збор - С, кај оваа група на деца, се јавуваат 17 НР, од кои голем број се одговори на прилозите "кога" (ноќ, време, сега, утре), "колку" (прозора, дена, две), со кои заменката "кого" дели заеднички составни гласовни компоненти. Од останатите 15 ВР, 8 од одговорите се во индиректна врска

со дадениот збор - С (болница, таму) или директен одговор на прашање (Петре, Весна). Само кај 7 деца постои издиференцираност на значењето на оваа замена од останатите "акустички" слични зборови и правилна усогласеност по содржина и по форма со зборовите од другите граматички категории ("кого" - сакаш, гледа, бара).

Примарно визуелното ориентирање во реалноста на ДСНС го отежнува одделувањето на зборовите од конкретно дадените ситуации и воспоставувањето на врски меѓу самите зборови, вон конкретно даденото искуство. Затоа, кај оваа група на деца постои статистички значајна разлика во постигнувањата за заменките со посложена форма, во однос на постигнувањата на ДБНС од 46,9%.

Во однос на останатите граматички категории на зборови - С (по % на ВР), И М Е Н К И Т Е се наоѓаат на последното место кај ДБНС (97,1%) и на претпоследното место кај ДСНС (87,1%). Разликите во постигнувањата на двете групи на деца, за оваа граматичка категорија на зборови - С, е 10,0% и е статистички значајна на ниво 0,01.

Кај ДБНС не постојат статистички значајни разлики во % на ВР за различни именки - С, а тие што се јавуваат се резултат на случај. Исклучок прават само именките - С : "шум", "страв" и "сила". Понискиот % на ВР за овие именки - С предизвикува статистички значајна разлика меѓу најдоброто и најлошото постигнување од 15,6 % (значајна на ниво 0,05). Разликата меѓу најдоброто и најлошото постигнување за останатите именки - С е само 3,1 % и е резултат на случај, што укажува на приближно еднаква усвоеност на зборовите од оваа граматичка категорија на зборови - С, кај ДБНС.

Статистички значајна разлика во постигнувањата на децата

со недостатоци на слухот, за различни именки, се јавува само за именките "шум", "страв", "жито" и "сила". Разликата меѓу најдоброто и најлошото постигнување изнесува 93,7 % и е статистички значајна на ниво 0,01. Таа произлегува од многу нискиот % на ВР за именката "шум" и понискиот % на ВР за именките "жито", "сила" и "страв". Ако не се земат во обзир овие четири именки - С, разликата меѓу најдоброто и најлошото постигнување изнесува само 9,4 % и е резултат на случај.

За именките-С "шум" и "жито" се јавува и интергрупна разлика со статистичка значајност на ниво 0,01, која укажува на тоа дека овие именки-С им причинуваат посебни тешкотии на децата со недостатоци на слухот. Иако таква разлика не постои за именките "страв" и "сила", релативно понискиот % на ВР, во однос на % на ВР за поголемиот број на именки, кај двете групи на деца, индицира тешкотии при нивното усвојување, посебно кај децата со недостатоци на слухот.

Највисок еднаков % на ВР кај двете групи на деца имаат именките "мама", "ученикот", "децата" (100,00 % ВР). Иако кај именките "лисицата", "крави", "куќи", "Скопје", "трева", "дрва", се јавува понизок % на ВР кај децата со недостатоци на слухот, разликите се незначајни, што значи дека единството од содржина и форма, за сите горенаведени именки, е речиси целосно усвоено од двете групи на деца. Тоа почнува да се нарушува кај децата со недостатоци на слухот за именките "Игор", "ружи", "радост", што е во уште поголем степен изразено кај именките "жито", "шум", "страв" и "сила".

Значењето на именката - С "Игор" и двете групи на деца го сфаќаат како име на конкретно лице воопшто, на што укажуваат наведените имиња на конкретни лица (Сашо, Васе, Соња, Ирена), а во

дел од случаите како име на посебно конкретно лице, во кој случај, како одговор на овој збор - С, ги наведуваат неговите својства и дејства, било на директен (игра, учи, пишува, големо, немирно, уба - во), било на индиректен начин (фудбал, овца, река, ластик, точакот, патики и т.н.). Но додека кај ДБНС нема ниеден одговор - НР, такви одговори се јавуваат кај ДСНС.

Кај ДСНС се јавува понизок % на ВР и за именката - С "ружи". Иако во најголем број од случаите нивните одговори се суперординирани поими (цвеќе, цвеќиња, цвет), отсуството на координирани поими и тесното асоцијативно поле укажуваат на недоволната сфатеност и издиференцираност на значењето на овој збор - С. Поради тоа се јавуваат и неколку НР, како и мешање на неговата содржина со "акустички" сличниот збор "ручек".

За разлика од ДСНС, кај ДБНС постои вообличено, широко асоцијативно поле, и нивните одговори претставуваат повоопштени поими (цвеќе, трња), координирани поими (лалиња, зумбули), својства (црвени, убави, бели, мирисливи, расцветани, цветаат и т.н.), што укажува на овладеаност со единството на содржина и форма со зборовите од другите граматички категории на зборови.

Како одговор на именката - С "радост", кај ДСНС се јавува персеверација (радост), "акустичка" конфузија (расти) и неможност да се најде одговор на дадениот збор - С. Останатите одговори се предимно во несуштински врски со дадената именка - С (фудбал, Тито, град, мама, млада, одличен, играа и т.н.), а само 6 одговора означуваат израз на ова "чувство", или се во некаква со него причинска врска (празнува, празник, младост). Освен тоа, кај голем број од одговорите постои и неусогласеност по форма (брзо, раскажа, игра, добро, стар и т.н.). Кај ДБНС, дваесет од одговорите се во пове-

ќе или помалку суштински врски со дадениот збор - С (среќа, тажност, жал, голема, силна, изненадување, весели, се смеат, насмеани и т.н.), а мал број од нив се во индиректни, несуштински врски (деца, мајка, петка, Дедо Мраз, играчка и т.н.). Степенот на усвоеност на овој поим е далеку повисок во однос на истиот кај другата група на деца.

Следните седум одговори на именката - С "жито", го одредуваат овој поим кај ДСНС: пченица, пченка, зелена, жолто, леб, грашок, цвеќе. Големiot број на индиректни, несуштински асоцијации кај оваа група на деца (бере, пила, овца, кокошка, железо, црвен и т.н.) и пет одговора - НР, укажуваат на неговата недоволна сфатеност по содржина и неодделеност од конкретното, перцептивно/претставно даденото во секојдневното искуство. За разлика од оваа група на деца, ДБНС речиси во потполност ја усвоиле и содржината и формата на оваа именка и лесно ја вклучуваат во својата говорна комуникација.

Најнизок е % на ВР за именката - С "шум", поради достапноста на ДСНС на од неа репрезентираната звучна појава (6,3%ВР). Само две од децата, со извесни остатоци на слухот, имаат претстава за неа од своето конкретно искуство (радио, рехабилитација), а сите останати го мешаат значењето на овој збор - С со на него "акустички" сличниот "шума" (дрва, дрво, јаболко, кафејаво). Бројот на НР е 30, што зборува за потполна несфатеност на содржината, а камо ли за усогласување по форма со зборови од иста или од други граматички категории. % на ВР за овој збор - С е понизок и кај ДБНС (87,5 %), поради нејасната звучна слика и кај оваа група на деца. Затоа и кај нив се јавуваат и НР (шумот, шума, кафејав и сл.), што зборува за нецелосна издиференцираност на оваа именка

од на неа акустички сличната "шума" и зборови - Р во индиректна врска (воздух, пушка, мечка, лист, топол), но во поголемиот број од случаите постои правилна сфатеност на содржината (звук, жагор, тишина, силеш, збор, лисјата, дрва, радио, поточе, пчели и т.н.), иако не и усогласеност по форма (тивко, тишина, лисја и т.н.).

Процентот на ВР на именките со апстрактен карактер, "страв" и "сила", е понизок кај двете групи на деца, во однос на % на таквите одговори за останатите именки - С. Тоа значи дека двете групи на деца не го достигнале она ниво на кое постои полно сфаќање на единството на содржината и формата. На тоа укажуваат поголемиот број на одговори кои се во несуштински врски со овие стимулуси, особено кај ДНС ("страв" - лав, змија, глумчето, игра, куче, црвено, слаб, учевме и т.н.; "сила" - кошарка, жито, ауто, бело, трча, скина, врне, денес и т.н.). Меѓутоа, ДНС брзо го надминуваат таквото ниво и посложеното единство на содржина и форма постанува поволен услов за нивниот понатамошен говорен развој. Асоцијативните полиња кај нив почнуваат да се вообличуваат и шират и тие се почесто и полесно ги вклучуваат дадените зборови во својата говорна комуникација, не наидувајќи на тешкотии во формирањето на синтагми, одделени од конкретно дадените ситуации, на повисоките фази од својот говорен развој ("страв" - уплав, трепер, храброст, силен, болка, глад и т.н.; "сила" - храброст, слабост, на луѓето, на светлоста, голема, мала, борба, храбар, јак и т.н.).

Најголемата разлика меѓу одговорите на децата без и со недостатоци на слухот, по % на ВР, е кога зборовите - С припаѓаат на граматичката категорија П Р И Д А В К И (17,7 %). По бројот

(%) на ВР оваа граматичка категорија на зборови - С е на трето место кај ДНС (98,8 % ВР) и на последното место кај другата група на деца (81,1 % ВР). Причина за тоа е примарното одвивање на секојдневното искуство на децата низ акции и состојби, изразени со релацијата:

СУБЈЕКТ	-	ДЕЈСТВО/СОСТОЈБА	-	ОБЈЕКТ
вршител на дејството		дејство/состојба		предмети или лица
(именки/заменки)		(глаголи)		(именки/заменки)

во која зборовите кои претставуваат именски додатоци - атрибути немаат доминантно место.

Бројот (%) на ВР на двете групи на деца е еднаков за придавките "голема", "поубаво", "црвена", "висок", "бело", "топли" и "студен" (100,00 % ВР). Со нив се означуваат визуелно или тактилно сфатливи својства и затоа тие се добро осмислени и од двете групи на деца. Проблем претставува придавката - С "поубаво", зададена не во нејзината основна форма ("убаво"). Иако постои правилна усогласеност на одговорите на ДНС со дадениот збор - С, не е можно да се диференцира дали се дадените одговори одговори на основната форма на стимулусот ("убаво" - цвеќе, девојче, дете, кола, сака, ручек, пролет и т.н.), или на нејзиниот компаративен степен ("поубаво" - девојче, дете, цвеќе, и т.н.). Големiot број на одговори, индиректно сврзани со придавката - С, малиот број на парадигматски асоцијации, не зборува во прилог на правилната сфатеност на овој збор - С, уште повеќе, што во голем број од случаите, не само за оваа граматичка категорија на зборови - С, променетата форма создава тешкотии кај оваа група на деца во сфаќањето на дадената содржина.

Не постојат статистички значајни разлики во постигнувањата на двете групи на деца и за придавките - С "добри" , "млад" и "слатка", поради нивната зачестена употреба во секојдневната говорна практика. Иако постојат разлики во степенот на поврзаност на одговорите со дадените стимулуси, особено оние кои се во индиректна врска, во прилог на ДБНС, нивните асоцијативни полиња се приближно, квалитативно еднакви, што зборува за незначајно различниот степен на усвоеност на наведените придавки и од двете групи на деца.

Останатите придавки им задаваат тешкотии на ДСНС и со својата содржина и со својата форма. Тие тешко формираат единство од содржина и форма при придавките со кои се означуваат духовни својства, акустички карактеристики, релации, проценуваат предметите, или кои не се дадени во нивната основна форма.

Најнизок е % на ВР кај придавките "тих" и "градски" (25%). Со првата се означува својство кое може само акустички да се сфати. Кај ДБНС, на кои не им е недостапен акустичкиот аспект на појавите во реалноста, поголемиот број на правилно усогласени одговори и по содржина и по форма укажува на правилната сфатеност на ова својство, а помалиот број на индиректни асоцијации - на неговата издиференцираност од останатите зборови и изграденост на неговото значење на повисок степен на општост ("тих" - ветер, шум, глас, човек, дете, гласен, бучен, допир и т.н.). Кај ДСНС, поради постојниот дефицит на слухот, само кај осум деца, со извесни остатоци на слухот, постои назирање на значењето на оваа придавка ("тих" - ветер, молчи, кутиш, дух, спие), а останатите одговори се НР. Интересна е појавата кај ДСНС, кои прават "ортографски" грешки. Кинестезичката компонента на овој збор предизвикува визуелна

претстава за неговиот изглед, а стремежот за осмислувањето на непознатите зборови, со помош на аперцептивната маса, го заменува со репрезентот на познатиот објект "Т А Х И" (Т И Х - Т А Х И). Оттука е и големиот број на екстрасензорни одговори на стимулусот "тахи", со кој дадениот збор - С "тих" има заеднички кинестезички и ортографски компоненти ("тих" - ауто, кола, такси, шах). Тоа повторно го потврдува примарно визуелното ориентирање на ДСНС и нивната зависност од иконичкиот систем и конкретното искуство.

Нискиот % на ВР на зборот - С "градски" е резултат на тешкотиите на кои наидуваат ДСНС во осмислувањето на релации; за да се сфати значењето на овој збор - С, треба да се сфати врската меѓу два објекта вклучена во него (на пр. градски парк - парк на градот). Додека кај ДБНС постои правилна сфатеност на релацијата меѓу два објекта, означена со дадениот збор - С, што резултира во доминантен број на суштински асоцијации ("градски" - улици, автобус, сообраќај, булевар, селски, приградски и т.н.) и само пет одговора во индиректна врска ("градски" - дрво, музиканти, чај), кај ДСНС се јавуваат само осум одговора усогласени и по содржина и по форма и 24 НР, поради неиздиференцираност на овој збор - С и усмереност на мисловниот процес на давање на одговори на зборот "град" ("градски" - село, Скопје, Битола, голем, убава, шета, надвор и т.н.).

Процентот на ВР на придавката - С "меки" е 59,4 % кај ДСНС. Нејзината променета форма условува несфакане на значењето на овој збор по содржина и кинестезичко - визуелни конфузии со на него сличниот збор "Мики" ("меки" - телевизија, Скопје, радост, бели, студено, пере, купи, надвор и т.н. - ВР; мечка, Маус, ме -

тар, млеко, мед и т.н. - НР). Само во пет одговора постои усогласеност по содржина и по форма ("меки" - јаготки, леб) во повисок степен.

ДСНС тешко формираат единство од содржина и форма и при придавките со кои се означуваат духовни својства - "најглупав", "итер". Процентот на ВР за првата придавка е 68,8 %, а за втората 75,0 %. Поради нејасноста на содржината на овие зборови и недоволната издиференцираност од останатите, во голем број од одговорите не постои осмисленост на нивното значење и правилна вклученост во говорниот ток ("најглупав" - крава, училиште, писмо, маса, мрзлив, млада, знам и т.н.; "итер" - тато, Маја, куче, ауто, чевли, весела, пишува, трча, далеку, денес и т.н.), а дел од одговорите се НР ("најглупав" - Београд, група, убава, убаво, тврдо; "итер" - буреќ, изоставен одговор).

Слична појава се забележува и за придавката "корисна", со која се врши проценка на предметите (68,8 % ВР). Додека ДБНС правилно го сфаќаат значењето на оваа придавка и даваат како одговори зборови кои се со дадениот збор - С во парадигматски, или од повисок вид синтагматски врски ("корисна" - нешта, храна, вода, идеја, штетна, неупотреблива и т.н.), кај ДСНС се јавуваат 10 НР ("корисна" - ориз, изоставени одговори) и 10 одговора во несуштинска врска со дадениот збор - С ("корисна" - ракомет, игра, вкусна, мирна, стари, копа, нема и т.н.).

Разликата меѓу најдоброто и најлошото постигнување на ДБНС е 9,4 % и е резултат на случај. Таквата разлика кај ДСНС е речиси осум пати поголема и е статистички значајна на ниво 0,01.

Додека кај ДБНС нема статистички значајни разлики во % на ВР за различни придавки - С, кај ДСНС такви разлики се јаву -

ваат за една третина од зборовите - С, од оваа граматичка категорија на зборови, не само во однос на постигнувањата за останатите придавки - С, туку и во однос на постигнувањата на другата група на деца, што значи дека оваа група на деца, во многу понизок степен владее со оваа граматичка категорија на зборови.

Р Е З И М Е

На основа на анализата на резултатите на истражувањето, според В И Д О Т Н А О Д Г О В О Р И Т Е, ако се земат во предвид апсолутниот број (%) на ВР и НР и соодносите меѓу %-те на ВР во одговорите на децата без и со недостатоци на слухот, се воочуваат статистички значајни разлики во постигнувањата на двете групи на деца, за различни граматички категории на зборови - С, што е уште повеќе изразено за различни зборови во рамките на дадена граматичка категорија. Причина за тоа се посебните карактеристики на секоја граматичка категорија на зборови, како и на секој збор од одредена категорија, во поглед на семантичко - синтаксичката валентност, односно потенцијалните врски со другите зборови, кои зависат и од специфичните услови за развитокот на говорот кај децата без и со недостатоци на слухот.

Интергрупните разлики се движат од најголемата за придавките - 17,7 % (именките - 10,0 %; заменките - 9,4 %; прилозите - 8,1 %) кон најмалата за глаголите - 6,2 %.

Бидејќи кај ДБНС не постојат статистички значајни разлики во % на ВР за различни граматички категории на зборови - С (освен меѓу глаголите и именките), што индицира приближно подедна -

ков степен на усвоеност на глаголите, прилозите, заменките, при-
давките и нешто понизок за именките, може да се заклучи дека на
пониската фаза во говорниот развој, на која се наоѓаат ДСНС,
степенот на усвоеност на зборовите од различните граматички ка-
тегории се движи од највисок за глаголите (потоа прилозите, за-
менките, именките) до најнизок за придавките, што го потврдува и
местото на различните граматички категории на зборови - С кај
ДСНС, по % на ВР:

Г Л А Г О Л И	-	92,2 % ВР
П Р И Л О З И	-	90,3 % ВР
З А М Е Н К И	-	89,6 % ВР
И М Е Н К И	-	87,1 % ВР
П Р И Д А В К И	-	81,1 % ВР

Како во говорот на ДБНС, така и во говорот на ДСНС, глаго-
лите го завземаат првото место по % на ВР, а се јавуваат статис-
тички значајни разлики меѓу % - те на ВР за глаголите и именки-
те - С.

Во одразувањето на секојдневното искуство, кое се одвива
низ акции, состојби и желби, и неговото соопштување во текот на
говорната комуникација, со помош на јазичните средства, доминант-
но место во релацијата СУБЈЕКТ - ДЕЈСТВО - (----- ОБЈЕКТ) и-
ССТОЈБА
ЖЕЛБА
маат глаголите и именките/заменките, што не е случај со именски-
те додатоци (атрибути) - придавките и зборовите кои означуваат
место, време или начин на вршење на односното дејство - прилози-
те. Именките и глаголите се наоѓаат во голем број на врски со
зборовите од другите граматички категории и имаат зачестена упо-
треба во говорната комуникација, но додека првите, поради својот

"поконкретен карактер", го активираат конкретното, визуелно-претставното мислење, спречувајќи го на тој начин диференцирањето на поодделните именки и подигањето на нивните врски со зборовите од другите граматички категории на повоопштен степен, глаголите и покрај посложената форма, поврзувајќи се со различни именки/заменки (лица, предмети, инструменти), прилози (за време, место, начин), побрзо се диференцираат од останатите зборови, одделувајќи се од конкретно даденото и формирајќи динамичка асоцијативна структура, во која постои поврзаност меѓу самите зборови и која ја надминува поврзаноста на зборовите со поодделните аспекти на конкретно дадените ситуации.

Кај ДСНС постојат статистички значајни разлики и меѓу зборовите од сите граматички категории на зборови - С и придавките. Придавките имаат различна улога во говорните искази, со помош на кои се одвива говорната комуникација меѓу децата, во однос на глаголите и именките/заменките и потешко формираат единство на содржината и формата со зборовите од другите граматички категории, особено кога не се дадени во нивната основна форма, или означуваат поапстрактни својства и релации.

Заменките и прилозите формираат значајно потесно единство од содржина и форма во однос на зборовите од другите граматички категории, поради својот воопштен карактер и релативно едноставна форма, особено прилозите, и затоа, иако нивното усвојување започнува подоцна, со воопштувањето на конкретната реалност, во текот на говорниот развој на децата, тоа тече побрзо и децата полесно го издвојуваат нивното значење од значењето на останатите зборови, што е услов за правилно вклучување во говорна-

та комуникација, на што укажува и повисокиот % на ВР за заменките/прилозите, во однос на придавките/именките. Затоа, кај двете групи на деца, не постојат статистички значајни разлики во % на ВР за заменките и прилозите во однос на % на ВР за зборовите од другите граматички категории, освен во однос на придавките кај ДСНС.

Разликата меѓу најдоброто и најлошото постигнување кај ДСНС, за различните граматички категории на зборови е приближно 6 пати поголема од таквата разлика кај ДБНС. Причина за тоа е примарно визуелното ориентирање во реалноста на ДСНС, кое условува зависност од конкретните ситуации и иконицкиот систем, што го успорува сфаќањето на единството на лексичкото и граматичкото значење на зборовите и нивното вклучување во парадигматски и синтагматски врски во конкретното дадено искуство, на што укажуваат големиот број на ВР и индиректни асоцијации на дадениот збор - С, кај оваа група на деца. На повисоката фаза од говорниот развој, на која се наоѓаат ДБНС, со воопштувањето на конкретната реалност на повисок степен, се повеќе се засилуваат врските меѓу самите зборови, од парадигматски и од повисок вид синтагматски карактер, како резултат на одделувањето на зборовите од конкретните ситуации.

Додека кај ДБНС не постојат статистички значајни разлики меѓу % на ВР за различни зборови - С во рамките на сите граматички категории, освен кај именките, што индицира приближно подеднаков степен на усвоеност на сите зборови - С, без оглед на степенот на нивната апстрактност по содржина и сложеност по форма, кај ДСНС се јавуваат такви разлики за зборовите со поапст -

рактен карактер и со променета форма, особено за оние со кои се означуваат звучни појави, недостапни на искуството на оваа група на деца. Тие разлики се во просек шест пати поголеми во однос на разликите кои се јавуваат кај ДОНС (три пати за глаголите; пет пати за прилозите; шест пати за именките; осум пати за заменките и придавките). Посложената форма го попречува сфаќањето на содржината на дадениот збор, што го оневозможува неговото вклучување во парадигматски и синтагматски врски и правилното усмерување на мисловниот процес, како резултат на што се јавуваат голем број на индиректни асоцијации, "акустички" конфузии и друг вид на НР.

Колку е посложено единството на лексичкото и граматичкото значење, толку се поголеми тешкотиите при неговото усвојување во текот на говорниот развиток. Подоцна, токму таквото единство постанува поволен услов во поврзувањето на зборовите С и Р, усмерувајќи го мисловниот процес во изборот на адекватен збор - Р на даден збор - С.

2. ЛАТЕНТЕН ПЕРИОД НА ОДГОВОРИТЕ

Од добиените податоци може да се воочи дека просечниот (понатаму p) латентен период (понатаму V) на одговорите на децата без недостатоци на слухот е приближно два пати покус од pV на одговорите на децата со недостатоци на слухот, земајќи ги во обзир како сите одговори заедно ($BP + NP$), така и BP поодделно:

<u>ДЕЦА БЕЗ НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ</u>		<u>ДЕЦА СО НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ</u>	
pV за сите P	- 2,834 сек.	pV за сите P	- 5,593 сек.
pV за BP	- 2,782 сек.	pV за BP	- 5,144 сек.
pV за NP	- 6,024 сек.	pV за NP	- 8,765 сек.

Исто така, кај двете групи на деца, се јавува значајна разлика во pV за BP и NP , односно pV за NP е приближно два пати подолг во однос на pV за BP :

<u>ДЕЦА БЕЗ НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ</u>		<u>ДЕЦА СО НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ</u>	
pV за NP	- 6,024 сек.	pV за NP	- 8,765 сек.
pV за BP	- 2,782 сек.	pV за BP	- 5,144 сек.

Земајќи ги во обзир различните граматички категории на зборови, анализата на добиените податоци овозможува издвојување на следните особености во одговорите на двете групи на деца:

а) Најкус pV за BP кај децата без недостатоци на слухот имаат прилозите (2,607 сек.), а кај децата со недостатоци на слухот глаголите (4,782 сек.);

б) Најдолг pV за BP кај децата без недостатоци на слухот имаат заменките (3,092 сек.), а кај децата со недостатоци на слухот придавките (5,673 сек.);

в) Просечниот V за ВР кај децата без недостатоци на слухот е приближно два пати покус во однос на pV за ВР кај децата со недостатоци на слухот, за сите граматички категории на зборови - C и за различните зборови - C во рамките на дадена граматичка категорија;

г) Не постои сложување помеѓу бројот (%) на ВР и НР и должината на V . Освен тоа нивниот однос е различен кај двете групи на деца, како за различни граматички категории на зборови - C , така и за различни зборови - C во рамките на дадена граматичка категорија (погледај ја табелата бр. 5 и 6).

По pV за ВР прилозите го завземаат првото место кај децата без недостатоци на слухот, додека кај децата со недостатоци на слухот тие се наоѓаат на претпоследното место. Поради својот повоопштен карактер и "непроменливост" на својата форма, откако е совладано нивното значење, тие лесно се вклучуваат во говорниот тек, формирајќи синтагми, најчесто со зборовите од граматичката категорија глаголи. Подолгиот pV за ВР укажува на несовладаност на нивната содржина, особено од страна на децата со недостатоци на слухот, кај кои тешкотии предизвикува нивниот епстрактен карактер.

Покусиот латентен период на ВР на глаголите - C , кај двете групи на деца, се должи на тоа што тие брзо се сврзуваат со именките, формирајќи синтагми, кои повоопштено или поконкретно ја одразуваат нивната секојдневна активност и како такви имаат зачестена употреба во нивната говорна комуникација, што го олеснува изборот на зборот - P , скратувајќи го V .

Кај децата без недостатоци на слухот најдолг pV за ВР

имаат заменките - С. Поради нивниот воопштен карактер, тие можат да се сврзат со различни именки и глаголи и затоа предизвикуваат јавување на поголем број на алтернативни одговори во свеста на субјектот, што го успорува изборот на одговорот на зададениот збор - С.

Најдолг рV кај децата со недостатоци на слухот имаат придавките - С. Тие поретко се употребуваат во нивниот секојдневен говор, бидејќи не се основни компоненти на релацијата субјект - дејство (состојба, желба) - објект и затоа постојат поодделено од другите зборови - делови на реченицата, вклучувајќи се во помал број на синтагми. Од истите причини, придавките и кај децата без недостатоци на слухот се наоѓаат на претпоследното место по рV за ВР.

Кај децата со недостатоци на слухот именките се наоѓаат на второто место и речиси не постои разлика во рV за ВР во однос на глаголите. Тоа е последица на тоа што секоја именка, помалку или повеќе, предизвикува претстава на некоја конкретна ситуација и даден аспект на таа ситуација се наметнува како одговор на дадениот збор - С, исто така аспект - составна компонента на односната ситуација. Врските меѓу поодделно постоечките предмети и појави побрзо се воспоставуваат, бидејќи е помал бројот на алтернативните одговори кои се наоѓаат во меѓусебна компетенција, отколку што е тоа случај со одговорите кои се јавуваат на даден збор - С, одделен од конкретната даденост во секојдневното искуство. Кај децата без недостатоци на слухот, конкретните претстави доведуваат до отежнување на изборот на одговорот. Бидејќи овие деца во поголем степен ги имаат совладано правилата на јазичниот систем, кај нив доаѓа до компе -

тенција меѓу зборовите - Р, репрезенти на одделни аспекти-сегменти на дадена, конкретно доживеана ситуација и семантичко-синтаксички правилните одговори-зборови одделени од конкретните ситуации.

Децата без недостатоци на слухот имаат покус рV за ВР за сите граматички категории на зборови - С, во однос на резултатите на децата со недостатоци на слухот. Причината за тоа е начинот на нивното ориентирање во секојдневната реалност. Децата без недостатоци на слухот воопштено ја одразуваат конкретната реалност, благодарейќи на богатата говорна комуникација во средината во која живеат. Јазичните средства и законitosti, кои ги усвојуваат во текот на својот говорен развоток, им овозможуваат фиксирање на она што се апстрахира како заедничко во одделните поединечни, конкретни ситуации и на тој начин кај нив зборовите се повеќе се одделуваат од она што е перцептивно дадено, сврзувајќи се меѓусебно во богат говорен ток, чии компоненти немаат точно одредени конкретни референти. Кај другата група на деца постои поголема зависност од конкретната ситуација. Поради своите недостатоци на слухот, тие примарно визуелно се ориентираат во своето секојдневно искуство, потпирајќи се во својата комуникација на иконицкиот систем и гестовниот говор. Зборовите кај нив се сврзуваат со перцептивните, претставните целини, тешко одделувајќи се од конкретно даденото, што го попречува нивното меѓусебно поврзување и усвојувањето на јазичниот систем со сите негови семантички и граматички законitosti. Кај овие деца, во голем дел од случаите, зборовите се сврзани со конкретните ситуации и побрзо се формираат врски меѓу поодделно постоечките предмети и појави, отколку меѓу зборовите кои на воопштен начин ја одразуваат реалноста.

Разликите во V се уште повеќе изразени кога се работи за поодделни зборови во рамките на дадена граматичка категорија.

Во рамките на граматичката категорија И М Ё Н К И, кај ДБНС, со најкус рV за ВР се следните зборови - С : "ученикот" (1,747 сек.), "децата" (1,769 сек.), "лисицата" (2,041 сек.) и "трева" (2,126 сек.), додека кај ДСНС такви се зборовите - С : "децата" (3,125 сек.), "Скопје" (3,413 сек.), "крави" (3,561 сек.) и "лисицата" (3,797 сек.). За сите 4 збора - С со најкус рV, кај ДБНС е карактеристично што се сврзуваат со зборови - Р од парадигматски и синтагматски вид, кои влегуваат во нивната содржина (значење), скоро потполно усогласени и по нивната форма, што укажува на поголем степен на усвоеност на јазичниот систем, односно одделеност на врските меѓу зборовите С и Р од конкретната ситуација и постоење на врски меѓу самите зборови.

Слично и кај ДСНС, за зборовите - С "лисицата", "крави" и "Скопје", постои голем број на парадигматски и синтагматски одговори од повисок вид. Мал е бројот на зборовите - Р сврзани со конкретните ситуации од секојдневното искуство на децата. Причината за тоа е придонесот на наставата по запознавање на природата и општеството, во која постои систем на поврзаност меѓу поодделните поими, одделен од конкретната реалност на апстрактен план.

За зборовите - Р пак "ученикот", "децата" и "трева", кои се речиси потполно совладани од ДБНС, кај ДСНС има многу мал број на парадигматски асоцијации: најголем број од одговорите се од синтагматски вид и тоа дел од нив влегуваат во значењето на дадениот збор - С, а дел се на индиректен начин сврзани со зборот - С, како резултат на поврзаност на зборовите со она што е

перцептивно/претставно дадено и зависноста од иконичкиот сис - тем. Токму тоа е и причината за подолгиот рV кај ДСНС, како и преводот од иконички во вербален код, што го успорува давањето на бараниот вербален одговор.

Поради поапстрактното мислење на ДБНС, именките со кои се означуваат растенија и апстрактни предмети: "жито", "дрва", "ружи", "радост", "сила", "шум", "страв", имаат покус рV во однос на времето потребно за давање на одговор кај ДСНС. Поради поконкретното мислење на втората група на деца, ситуацијата продолжува да игра важна улога, што е најизразено за именките - С со апстрактно значење: "радост", "страв" и "сила". Кај ДБНС рV за тие зборови е 3,724 сек., а кај ДСНС - 5,536 сек. Додека првата група на деца го осмислува значењето на овие именки сврзувајќи ги со своите сопствени доживувања (на пр. "страв" - голем, многу, силен, страшен), синоними (уплав, трепер) и поодделни ситуации (мечка, куче, лав, темнина, ноќе), поради што апстрактниот карактер на овие именки уште не е поволен услов за нивно брзо вклучување во говорниот ток, ДСНС предимно ги сврзуваат со една или друга ситуација (на пр. "страв" - учевме, тепа, плаче, црвено, игра и т.н.), без да обрнуваат внимание на нивниот апстрактен карактер.

Од резултатите за различните именки, во рамките на оваа граматичка категорија на зборови - С, може да се изведе заклучок дека ДБНС одговараат побрзо на овие зборови - С, кои можат да се одделат од природната ситуација, додека пак за ДСНС од суштинско значење е претставувањето на целосната ситуација, кое и го овозможува кај нив давањето на одговор на зборовите - С. Додека одговорите на ДБНС се предимно од парадигматски и од повисок вид синтагматски карактер, што укажува на востановување на врски меѓу са-

мите зборови, наспроти малиот број на несуштински, ситуациони врски, кај ДСНС одговорите се предимно компоненти на ситуацијата во која е вклучен дадениот збор - С, односно несуштински асоцијации.

Најкусиот рV на ВР за именката - С "ученикот", кај ДБНС, е резултат на добрата овладеаност со нејзиното лексичко и граматичко значење и нејзината одделеност од конкретната ситуација. Како доказ за тоа се зборовите - Р од парадигматски и синтагматски вид, кои влегуваат во значењето на овој збор и се со него правилно усогласени по својата граматичка форма ("ученикот" - наставникот, учителката, ученичката, одличен, добар, учи, пишува и т.н.), односно претставуваат координирани, квалитативни, релациони и поими на состојба. Мал е бројот на зборовите - Р - компоненти на дадената конкретна ситуација во која се одвива активноста на субјектот (ташна, табла).

Кај ДСНС, по рV на ВР (5,059 сек.), овој збор се наоѓа на десетото место. Помал е бројот на одговорите од парадигматски и синтагматски вид, кои укажуваат на востановување на врски меѓу самите зборови ("ученикот" - учител, дете, училиште, одличен, учи, пишува и т.н.). Како одговори воглавју се дадени зборови - репрезенти на активноста на референтот на дадениот збор - С и компоненти на ситуацијата во која тој е вклучен ("ученикот" - читанка, мама, шесто, Атице, писмо, учевме, уште и т.н.).

Просечниот V на ВР за именката - С "децата", кај ДБНС е 1,769 сек., додека кај ДСНС тој изнесува 3,125 сек. Кај првата група на деца се јавуваат поголем број на парадигматски одговори, кои го објаснуваат значењето на дадениот збор - С ("децата" - човекот, девојчињата, возрасните, учениците, училиштето, другар), а синтагматските одговори, вклучени исто така во значењето на оваа

именка - С, се однесуваат на в општени ситуации на активност на референтот на овој стимулус (играат, учат). Освен тоа, голем е и бројот на правилно усогласените и по форма одговори со дадениот збор - С (човекот, девојчињата, возрасните, учениците, лошите, играат, учат). Кај децата пак со недостатоци на слухот, парадигматските одговори, вклучени во значењето на овој збор - С, ги нема. Најголем е бројот на одговорите кои ја репрезентираат активноста на референтот, добро позната и воопштена од секојдневното искуство на децата (играат, гледаат, учи, трчаат, чита, црта).

Во одговорите на ДНС на зборот - С "лисицата" (r_V за VP е 2,041 сек.), половината од одговорите се од парадигматски вид, што значи дека лексичкото значење на овој збор - С е усвоено во висок степен и тој е одделен од конкретната ситуација ("лисицата" - мечката, волкот, животно, опашка, кокошката и т.н.). Истото го потврдуваат и одговорите од синтагматски вид, кои се однесуваат на карактеристиките на референтот и неговата активност, исто така одделени од конкретната ситуативна даденост (игра, лукава, лакома, лови, јаде, трча). Ист е случајот и кај ДНС (r_V за VP е 3,797 сек.). Мал е бројот на зборовите - Р кои се на индиректен начин сврзани со дадениот збор - С, како резултат на предизвиканата со него претстава за конкретната ситуација, во која тој е вклучен. Поголемиот број на одговори се од парадигматски вид (волкот, мечка, лав, животни, мачка, кокошка, петелот и т.н.), а синтагматските одговори се однесуваат на активноста на референтот на зборот - С (лови, бара, јаде, гледа, улови). Малата разлика во видот на одговорите укажува на совладаноста на овој збор - С, во речиси подеднаков степен кај двете групи на

деца и во поглед на неговото значење и во поглед на неговата форма.

Просечниот rV за ВР за именката - С "крави", кај ДБНС е 2,203 сек., а кај ДСНС - 3,561 сек. И кај двете групи на деца, најголем број од одговорите се од парадигматски вид, а синтагматските одговори се однесуваат на карактеристики на референтот на зборот - С. Како и за претходниот збор - С, изгледа дека наставата во училиштето овозможила овие два збора да бидат во подеднаков степен совладани и од двете групи на деца.

За именката - С "Скопје" постои мала разлика во rV за ВР кај двете групи на деца (кај ДБНС тој е 3,081 сек., а кај ДСНС - 3,413 сек.). Најголемиот број на одговори на овој збор - С се "град" (14 - 16 ВР) и имиња на поодделни градови (Белград, Титов Велес, Охрид, Прилеп и т.н.). Дел од одговорите се карактеристики на дадениот референт со конкретен карактер (големо, убаво, главен град и т.н.). Причината за приближно еднаквиот rV за ВР и малиот број на индиректни асоцијации е повторно наставата во училиштето, преку која учениците ги градат своите поими од природата и општеството.

Додека кај ДБНС не постои голем број на индиректно сврзани зборови - Р на дадениот збор - С "трева" (rV за ВР е 2,126 сек.) и поголемиот број на зборови - Р се од парадигматски вид, кои влегуваат во значењето на овој збор - С, кај ДСНС се јавува само еден парадигматски одговор (сено) и еден синтагматски одговор (зелена), кои влегуваат во неговото значење. Останатиот дел од одговорите се сврзани со конкретната ситуација во која е вклучен референтот на дадениот збор - С, што укажува на помала од-

деленост на овој збор од конкретната ситуација и примарно визуелното ориентирање во реалноста на оваа група на деца (поле, овца, коњ, пасе, зелена).

Кај ДБНС зборот - С "страв" е предимно сврзан со нивните сопствени преживувања (силен, страшен, голем, ноќе, сам, темнина, мене ми е страв), но се јавуваат и одговори од парадигматски вид, кои го одредуваат неговото значење (уплав, трепер, храброст). Кај децата пак со недостатоци на слухот, нема парадигматски одговори, вклучени во значењето на овој збор - С; тој е предимно сврзан со поодделни конкретни ситуации (црвено, тепа, учевме, куче и т.н.) и сопствените преживувања (се плаши, плашиш, плашам).

Дел од одговорите на зборот - С "сила", кај ДБНС се од парадигматски вид и влегуваат во неговото значење (храброст, слабост, на светлината и т.н.), а синтагматските одговори предимно се однесуваат на сопствените доживувања (силен, јак, многу, добра, храбар) и карактеристиките на стимулусот (голема, мала, огромна). Многу мал е бројот на несуетинските асоцијации (Тарзан, тегоби). Наспроти оваа група на деца, ДСНС даваат како одговори зборови кои се во несуетински врски со дадениот збор - С (кошарка, жито, ауто, ветер, бело, спие, боли, денес и т.н.). Не се јавуваат ни парадигматски, ни синтагматски одговори, кои влегуваат во значењето на именката - С "сила".

И за именката - С "радост", поголемиот број на одговорите на ДБНС се израз на доживувањата на децата, сврзани со конкретната ситуација во која се јавуваат, а помал е бројот на зборовите - Р вклучени во значењето на овој стимулус. Ист е случајот и кај ДСНС, каде што конкретната ситуација има уште поголемо вни-

јание врз нивните одговори (писмо, град, Тито, лето, мама, одличен, расказа и т.н.).

Во рамките на граматичката категорија на зборови - С - П Р И Д А В К И , кај ДБНС, со најкус рV за ВР е зборот - С "добри" (1,650 сек.). Со оваа придавка се означува духовен квалитет, односно апстрактно духовно својство, совладано од оваа група на деца и со зачестена употреба во нивната говорна комуникација . Затоа тие лесно формираат голем број на асоцијации со оваа придавка и успешно ја вклучуваат во говорниот ток ("добри" - деца, родители, луѓе, ученици). Кај оваа група на деца, постои значаен број и на парадигматски одговори ("добри" - лоши), наспроти малиот број на одговори во несуштински врски со дадениот збор - С (подобри, не-добри, татко). Кај децата пак со недостатоци на слухот, рV за ВР за оваа придавка - С е 5,170 сек., приближно три пати подолг во однос на рV за ВР кај ДБНС. Кај оваа група на деца постои мал број на парадигматски асоцијации, вклучени во нејзиното значење, правилно усогласени и по форма, што е случај и со синтагматските одговори (деца, ученик, дете, ученици). Најголем е бројот на одговорите кои се однесуваат на конкретната ситуација со која е овој збор - С сврзан ("добри" - пат, ден, мама, пишува , игра и сл.).

Слична тенденција се јавува и за придавката - С "најглупав". Просечниот V за ВР на ДБНС за оваа придавка - С е 2,657 секунди, наспроти 9,755 секунди кај другата група на деца, односно 3,5 пати покус. Благодареејќи на својот воопштен карактер, овој збор се вклучува брзо во говорниот ток на првата група на деца ("најглупав" - човек), предизвикувајќи истовремено значаен број

на парадигматски асоцијации (најпаметен), додека кај ДСНС, поради апстрактниот карактер и сложената форма, сеуште не е совладано нејзиното значење и најголемиот број на одговори се во несуетински, ситуациони врски со дадениот збор - С (мрзлив, млада, крава, школо, молив, знам и сл.).

Со најкус рV за ВР кај ДСНС е придавката - С "голема" (3,263 секунди). Причина за тоа е улогата на визуелните претстави за конкретните ситуации при формирањето на асоцијации меѓу зборовите, односно зависноста на децата со недостатоци на слухот од иконицкиот систем. Не постои значајна разлика меѓу рV за ВР кај двете групи на деца ($\bar{x} = 0,594$ секунди). И кај двете групи на деца се јавува голем број на парадигматски асоцијации (11), како и синтагматски, вклучени во значењето на овој збор, израз на повоопштени ситуации, на кои тој се однесува. Меѓутоа, додека кај ДБНС постои потполна усогласеност и по содржина и по форма меѓу зборовите - Р и дадениот збор - С, кај ДСНС усогласеноста по форма не е случај, што уште еднаш ја потврдува зависноста на овие деца од конкретната ситуација ("голема" - воз, автобус, камион, град, Скопје, висок, високо, мало и т.н.).

Со подолг рV за ВР кај двете групи на деца се одговорите на придавките - С кои означуваат густативни и тактилни својства: "слатка" (3,169 сек. кај ДБНС, наспроти 5,452 сек. кај другата група на деца) и "меки" (3,419 сек. кај ДБНС, наспроти 7,868 сек. кај ДСНС). Додека кај ДБНС постои совладаност на значењето на зборот "слатка", голем број на парадигматски и синтагматски асоцијации од посуетински вид, кај ДСНС нема ниеден парадигматски одговор, што значи дека овие деца, иако ја надминале конкретната ситуација, достигнувајќи степен на нејзино повоопштено

одразување во овој збор, не достигнале степен на целосно одделување од неа, карактеристично за вербалниот систем на репрезентација. Уште поголема е разликата во одговорите на двете групи на деца на придавката - С "меки". Кај ДБНС, постои вклученост на овој збор во говорниот ток, согласно семантичко - граматичките законитости на мајчиниот јазик ("меки" - тврди, перници, кебиња, раце и сл.). Кај ДСНС, освен 6, сите останати одговори се сврзани со конкретно доживеани ситуации ("меки" - телевизија, радост, пере, купи, бели, мирно, студено и т.н.).

Меѓу придавките - С со подолг рV за ВР, кај ДБНС е и придавката "корисна" (4,226 сек.). Половина од одговорите на оваа придавка - С се од парадигматски и синтагматски вид, во посуштински врски со дадениот збор - С, а другата половина од одговорите се сврзани со конкретно доживеаните ситуации, што значи неодделеност на овој збор - С од конкретно даденото и негово нецелосно вклучување во системот на врски меѓу самите зборови. Тоа е уште повеќе изразено кај ДСНС (рV за ВР е 7,023 сек.), кај кои правилно усогласени по содржина и по форма се само една третина од дадените одговори, кои иако се одделуваат од конкретно даденото на повоопштен степен, сеуште не се сосем одделени од перцептивно - претставното, одразено во претставите за конкретно доживеаните ситуации.

Најмали разлики во рV за ВР меѓу двете групи на деца се јавуваат за придавките - С "голема", "тих" и "градски". Тоа укажува на приближно еднаков степен на усвоеност на овие придавки и нивна одделеност од конкретните ситуации. Најголеми пак разлики во рV за ВР, меѓу двете групи на деца, се јавуваат за придавките - С "поубаво" и "најглупав".

Придавката - С "градски" (3,225 сек.) предизвикува тешкотии кај ДБНС, со своето релативно значење, бидејќи нејзиното осмислување бара сфаќање на релацијата меѓу два објекта, која укажува на тоа дека нешто припаѓа на градот ("градски" - телефон = телефон на градот). Иако е нејзиното значење усвоено во висок степен од оваа група на деца, сепак не постои брзо вклучување во говорниот ток, поради времето потребно за елаборирање на наведената релација. Кај децата пак со недостатоци на слухот, постои само делумно сфаќање на тоа дека се работи за нешто што припаѓа на градот ("градски" - град), но не и целосна сфатеност на наведената релација меѓу два објекта, поради што е голем бројот на одговори во несуштинска врска со дадениот збор - С (30 одговора), како на пр. "градски" - село, голем, убава, надвор, шета, Скопје и т.н. Најголемиот дел од одговорите се всушност сврзани со зборот "град", а не со зборот "градски", што укажува на неиздиференцираност на значењето на дадениот збор - С.

Просечниот V за ВР за придавката "тих" е подолг и кај ДБНС (4,756 сек.), поради недоволниот степен на совладаност на значењето на овој апстрактен збор, што оневозможува негово брзо вклучување во говорниот ток. Кај ДСНС, освен во четири случаја (деца со извесни остатоци на слухот), постои целосна несовладаност на значењето на овој збор - С, потврдена од големиот број на ПР (24 ПР), како резултат на недостапност на звучниот аспект на појавите за искуството на оваа група на деца.

Подолгиот рV за ВР за придавката - С "поубаво" кај ДСНС укажува на недоволната издиференцираност на значењето на овој збор - С од значењето на другите зборови - репрезенти на поодделни аспекти на дадени конкретни ситуации, во кои тој е вклучен.

чен. Освен тоа, тешкотии создава и неговата не-основна форма, односно нејзиниот компаративен степен.

Најголема разлика во рV за ВР за зборовите - С од граматичката категорија Г Л А Г О Л И , кај ДБНС е за глаголите "влегоа" и "ќе намести" (= 1,481 сек.). Кај ДСНС таква разлика се јавува за глаголите "пишува" и "стана" (= 4,285 сек.), која е три пати поголема од разликата која се јавува кај првата група на деца.

Со најкус рV за ВР кај ДСНС е зборот - С "пишува" (2,063 сек.). Овој глагол - С, благодареејќи на својата јасна содржина и достапност на својата форма, брзо се вклучува во говорниот ток на оваа група на деца. Кај ДБНС тој се наоѓа на II-то место, по рV за ВР (2,147 сек.). Дваесет и еден од одговорите на оваа група на деца се асоцијации од синтагматски, од повисок вид, карактер ("пишува" - букви, со молив, детето, приказна, домашна и т.н.), додека кај ДСНС такви одговори се вкупно 25. Меѓутоа, постои голема разлика во одговорите на двете групи на деца. Додека кај ДБНС овој збор - С лесно се сврзува со различни именки и вклучува во разновидни асоцијативни врски, кај ДСНС сите одговори се од ист вид, односно "пишува" - писмо, со валентност 25, што укажува на сиромашност на речникот на ДСНС и зависност од иконичкиот систем, бидејќи овој збор - Р репрезентира само повоопштена ситуација од нивното секојдневно искуство во Домот.

Со најкус рV за ВР кај ДБНС е глаголот - С "влегоа" (1,878 сек.). Значењето на овој глагол е наполно осмислено од оваа група на деца и тој е вклучен во голем број на синтагми. Кај деца - та пак со недостатоци на слухот, рV за ВР за овој глагол е приближно три пати подолг (5,489 сек.), поради нејасноста на негово-

то значење за оваа група на деца и нивната зависност од иконицкиот систем, односно конкретно доживеаните ситуации ("влегоа" - игра, писмо, дрво, утро, врата, работа, бела и т.н.).

Со најдолг рV за ВР кај двете групи на деца се глаголите - С "зеде", "стана" и "ќе намести". Латентниот период за глаголот "зеде" кај ДБНС е 3,100 сек., а кај ДСНС - 6,329 сек., односно речиси два пати подолг кај втората група на деца. Додека кај ДБНС постои правилно вклучување на овој збор - С во говорната комуникација, со исклучок на неколку одговори дадени под влијание на конкретната ситуација и перцептивно - претставното мислење на децата ("зеде" - изеде, стол и т.н.), кај ДСНС постои неполна усогласеност на дадените синтагматски одговори по содржина и форма и неполно диференцирање на овој збор - С од глаголите краде, фати, како и зависност од конкретно доживеаните ситуации ("зеде" - краде, дете, кошарка, високо, седи, учи, јаде и т.н.).

Просечниот V за ВР на глаголот "стана" кај ДБНС изнесува 3,340 сек., а кај ДСНС 6,348 сек. Причина за подолгиот рV за ВР за овој глагол и кај двете групи на деца, во однос на рV за ВР за други глаголи, е непотполната совладаност на единството на неговата содржина и форма, како и влијанието на конкретната ситуација при изборот на одговорите на овој збор - С. Тоа е во поголем степен изразено кај ДСНС ("стана" - учи, купи, војска, леб, стол, клупи и т.н.).

Кај ДБНС, глаголот "ќе намести" е со рV за ВР 3,359 сек., а кај ДСНС - 6,317 сек. Додека кај првата група на деца постои повисок степен на одделување на овој збор - С од конкретното искуство, на што укажува бројот на синтагматските асоцијации, кај

ДСНС бројот на таквите асоцијации е мал, а конкретното искуство врши влијание врз најголемиот број од одговорите.

Интересна е појавата во врска со разликата на рV за ВР за помошниот глагол "сте", меѓу двете групи на деца, односно местото кое овој глагол го завзема, според рV за ВР, кај децата без и кај децата со недостатоци на слухот. Кај првата група на деца тој се наоѓа на 12 - то место, додека кај втората група на деца го завзема 8 - то место. Тоа не значи дека ДСНС полесно го сфаќаат апстрактното значење на овој помошен глагол од ДБНС, во однос на значењето на другите глаголи - С.И покрај подеднаквиот број на синтагматски одговори кај двете групи на деца, постои значајна разлика во начинот на кој се врши избор на одговорот на овој збор - С. Кај ДБНС постои побогата говорна комуникација, која условува компетенција меѓу поголем број на алтернативни одговори, додека кај ДСНС сиромашниот речник и говорна практика условуваат мал број на синтагматски врски, но со голема јачина, што го скусува рV за ВР во однос на рV за ВР за другите глаголи (на пр. кај ДБНС: "сте" - мали, добри, паметни, послушни, вие, гости и т.н., а кај ДСНС: "сте" - вие и добри).

Од анализата на резултатите за граматичката категорија ЗАМЕНКИ може да се воочи дека заменката - С "секој" е на првото место, според рV за ВР кај ДСНС (3,306 сек.), а на последното место кај ДБНС (3,875 сек.). Со оваа замена, поради нејзиното воопштено значење, можат да се формираат разновидни синтагми ("секој" - ден, човек, старец, сака, знае, има и т.н.), што го успорува изборот на одговорот. Кај ДСНС, изборот на одговорот е поограничен, поради нивната посиромашна говорна комуникација ("секој" - ден, вечер, човек и т.н.).

Со најкус рV за ВР е заменката "што" (2,353 сек.) кај ДБНС, како резултат на нејзината зачестеност во говорната комуникација и лесното сврзување во синтагми со поголем број на зборови ("што" - работиш, правиш, сакаш, направи и т.н.), како и нејзината самостојна употреба ("што" - ништо, нешто, тоа).

Со кус рV за ВР кај ДБНС е и прашалната замена "кој" (2,819 сек.), бидејќи таа може да биде употребена самостојно ("кој" - ти, тој, вие, тие, никој) и во синтагматски врски со голем број на зборови од другите граматички категории, а покрај тоа има голема зачестеност во говорната комуникација ("кој" - сте, е, сака, оди, беше и т.н.). И кај ДСНС, оваа замена - С е со покус рV за ВР, во однос на другите замени - С, од истите наведени причини.

Кај П Р И Л О З И - те е изразено видлива улогата на конкретната ситуација, особено во говорниот развitek на ДСНС.

Така на пр., нивните одговори на прилогот - С "горе" се сврзани со претставата за дадена ситуација во Домот ("горе" - Јоце, бокс, врата, облека, чисто, спие, добра и т.н.), додека кај ДБНС постои поголем степен на воопштување на конкретно даденото ("горе" - стои, има, доле). Затоа кај ДБНС овој прилог - С е со најкус рV за ВР (2,163 сек.), додека кај ДСНС, според рV за ВР, тој го завзема седмото место, изнесувајќи 5,800 секунди.

Изразена врзаност за конкретната ситуација, кај ДСНС, се јавува и за прилогот "рано" ("рано" - ауто, 10 саат, воздух, чевли, ручек, пет, спие и т.н.), наспроти поголемиот степен на воопштеност и одделеност од конкретно даденото, кај ДБНС ("рано" - касно, наутро, сабајле, утро, зора, станав и т.н.). Овој прилог - С е со најдолг рV за ВР кај ДСНС (7,668 сек.).

Кај ДСНС, со најкус рV за ВР е прилогот за начин "брзо" (4,663 сек.), бидејќи тој означува начин на вршење на одредено дејство, што условува полесно и побрзо овладување со неговото лексичко и граматичко значење.

Најдолг рV за ВР кај ДБНС има прилогот за количина и степен "уште" (3,300 сек.). Не постои голема разлика во одговорите на двете групи на деца на овој прилог - С. Тие се од парадигматски и синтагматски карактер, во многу мал степен зависни од конкретната ситуација. Но неговото вклучување во говорниот ток е побавно, поради големиот број на алтернативни одговори, кои се јавуваат во свеста на субјектот, од една страна, што го успорува изборот на одговорот, како и поради недоволниот степен на совладаност на неговото значење во дадена конкретна ситуација, од друга страна.

Должината на латентниот период не зависи само од степенот на совладаност на единството на содржината и формата на зборовите - С и зборовите - Р, туку и од начинот на кој се врши изборот на зборовите - Р, при што важна улога има говорниот ток, создаден во говорната практика на децата. Затоа не постои совпаѓање меѓу бројот (%) на ВР и НР и должината на латентниот период и кај двете групи на деца. Освен тоа, нивниот однос е различен за различните граматички категории на зборови - С и за зборовите - С во рамките на дадена категорија.

Р Е З И М Е

Од анализата на резултатите на истражувањето може да се воочи дека латентниот период на одговорите не зависи само од

степенот на совладаност на единството на содржината и формата на зборовите - С и Р, туку и од начинот на кој се врши изборот на зборовите - Р, при што важна улога има говорниот ток, создаден во текот на говорната практика на децата без и со недостатоци на слухот. Затоа не постои совпаѓање меѓу бројот на ВР и НР и должината на латентниот период, кај двете групи на деца, како за различните граматички категории на зборови - С, така и за различните зборови - С во рамките на дадена граматичка категорија.

Во почетните фази од говорниот развик на децата, кога мислењето е поконкретно, побрзо се воспоставува врска меѓу поодделно постојните предмети или појави. Дадениот збор - С се сврзува со една или друга ситуација, без земање во обзир на неговиот апстрактен карактер. Затоа се јавуваат поголем број на индиректни, несуштински асоцијации, како и поголем број на НР, од една страна, но со покус латентен период, од друга страна, што е особено изразено кај ДСНС. Подоцна, со преминот на мислењето кон апстрактно - логичкото, теориско, јазично мислење, се зголемува бројот на ВР, со истовремено зголемување на должината на латентниот период. Причина за тоа се тешкотиите предизвикани со одделувањето на зборовите од конкретните ситуации и нивното вклучување во поврзан говорен ток, односно воспоставувањето на врски меѓу самите зборови. Јавувањето на претставите за конкретните ситуации и компетенцијата на зборовите - Р, репренти на поодделни сегменти на конкретната ситуација, репрентирана со предизвиканата претстава во свеста на субјектот, и семантичко - граматички правилните одговори, зборови - Р одделени од конкретните, поединечни ситуации, го продолжуваат времето на давањето на

одговорот, отежнувајќи го неговиот избор и создавањето на брз говорен ток.

Со текот на времето, како резултат на се побогатото искуство на децата и се побогатата говорна комуникација, воспоставувањето на говорниот ток станува се побрзо и изборот на зборовите - Р полесен, што доведува до смалување на должината на латентниот период. Се повеќе се надминува компетенцијата меѓу врските меѓу зборовите - С и зборовите - Р, кои се однесуваат на конкретно постоечки предмети или појави, и врските меѓу зборовите - С и зборовите - Р, кои се воспоставуваат на "чисто" говорен план.

Во процесот на говорниот развој на децата, врските меѓу зборовите се побрзо се воспоставуваат, но на карактеристичен начин за секоја граматичка категорија на зборови. Степенот на совладаност на единството на лексичкото и граматичкото значење, начинот на кој се врши избор на зборовите - Р, карактеристичен за секоја граматичка категорија на зборови, доведуваат до разлики во рV за ВР на дадените зборови - С. Тие разлики се уште поизразени за различни зборови - С, во рамките на дадена граматичка категорија на зборови, бидејќи секој збор се одликува со, не само заедничките особености за сите зборови од дадената граматичка категорија, туку и со карактеристичниот за него начин навршење на избор на одговорот, при неговото вклучување во поврзаниот говорен ток, како резултат на неговата различна асоцијативна структура, односно неговата семантичко - синтаксичка валентност со другите зборови, од иста или различни граматички категории.

Б). М И К Р О - А Н А Л И З А

1. А С О Ц И Ј А Т И В Н О П О Л Е Н А З Б О Р О В И Т Е - С

Асоцијативното поле (понатаму аР) ги опфаќа сите зборови - Р, дадени на одреден збор - С, во групите на деца, кои учествуваа во истражувањето. Ако истражувањето се повтори со други деца, или се промени нивниот број, аР ќе се разликува, но и тогаш ќе ги задржи своите особености, односно во него ќе се јават зборови - Р кои се наоѓаат во различни меѓусебни врски, од парадигматски или синтагматски вид, кои претставуваат својства, дејства или релации (суперординантни, субординантни, координантни, дел - целина, причински, контрастни, посличност, допир) на предметот, репрезентиран со зборот - С.

Од суштинско уначење за нашето истражување не се квантитативните промени во аР, туку неговата квалитативна своевидност, односно промените кои се одвиваат во него во текот на говорниот развој, како резултат на кои се создава единството на мислењето и јазикот, одразено во значењето на зборот. За таа цел ги споредивме аР - ња на децата без и со недостатоци на слухот, за секој збор - С, земајќи ја за основна комуникативната функција на јазикот, која е несомнено во тесна, неразделна врска со неговата сигнификативна функција.

Кај аР - ња разликуваме о б е м и д и н а м и ч к а а с о ц и ј а т и в н а с т р у к т у р а .

Обемот се однесува на зборовите - Р кои претставуваат ВР, а динамичката структура на динамиката на распоредувањето на

зборовите - P, во текот на говорниот развиток.

Внатре во аP се наоѓаат сите зборови - P, класифицирани како BP, а вон аP се распоредени HP, односно оние чија содржина не е на смислен начин поврзана со содржината на зададениот ај-тем - C. Зборовите-P, класифицирани како BP, можат да бидат распоредени "кон центарот" и "кон периферијата" на аP, според степенот на смислената поврзаност на нивната содржина со содржината на дадениот збор-C. "Кон центарот" на аP се распоредени зборовите-P, чија содржина претставува единство со содржината на дадениот збор-C, од видот с т в а р (појава-процес) - о д р е д б а (својство, состојба, релација), а "кон периферијата" на аP зборовите-P, чија содржина е на индиректен начин, случајно поврзана со содржината на дадениот збор-C, односно претставуваат несуштински одредби на предметот на кој се однесува дадениот збор-C. "Кон периферијата" на аP се распоредени воглавно зборовите-P кои репрезентираат сегменти на дадена конкретна ситуација, чија претстава е предизвикана со зададениот збор-C, чиј сегмент е и референтот на дадениот збор -P, односно оние зборови-P, кои се со дадениот збор-C во врски по просторен или временски допир.

При одредувањето на критериум за распоредување на зборовите - P во аP на зададен збор - C, тргнавме од комуникативната функција на јазикот, односно од зборовите како средство за меѓусебно разбирање во текот на говорната комуникација, а не од зборовите како воопштувања од различен степен, иако во реалноста овие две функции се неодделиви една од друга.

Распоредувањето на зборовите - P во аP не може да биде потполно точно определено, но и покрај тоа, се добива јасна претстава за динамиката на структурата на тие полиња.

Промените во распоредувањето на зборовите - Р "кон центарот" (понатаму "кон с") и "кон периферијата" (понатаму "кон р") на аР-ња, зголемувањето на бројот на зборовите - Р во дадено аР (односно ширењето на полето), овозможуваат да се согледа преминот од конкретното мислење, вклучено во практичната дејност на субјектот, кон повисокиот вид апстрактно - логичко, теориско, појмовно, јазично мислење, односно начинот на кој се создава единството на мислењето и јазикот.

Од анализата на резултатите на истражувањето, според оваа варијабла, може да се добие јасна претстава за аР-ња на зборовите - С од различни граматички категории на зборови, како и за особеностите со кои се одликува нивната динамичка структура:

- Не постои значајна квантитативна разлика во бројот на зборовите - Р, распоредени во аР-ња, кај двете групи на деца. Таа изнесува само 49 збора ($1160 - 1111 = 49$). Меѓутоа, постојат значајни квалитативни разлики во поглед на начинот на распоредувањето на зборовите - Р "кон с" и "кон р" на аР. Додека кај ДСНС најголемиот број од зборовите - Р се распоредени "кон р" на аР (584), кај ДБНС бројот на така распоредените зборови - Р е значајно помал (340); и обратно, бројот на зборовите - Р распоредени "кон с" на аР кај ДБНС е видливо поголем (771), наспроти бројот на така распоредените зборови - Р кај ДСНС (576).

- Асоцијативните полиња кај децата со недостатоци на слухот се повеќе дифузни, додека кај другата група на деца постепено го добиваат својот оформан вид, со постепено опаѓање на зборовите

- Р распоредени "кон р" на аР и концентрирање на зборовите - Р

"кон неговиот центар".

- Колку е побогато животното и говорното искуство на децата, толку се побогати аР - ња на зборовите - С (пошироки). Но на пониските фази од говорниот развиток, кога во голем степен доминираат конкретно дадените ситуации, ширењето на аР настанува за сметка на зборовите - Р распоредени "кон неговата периферија". Со развитокот на логичките мисловни операции, апстрахирањето од она што е конкретно дадено и повисокиот степен на воопштувањето на конкретната даденост, развитокот на говорот и усвојувањето на ја - зичниот систем во повисок степен, се намалува бројот на осем разновидни асоцијации, непосредно сврзани со конкретната ситуација, или со одделни предмети - нејзини сегменти и се воспоставуваат потесни врски меѓу самите зборови, како од парадигматски, така и од синтагматски, од повисок вид карактер. Ширењето на аР - ња се одвива сега за сметка на зборовите распоредени "кон неговиот центар". АР на даден збор започнува се повеќе да се оформува и да ја слика неговата поврзаност со други зборови, кои означуваат различни предмети (својства, дејства, релации). Се повеќе се развива мрежата на зборови во координиран, супер-ординиран, суб-ординиран, дел-целина однос и зборови кои означуваат својства, дејства на даден предмет. Врските меѓу зборовите постануваат се посуштински, врски на се повеќе "чисто" говорен план. На таков начин, лесно е овозможено сфаќањето на даден збор и неговото брзо и лесно вклучување во поврзаниот говорен ток.

- Постои уште една значајна квалитативна разлика меѓу аР - ња на децата без и со недостатоци на слухот. Додека кај ДБНС аР - ња се шират со распоредувањето на зборовите "кон с" на аР, кај

ДСНС распоредувањето на зборовите - Р "кон с" на аР доведува до стеснување на аР. Отпаѓаат зборовите - Р распоредени "кон р" на аР, од една страна, но помал е бројот на зборовите - Р распоредени "кон" неговиот центар. Причина за тоа е нивната сиромашна говорна комуникација, односно помалата зачестеност на употребата на зборовите во секојдневната комуникација, со што се отежнува нивното брзо вклучување во говорниот ток. ДСНС се потпираат претежно на иконичкиот систем, гестовниот говор, а тоа го успорува усвојувањето на значењето на зборовите, како лексичкото, така и граматичкото, односно создавањето на динамичка, асоцијативна структура од повисок степен, која ја надминува онаа сврзана со нивното конкретно, практично, секојдневно искуство. Затоа нивниот говорен ток е сиромашен, често аграматичен, без суштински врски меѓу зборовите, за разлика од говорниот ток во кој се врши смислен избор на меѓусебно поврзаните зборови, согласно законитостите на јазикот.

Постојат значајни разлики во структурата на аР - ња за различни граматички категории на зборови - С, меѓу двете групи на деца (погледај ја табелата бр. 7 и 8). Најголемата разлика е за глаголите (22,5 %), потоа следат прилозите (20,1 %), придавките (19,2 %), заменките (17,6 %) и именките (16,5 %).

Додека кај ДБНС поголемиот број на зборови - Р се распоредени "кон с" на аР, кај ДСНС постои или поларизација на полињата, или обратен однос. И покрај таквите разлики во бројот на зборовите - Р распоредени "кон с" на аР, и кај двете групи на деца, на прво место се наоѓаат заменките, второто и третото место го делат глаголите и именките, а на четвртото и петтото место се

наоѓаат придавките и прилозите. Тоа укажува на ист развоен пат во процесот на говорниот развој, односно создавањето на единството на мислењето и јазикот, во кој ДСНС заостануваат зад децата без такви недостатоци.

Со најдобро оформени аР - ња, кај двете групи на деца, се заменките - С. Причина за тоа е нивната зачестена употреба во секојдневната говорна комуникација, поради нивниот воопштен карактер, кој овозможува адекватно сврзување во комбинации, со зборовите од другите граматички категории и надминување на конкретно дадените ситуации. Понискиот % на зборови - Р, распоредени "кон с" на аР кај ДСНС, во однос на таквиот % кај ДБНС, е резултат на тешкотиите на кои наидуваат децата со недостатоци на слухот, при сфаќањето на содржината на заменките кои не се дадени во нивната основна форма и имаат поапстрактен карактер.

Додека кај ДБНС, приближно 3/4 од зборовите - Р, дадени на зборовите - С, од граматичките категории глаголи и именки, се распоредени "кон с" на аР, кај ДСНС, аР - ња на зборовите - С од овие граматички категории на зборови, се поларизирани, што укажува на потешко одделување од конкретно дадените ситуации и побавното формирање на систем на врски на "чисто" говорен план, како резултат на нивното примарно визуелно ориентирање во реалноста, во секојдневното искуство.

Поларизација на аР - ња кај ДСНС постои и кај зборовите - С во рамките на граматичката категорија придавки, додека кај ДБНС постојат добро оформени аР - ња, со јадро на зборови во нивниот центар, што го овозможува осмислувањето на дадениот збор -

С и неговото адекватно и брзо вклучување во говорниот ток.

Најнизок % на зборови - Р, распоредени "кон с" на аР, се за граматичката категорија на зборови - С прилози. Но и покрај тоа, кај ДНС постојат добро оформени аР - ња, иако во помал степен, во однос на аР - ња на зборовите - С од другите граматички категории, додека кај ДНС аР - ња на прилозите се дифузни, со обратен размер на зборовите - Р распоредени "кон с" и "кон р" на аР, поради што е отежнато семислувањето на дадениот збор - С и неговото сврзување, со зборовите од другите граматички категории, во поврзан говорен ток.

И кај двете групи на деца постојат значајни интрагрупни разлики во % на зборовите - Р распоредени "кон с" на аР на зборовите - С од различните граматички категории и тоа меѓу:

заменките	}	од една страна и прилозите - од друга страна
именките		
глаголите		

и заменките и придавките, што значи дека двете групи на деца, во поголем степен ги усвоиле граматичките категории на зборови - С заменки, именки и глаголи, во однос на придавките и прилозите.

Разликите во структурата на аР - ња на зборовите - С од различни граматички категории се уште поизразени за различни зборови - С, во рамките на дадена граматичка категорија. Причина за тоа е своевидното единство на содржината и формата на секој поодделен збор и неговата зачестеност во секојдневната говорна комуникација.

По % на зборовите - Р распоредени "кон с" на аР,кај двете групи на деца,на прво место се наоѓаат **ЗАМЕНКИТЕ**. Додека кај ДНС сите заменки се со добро оформено јадро на зборови,распоредени "кон с" на аР,кај ДНС постои извесен степен на дифузност на аР,особено за заменките "тие", "кој", "кого" и "што",што индицира поголема зависност од конкретната ситуација и неиздиференцираност на дадениот збор од останатите.

Двете групи на деца правилно го сфаќаат значењето на заменката "секој",односно дека таа означува "сите во дадена група" (секое суштество,секое нешто,секоја дадена временска единица и др.),на што укажуваат одговорите дадени на овој збор - С ("секој" - човек,ден,старец,стан,дете,утро,вечер,сака,знае,јаде,пее,гледа,игра,пишува, - од синтагматски вид - и "секој" - сите, никој,некој,ништо,кој,многу, - од парадигматски вид),наспроти многу помалиот број на одговори кои се наоѓаат во несуштински врски со дадениот стимулус ("секој" - не-секој,писмо,добра,плаче и т.н.).Иако и кај двете групи на деца постојат одговори распоредени "кон р" на аР,разликата меѓу двете групи на деца не е само во нивниот број,туку и квалитативна.Додека кај ДНС тие се во подиректна врска со дадениот збор - С (доаѓа,треба),кај ДНС врските на зборовите - Р распоредени "кон р" на аР и зададениот збор - С "секој" се поиндиректни ("секој" - писмо,мирни и т.н.).

Со добро оформено аР е заменката "вие" и кај двете групи на деца.Кај ДНС се јавуваат само три збора - Р распоредени "кон р" на аР (топли,надвор,учевме),додека останатите 15 збора - Р, распоредени "кон с" на аР,го формираат јадрото од зборови,кое овозможува сфаќање и осмислување на овој збор - С.Меѓутоа,сеуште не постои потполна совладаност на граматичките правила на ја-

вичниот систем, кои се користат при поврзувањето на зборовите во комбинации, со зборовите од другите граматички категории ("вие" - вика, дојде, пишува, игра и сл.). Кај ДБНС постои потполна сфатеност и на лексичкото и на граматичкото значење на дадената замена "вие", што резултира во потполна усогласеност на зборовите - Р и дадениот збор - С, со кој се наоѓаат во синтагматски или парадигматски врски ("вие" - деца, луѓе, сте, одите, играте, ние, тие).

Најдифузно аР, кај ДСНС, има заменката - С "кого". Голем е бројот на НР (15); 7 од ВР се распоредени "кон р" на аР ("кого" - Петре, дојде, прави, таму и т.н.), а само 6 збора - ВР го сочинуваат јадрото на зборови во аР на оваа замена ("кого" - сакаш, гледаш, бара, гледаме, овој, тоа), што укажува на неиздиференцираност на овој збор - С од другите зборови (кога, кој, што) и врзаност за конкретниот контекст. Кај ДБНС постојат само два екстрасензорни одговора и 6 збора - Р распоредени "кон р" на аР. Сите останати зборови - Р формираат јадро на зборови, поврзани со дадениот збор - С со суштински врски ("кого" - праша, сакаш, удри, прашувате, никого и т.н.). Иако е овој збор - С во приличен степен издиференциран од останатите зборови, сепак не постои доволна оформеност на аР, поради ниската асоцијативна валентност на зборовите кои го формираат јадрото.

Додека приближно $3/4$ од зборовите - Р, на зборовите - С, од граматичката категорија на зборови И М Е Н К И, се наоѓаат распоредени "кон с" на аР кај ДБНС (70,9%), аР - ња на оваа граматичка категорија на зборови - С кај ДСНС се поларизирани, односно "кон с" на аР се распоредени 54,4% од ВР, а "кон р" на

аР - останатите 45,6 %.

Со најшироки аР - на кај ДБНС се именките - С : "Игор" , "шум" , "дрва" , "радост" , додека кај ДСНС такви се именките - С "радост" , "ученикот" , "страв" и "сила".

Во обемот на аР на именката "Игор", кај ДБНС, се опфатени 25 збора: 18 од нив се распоредени "кон с" на аР, а 7 "кон" неговата периферија. Кај ДСНС, аР на оваа именка - С го сочинуваат 18 збора : 13 распоредени "кон" неговиот центар и 5 распоредени "кон" неговата периферија. На овој збор - С, кај оваа група на деца, се јавуваат и два одговора - НР. Разликата меѓу двете групи на деца не е само во вкупниот број на зборови - Р, опфатени во обемот на аР, туку и во бројот на зборовите - Р распоредени "кон с" на аР, додека не постои разлика во видот на врските, во кои се наоѓаат зборовите - Р со зададениот збор - С. Двете групи на деца го сфаќаат овој збор - С како име на конкретно лице и како одговори на него даваат зборови во координиран (сопствени именки - имиња на конкретни лица), суперординиран (име) однос, својства на даденото конкретно лице (млад, немирен, убаво, големо), дејства (игра, пишува, пее, трча, учи, јаде) и др. "Кон р" на аР се сретнуваат зборови - Р како што се кај ДБНС: "Игор" - мотив, точакот, ластик, топка, патики и др., а кај ДСНС: "Игор" - фудбал, топка, река, овца, лисица; - кои се во несуттински, индиректни врски со дадениот збор - С. Анализата на аР на зборот - С "Игор" укажува на се поголемо утврдување на значењето на овој збор и губење на дифузниот карактер на аР, со отпаѓање на зборовите - Р распоредени "кон неговата р" и концентрирање "кон неговиот с", односно одделување од конкретно дадените ситуации.

Голема разлика во структурата на аР, кај двете групи на

деца, се јавува за именката - С "шум". Во нејзиниот обем, кај децата без недостатоци на слухот, се вклучени 23 збора, наспроти 2 кај децата со недостатоци на слухот, кај кои, останатите 8 се наоѓаат во аР. Зборовите - Р кај првата група на деца се претежно распоредени "кон с" на аР, додека само 7 се распоредени "кон неговата периферија". Асоцијативното поле на овој збор - С кај ДБНС е со добро оформено јадро на зборови во неговиот центар ("шум" - звук, жагор, тишина, збор, голем, силен, страшен и т.н.), додека кај ДСНС речиси и не постои аР. Причина за тоа е достапноста на звучната појава, означена со овој збор - С, за искуството на оваа група на деца, поради нивниот дефицит на слухот. Двете именки - Р, дадени во одговор на зададениот збор - С (радио, рехабилитација), се одговори на деца со извесни остатоци на слухот, кои во одреден степен имаат конкретна претстава за оваа појава, заснована на нивното секојдневно искуство.

За разлика од богатото аР, кај ДБНС, на зборот - С "дрва", кај ДСНС постои потесно аР, посиромашно за 8 збора, но и кај двете групи на деца постои оформено јадро на зборови, распоредени "кон неговиот с". Кај ДСНС тие се, во најголем дел, во синтагматски врски со дадениот збор - С, означувајќи својства, со примарно визуелен карактер ("дрва" - кафејави, голема, висока, зелена и т.н.). Бројот на зборовите - Р, кои се во несуштински, индиректни врски со дадениот збор - С, распоредени "кон р" на аР (на пр. "дрва" - лисица, двор, кола, сијалица, шарени, верверица и т.н.) е речиси подеднаков и кај двете групи на деца.

За именката "радост", кај ДБНС постои добро оформено аР, со поголем број на зборови - Р распоредени "кон неговиот с", ("радост" - среќа, тажност, тага, жал, голема, силна и т.н. = вкуп-

но 13 збора), додека кај ДСНС само 6 од зборовите - Р се распоредени "кон с" на аР ("радост" - празник, празнува, весели, се смее, радосен и т.н.). Сеуште не постои оформено јадро на зборови во центарот на аР; голем е бројот на зборовите - Р распоредени "кон р" на аР (17) и 3 збора се наоѓаат во аР, што го прави аР на овој збор - С, кај ДСНС, дифузно. Причина за тоа е апстрактноста на оваа именка - С, тешка за сфаќање од децата, чија ориентација во реалноста е примарно визуелна и неодделива од конкретниот контекст, односно заснована на целосни, неанализирани ситуации, чии делови, по пат на апстракција, би се синтетизирале во поими, одделени од конкретно дадениот контекст.

Ист е случајот и со именките "страв" и "сила". Асоцијативните полиња на овие две именки - С се дифузни кај ДСНС, поради нивното конкретно мислење, засновано на перцептивни целини, додека кај ДБНС, аналитичко - синтетичката дејност на мислењето веќе го надминува тоа ниво и води кон се поголема одделеност од контекстот и овладување со апстрактно - логичкото, појмовно, јазично мислење. "Кон р" на аР на именката "страв", кај ДБНС, се наоѓаат 13 збора - Р ("страв" - мечка, лав, куче, темница, волкот, волк, поле, дете, човекот, ноќта, многу, мене ми е страв и др.), а кај ДСНС - 16 збора - Р ("страв" - лав, змија, волк, лисица, мечка, глумчето, волкот, глумци, игра, куче, црвено, учевме, тепа, плаче, бега и др.). Тие се случајни, несуштински врски (во голем степен) меѓу зборовите - Р и дадениот збор - С, создадени во одделни ситуации од секојдневното искуство на децата.

За именката "сила" постои уште поголема разлика во аР - ња на двете групи на деца. Додека кај ДБНС "кон р" на аР се распоредени само 3 збора - Р и тоа го добива својот оформен вид,

кај ДСНС само 4 збора - Р се распоредени "кон неговиот с", а сите останати, 16 одговора, се распоредени "кон неговата р". Кај оваа група на деца се јавуваат и 5 одговора, распоредени во аР.

Ваквите апстрактни именки се недостапни за сфаќање од страна на ДСНС, кај кои, поради дефицитот на слухот, може да се достигне многу помал степен на одделеност од конкретно доживуваните, дадени ситуации.

За разлика од погоре наведените апстрактни именки, зборот - С "ученикот", кај ДСНС има добро оформено аР, со голем број од одговорите концентрирани "кон неговиот с". Кај ДБНС, освен 4 збора - Р, сите останати се концентрирани "кон с" на аР, што укажува на речиси целосно одделување од конкретниот контекст.

Во аР на именката - С "мама", постојат карактеристични разлики меѓу двете групи на деца. Додека кај ДБНС постои добро оформено аР и претежно парадигматски врски на зборовите - Р со зборот - С, кај ДСНС, иако најголемиот дел од одговорите се концентрирани "кон неговиот с" (10 од вкупно 12 одговора), не постои потполна изграденост на значењето на овој збор - С, бидејќи како зборови - Р се дадени својства и дејства на мајката, како конкретно лице, врзани за конкретното искуство на децата во нивниот секојдневен живот, иако на повоопштено ниво од поодделните конкретни ситуации, а дадениот збор - С не е ставен во релации со други, надредени, подредени или координирани поими.

Најголеми разлики во динамичката асоцијативна структура кај двете групи на деца имаат аР - ња на именките - С "мама", "децата", "ружи", "трева", "шум", "страв", "сила" и "радост". Причината за тоа е веќе погоре спомената, при анализата на аР - ња на именките "шум", "страв", "сила", "радост" и "мама".

Кај именката "децата", кај ДБНС, аР ја губи својата дифузност, добивајќи го својот оформен вид, додека кај ДСНС тоа сеуште не е оформено, иако дел од одговорите се распоредени "кон неговиот центар". Таквите одговори сеуште не претставуваат јадро на зборови, кое ја определува содржината на овој збор - С, туку, во најголем дел, означуваат дејства на субјектот, најверојатно научени преку наставата во училиштето. Не постои мрежа на односи меѓу зборовите, која укажува на одделување на зборовите од конкретниот контекст и овозможува нивна примена во секојдневната комуникација, но на ниво кое ја надминува конкретната даденост на поединечните ситуации. Со други зборови, не е сеуште извршен премин од "нерасчленетите" целосни, поединечни ситуации, кон повисокиот степен на воопштување на конкретно даденото во реалноста и градењето на поими, кои понатаму би се сврзувале со други поими, репрезенти на група појави и предмети, воопштени на основа на секојдневното искуство и аналитичко - синтетичката дејност на мислењето.

За именката "ружи", кај ДСНС постои многу тесно аР, со само 7 збора во неговиот обем, од кои два се во несуштински, случајни врски со дадениот збор - С, а останатите 5 се распоредени "кон с" на аР. Исклучувајќи ги различните граматички промени (цвеќиња, цвеќе, цвет, црвен, црвено), овие 5 збора - Р можат да се сведат на само два (цвеќе и црвени), што укажува на тоа дека тоа е се што е сфатено од ДСНС во врска со овој збор - С. Од тие причини, неизградената парадигма не овозможува воспоставување на нови, синтагматски врски од повисок вид, во текот на говорната комуникација на оваа група на деца.

Асоцијативните полиња на поголемиот број на зборови - С,

од граматичката категорија на зборови - Г Л А Г О Л И ,се широки по обем и кај двете групи на деца. Меѓутоа, постојат значајни разлики во нивната структура. Наспроти малиот број на одговори, распоредени "кон с" на аР и големиот број на одговори распоредени "кон р" на аР, кај ДСНС, освен за глаголите : "купи" , "зеде", "сака" , "расте", "даваше" и "продаваат" , кај ДБНС постои сосем обратен распоред на зборовите - Р "кон с" и "кон р" на аР, освен за глаголот "ќе намести". Таквата структура на аР - ња, кај ДБНС, овозможува сфаќање на зборот - С и правилно усмерување на мисловниот процес при давањето на адекватен одговор, додека кај ДСНС, поизразениот степен на дифузност на аР - ња го попречува преминот на повисокото ниво во говорниот развиток и создавањето на единството на мислењето и јазикот.

Со најшироки аР - ња, кај двете групи на деца, се глаголите "однесоа", "ќе намести" и "даваше".

Додека кај ДБНС "кон с" на аР на глаголот "однесоа" се распоредени 19 збора, а "кон р" на аР - 6 збора, кај ДСНС "кон с" на аР се распоредени 9 збора, а "кон р" на аР - 15 збора. ДБНС, во многу поголем степен, го сфатиле значењето на овој збор - С ("однесоа" - луѓето, човек, мебел, јадење, играчки, подарок, цвеќе, донесоа и т.н.): "носам некого или нешто, од едно место на друго", додека втората група на деца, во поголем број од случаите, го врзува овој збор - С за сегменти од конкретно доживевани ситуации ("однесоа" - шесто, шета, повели, петка и т.н.).

Во аР на глаголот "ќе намести", кај двете групи на деца , "кон с" на аР се распоредени по 8 збора - Р, кои започнуваат да го формираат јадрото на зборови, со помош на кое се врши осмислување на дадениот збор - С ("ќе намести" - човекот, ученикот ,

кревет, маса, стол, ќе размести, саат, тој, помести и т.н.), додека поголемиот број на зборови - Р се распоредени "кон р" на аР: кај ДБНС - 14 збора (сијалица, животно, волкот, намести, наместив, не се намести, ќе изеде, ќе легне, облече и т.н.); кај ДСНС - 18 збора (ракомет, школа, вода, седи, дома, јаде, пишува, копа, чисто, мало, мирен и т.н.). Таквата структура на аР - ња укажува на несфатеност на значењето на овој збор и неговото врзување за конкретно дадените ситуации, односно нивните претстави, со што се отежнува преминот на децата на "чисто" говорна комуникација.

Асоцијативното поле на зборот - С "даваше" има многу слична структура и кај двете групи на деца. Скоро подеднаков број на зборови - Р се распоредени "кон с" на аР, наоѓајќи се во парадигматски (земаше, издава, подаваше), или синтагматски врски (храна, јадење, крв, бонбони, јаготки, слатки, цвеќиња, леб и т.н.), со дадениот збор - С. "Кон р" на аР се исто така распоредени речиси подеднаков број на зборови - Р и кај децата без и кај децата со недостатоци на слухот (давав, не-даваше, повели, дава, имам и др.), кои не допринесуваат за разјаснување на значењето на дадениот збор - С.

Значајни интергрупни разлики се јавуваат во обемот на аР-ња на глаголите-С "пишува", "расте", "улови" и "лае", кои достигнуваат и однос 1:2, во прилог на ДСНС.

Додека кај ДБНС постои добро оформено јадро на зборови-Р, распоредени "кон с" на аР на глаголот "пишува" ("пишува" - букви, човек, детето, приказна, домашна, задачи, со молив, ученици и т.н.), кај ДСНС само два збора - Р се распоредени "кон с" на аР (писмо и чита). Наспроти широкото аР кај ДБНС, кај ДСНС полето е во изразен степен тесно, опфаќајќи вкупно 7 збора - Р, од кои по-

големиот дел се распоредени "кон р" на аР (тетратка, топка, татко и т.н.).

Двете групи на деца правилно го сфаќаат значењето на зборот - С "расте" : "станува поголем како резултат на животниот процес", на што укажуваат големиот број на синтагматски одговори, распоредени "кон с" на аР ("расте" - човекот, детето, дрво, растение, трева, голем, високо и т.н.) и многу помалиот број на несуштински врски меѓу зборовите - Р и дадениот збор - С ("расте" - убаво, не-расте, крши, Тито, нос, борење, зелена, седи и т.н.).

Асоцијативното поле на зборот - С "лае", кај ДНС, е поларизирано. Четири, од вкупно 8 збора - Р, се наоѓаат "кон с" на аР ("лае" - кучето, куче, многу, мирува), а останатите 4 - "кон р" на аР ("лае" - месо, ружа, не-лае, игра). Кај ДНС, три збора - Р се распоредени "кон с" на аР (кучето, куче, вика), а 13 збора - Р се распоредени "кон р" на аР (цар, ден, леб, цвеќе, утро, лав, животни, здраво, боли и т.н.). Кај двете групи на деца постои сеуште за висност од конкретно дадените ситуации, во многу поголем степен изразена кај ДНС.

Дифузноста на аР - на, кај ДНС, доаѓа до израз и кај глаголот "улови". 14 збора - Р се распоредени "кон р" на аР ("улови" - страв, мангун, топка, пенкало, училиште, сунѓер, перо, убаво, сака, добро, учи, вас и т.н.), што укажува на неиздиференцираност на овој збор - С од останатите зборови и мешање на неговата содржина со содржината на глаголите "зеде" и "џати". Останатите 10 збора - Р формираат јадро на зборови, кое го одредува значењето на овој збор - С ("улови" - лов, волк, овца, лисица, верверица, петел, џати, краде) и овозможува негово вклучување во говорниот ток.

Кај ДБНС има само мал број на индиректни асоцијации (донесе , уловив, не-улови, фрли), што укажува на отпаѓање на зборовите - Р, распоредени "кон р" на аР на овој збор - С и негово правилно вклучување во синтагматски врски со зборовите од другите гра - матички категории ("улови" - риба, зајак, лисица, ловецот, јастреб, врапче, фати и т.н.).

Со речиси еднаков обем се аР - ња на глаголите - С "стана", "легна", "сте" и "пасе".

Слична асоцијативна структура се сретнува за глаголите - С "стана" и "легна". Кај ДБНС, речиси подеднаков број на синтагматски одговори, од повисок вид, влегуваат во јадрото на зборови - Р, распоредени "кон с" на аР на овие два глагола - С. Постои разлика во бројот на зборовите - Р распоредени "кон с" на аР, кои се во парадигматски врски со дадениот збор - С ("легна" - 4 збора; "стана" - 2 збора). "Кон р" на аР на глаголот "стана" се распоредени 8 збора - Р, а "кон р" на аР на глаголот "легна" - 5 збора - Р. Добро оформеното аР на овие два глагола - С, кај ДБНС, овозможува сфаќање на содржината на овој збор - С и лесно вклучување во комбинации со зборовите од другите граматички категории.

Кај ДСНС постои голем степен на дифузност на аР - ња на овие два глагола - С, особено кај глаголот "легна", кај кој само 4 збора - Р се наоѓаат распоредени "кон с" на аР. Тоа укажува на несфатеноста на значењето на овој збор - С и доминантноста на конкретно дадените ситуации, како и тешкотиите на ДСНС во усво - јвањето на зборови, "акустички" слични со други, полесно сфатли - ви зборови. "Кон с" на аР на глаголот "легна", кај оваа група на деца, се наоѓаат зборовите - Р : бебе, маче, во тревата, спие, а сите

останати зборови - Р се распоредени "кон р" на аР ("легна" - кревет, лица, спална, доктор, хартија, настава, вечер, ден, игра, гле - да, седи и т.н.).

За глаголот "стана", кај ДСНС, започнува да се оформува јадро на зборови, распоредени "кон с" на аР ("стана" - дете, добар, стар, седи, стои, денес, млада и т.н.), додека сеуште, во голем степен, доминира врзаноста за конкретните ситуации ("стана" - војска, леб, стол, клупи, Петре, одмор и т.н.).

Изразена дифузност се сретнува и за глаголот - С "пасе", кај ДСНС. Од вкупно 13 збора - ВР, само 5 се распоредени "кон с" на неговото аР ("пасе" - кравата, крава, овца, трева, денес), а останатите се во несуетински врски со дадениот збор - С ("пасе" - поле, млеко, змија, куче, пила и т.н.). Кај ДБНС, аР на овој збор -С е добро оформено ("пасе" - крава, овца, трева, коњ, јаде и т.н.) и само два збора - Р се во несуетински врски со дадениот збор -С (не-пасе, игра).

Поголемиот број на глаголи - С имаат широки аР - ња и кај двете групи на деца. Најголеми интергрупни разлики постојат за глаголите - С "пишува", "расте", "улови", "лае". Обемот на аР - ња на овие глаголи - С, кај ДСНС, е речиси двојно поголем во однос на обемот на аР - ња за истите глаголи кај ДБНС. Освен тоа, постојат и значајни разлики во асоцијативната структура на овие глаголи - С. Додека кај ДБНС тие се со веќе добро оформено јадро на зборови во центарот на аР, што овозможува сфаќање, осмислување на зборот - С и правилно усмерување на мисловниот процес, при изборот на адекватен збор - Р, кај ДСНС, аР - ња се во голем степен дифузни, што не овозможува правилно сфаќање на добиената

информација и адекватно усмерување на мисловниот ток, како и брзо и лесно вклучување на зборовите во говорната комуникација. Доминантноста на конкретната ситуација, односно иконичкиот код, го попречува преминот на повисокото ниво во развитокот на говорот и создавањето на единството на мислење и јазик.

Кај ДБНС се јавува мал број на зборови - Р распоредени "кон р" на аР на сите глаголи - С, освен на глаголот "ќе намести"; мал број на глаголи - С со поларизација на нивните аР - ва, додека кај ДСНС, освен за глаголите "сака", "расте", "продаваат", "купи" и "зеде", зборовите - Р се во мал број распоредени "кон с" на аР, а во поголем - "кон р" на аР.

Со најшироки аР - ва, кај двете групи на деца, се глаголите "однесоа", "ќе намести" и "даваше".

Особени тешкотии на ДСНС им причинува "глаголот" "сте", даден во контекстот на поврзаниот говор. Додека ДБНС даваат одговори - Р на овој збор - С, усогласени со него и по содржина и по форма, кај ДСНС, освен 4 збора - Р, распоредени "кон с" на аР и тоа не сите усогласени по форма, сите останати зборови - Р(12) се распоредени "кон р" на аР ("сте" - пенкало, Скопје, ден, плива, пишува, отиде, сме, јас, ти, три, што и т.н.).

Со дифузно аР, кај ДСНС, е и глаголот "влегоа". Доминантноста на конкретната ситуација доаѓа до израз во големиот број на одговори - Р, кои се во индиректни врски со зададениот збор - С ("влегоа" - врата, автобус, Бале, писмо, утро, дрво, топка, работа, бела, надвор и т.н.), додека кај ДБНС нема такви индиректни, несušтински асоцијации, освен во три случаја (тетка ми, соблекоа, не-влегоа).

Со добро оформени аР - ња,кај двете групи на деца,се глаголите - С "купи" , "зеде" , "сака" и "продаваат".

Во одговорите на ДБНС,на глаголот "продаваат",се јаву - ва само една несуштинска асоцијација (не-продаваат),а во одго - ворите на другата група на деца - 4 такви асоцијации (пазар , продавница,прошетка,мама).Речиси сите останати зборови - Р се наоѓаат во строгиот центар на аР (продавачи,жените,зеленчук , облека,леб,млеко,чевли,купуваат).

Ист е случајот и со аР на глаголот - С "купи".Иако кај ДБНС има поголем број на зборови - Р распоредени "кон р" на аР (сто,Градско,продавница,дома и т.н.),останатите зборови - Р формираат јадро на зборови,кое овозможува осмислување на даде - ниот збор - С и негово лесно вклучување,во текот на говорната комуникација,во синтагматски врски од повисок вид,со зборовите од другите граматички категории ("купи" - дете,месо,леб,чорапи, блуза,пари,продаде,ново и т.н.).

И кај глаголите "зеде" и "сака",голем број од зборовите - Р се концентрирани "кон с" на аР и кај децата без и кај деца - та со недостатоци на слухот (на пр. "зеде" - човекот,леб,бана - на,пенкало,кошула,остави,пари,креда и т.н.;"сака" - торта,ја - готки,дете,да вози,мрази,да игра,да е,секој,многу и т.н.).Тоа укажува на речиси потполна сфатеност на значењето на овие збо - рови - С и нивно лесно усогласување по форма со зборовите од другите граматички категории,при нивното сврзување во различни комбинации.

Зборовите - С од граматичката категорија П Р И Д А В - К И се со пошироки и подобро оформени аР - ња кај ДБНС,доде - ка кај другата група на деца,аР - ња имаат во извесен степен

дифузен карактер, особено за придавките кои означуваат својст - ва, несфатливи визуелно, или оние кои не се дадени во нивната основна форма.

Широки по обем, но дифузни по карактер, кај ДСНС, се аР - ња на придавките - С "поубаво", "најглупав", "итер", "градски", "меки" и "тих".

Придавката "поубаво" не е зададена во нејзината основна форма ("убаво"). Голем број на одговорите - Р се распоредени "кон р" на аР ("поубаво" - писмо, училиште, сонце, воздух, месо и т.н.) и тешко може да се диференцира дали се тие одговори на зборот "убаво" или на зборот "поубаво", уште повеќе што се во индиректна врска со зададениот збор - С, односно репрезентираат сегмент на конкретна, предизвикана во свеста на субјектот, ситуација, чиј дел е и референтот на зборот - С "поубаво". За разлика од асоц. Р за оваа придавка - С кај ДСНС, кај ДНС аР е добро оформено: се јавуваат парадигматски асоцијации, распоредени "кон с" на аР ("поубаво" - понеубаво, неубаво, грдо) и правилно поврзување во синтагми со зборовите од граматичката категорија и - менки, исто така распоредени "кон с" на аР ("поубаво" - цвеќе, девојче, дете).

И во аР на придавката - С "најглупав", зборовите - Р, кај ДСНС, се во поголем дел распоредени "кон р" на аР ("најглупав" - крава, школо, училиште, молив, маса, мрзлив и т.н.). Само 7 збора, од вкупно 26, се распоредени "кон с" на аР, а се јавуваат и 6 збора - Р, кои се наоѓаат вон аР. Наспроти ваквата асоцијативна структура кај ДСНС, кај ДНС аР е потесно, но со помал број на зборови - Р распоредени "кон неговата р"; само два збора - Р вон аР и 5 збора - Р распоредени "кон с" на аР ("најглупав" -

човек, дете, најпаметен, најдобар). Иако аР има подобро оформен вид и не постојат сосем зависни од контекстот врски, сепак не постои потполна сфатеност на овој збор - С, што резултира во неговото поврзување со поединечни ситуации, во кои тој претходно бил вклучен (на светот, поглупав, слон и сл.).

Најдифузно аР, кај ДСНС, има придавката - С "итер", која означува сложено, апстрактно, духовно својство, тешко достапно на примарно визуелното ориентирање во реалноста, на ДСНС. Се јавува само една парадигматска асоцијација и тоа "кон р" на аР ("итер" - весела), една синтагматска, "кон с" на аР (памет), а останатите 17 збора - Р се распоредени "кон р" на аР. Се јавуваат и два збора - Р во аР. Постои и мешање на значењето на овој збор - С со значењето на зборовите "брз" и "брзо", што уште посилено ја потврдува неиздиференцираноста на овој збор - С од конкретниот контекст ("итер" - ауто, фудбал, трча, игра, далеку и т.н.). Во аР на ДБНС, иако поголемиот број на зборовите - Р се распоредени "кон р" на аР, тие се во подиректна врска со зборот - С, отколку што е тоа случај кај другата група на деца ("итер" - Пејо, волк, орел, еж, најитер, поитер и т.н.).

Тешкотии за ДСНС предизвикува и придавката - С "градски". Големите број на одговори се екстрасензорни одговори, дадени на зборот "град" ("градски" - Скопје, село, голем, надвор, шета, радосни и сл.). ДСНС тешко го сфаќаат значењето на овој збор - С, кое вклучува релација меѓу два објекта (на пр. градски автобус = автобус на градот). ДБНС, кај кои јазичниот симболички систем почнува да станува доминантен, во однос на иконичкиот систем, само во мал број на случаите даваат одговори кои се во несуштински врски со зададениот збор - С (4 ВР). Сите останати одговори се

распоредени "кон с" на аР ("градски" - улици, факултет, автобус, селски, приградски и сл.).

Дифузно аР има и придавката "тих", кај ДСНС. Се јавува само една парадигматска асоцијација, а најголемиот број на зборови - Р се однесуваат на поодделни ситуации од конкретното искуство на децата, или се кинестезичко - визуелни грешки (конфузии), како на пр. "тих" - дух, игра, спие, ауто, тахи, кола и сл. За разлика од оваа група на деца, кај ДНС постои добро оформено аР, со половина од зборовите - Р распоредени "кон с" на аР. Четири од одговорите, распоредени "кон р" на аР, се од парадигматски вид, иако во несуштинска врска со дадениот збор - С, а останатите четири од синтагматски вид, врзани за конкретното искуство на децата. ДСНС не можат да ја осмислат оваа придавка - С, бидејќи немаат јасна претстава за својството, означувано со неа, но и покрај тоа се стремат да создадат некакви врски со другите зборови.

Кај ДСНС, во одговорите на придавката - С "меки", се јавуваат 6 НР, распоредени во аР и 13 збора - Р, распоредени "кон р" на аР. Само два од нивните одговори се наоѓаат "кон с" на аР и тоа во синтагматска врска со дадениот збор - С ("меки" - јаготки, леб). И кај ДНС не постои добро оформена парадигма, што е услов за синтагматските асоцијации од повисок вид, но иако зборовите - Р се однесуваат на дадени ситуации, тие се многу повоопштени и го надминуваат нивото на поединечната даденост ("меки" - перници, колачи, круша, волна, постела, тврди и т.н.).

Кај придавките - С "корисна", "слатка", "голема", "црвена", "топли" и "студен", не постои речиси никаква разлика во бројот на зборовите - Р, вклучени во обемот на нивните аР - ња. Но наспроти тоа, видна е разликата во нивната асоцијативна струк-

тура. На пр. придавката - С "топли" : голем број од зборовите - Р се распоредени "кон р" на аР ("топли" - лето, фудбал, топка, кревет, пила и т.н.), а мал број од зборовите - Р започнуваат да формираат јадро на зборови, распоредени во центарот на аР ("топли" - ладни, оган, блуза). Кај ДНС постои обратен распоред на зборовите - Р, односно поголем е бројот на зборовите - Р распоредени "кон с" на аР, а помал на зборовите - Р распоредени "кон неговата р".

Слични аР - ња имаат, кај двете групи на деца, придавки - те - С : "бело" , "слатка" , "млад" , "студен" , "црвена" , "голема", со совпаѓање на поголем дел од аР, но и покрај тоа е видлива доминантноста на конкретното, поединечно даденото, кај ДНС, што се манифестира во поголем број на индиректни, несуштински врски меѓу зборовите - Р и зборовите - С, односно во поголем број на зборови - Р, распоредени "кон р" на аР.

Асоцијативните полиња на зборовите - С од граматичката категорија П Р И Л О З И , кај ДНС, се пошироки по обем и во поголем степен дифузни по карактер, во однос на аР - ња за оваа граматичка категорија на зборови - С кај ДНС. Многу е помал бројот на ВР распоредени "кон с" на аР, во однос на бројот на зборови - Р, распоредени "кон р" на аР, кај првата група на деца.

Односот меѓу % на ВР, распоредени "кон с" на аР и % на ВР, распоредени "кон р" на аР, кај ДНС е обратно пропорционален на таквиот однос кај ДНС (60 % ВР "кон с" на аР : 40 % ВР "кон р" на аР, кај ДНС, наспроти 39,9 % ВР распоредени "кон с" на аР : 60,1 % ВР распоредени "кон р" на аР, кај ДНС).

Кај ДНС не постојат аР - ња со добро оформено јадро на

зборови, распоредени "кон с" на аР, кои го овозможуваат сфаќањето (осмислувањето) на дадениот збор - С, освен за прилозите - С "колку", "многу", "уште" и "сега".

Со приближно еднаков обем, кај двете групи на деца, се аР-ва на прилозите - С: "брзо", "уште" и "скапо". Меѓутоа, постојат разлики во распореденоста на зборовите - Р во самото аР. Додека кај ДБНС, зборовите - Р на прилогот - С "брзо" се поларизирани "кон с" и "кон р" на аР, кај ДСНС само мал број на зборови - Р се распоредени "кон с" на аР, наспроти големиот број на одговори, распоредени "кон неговата р" (15). Наместо овој збор - С да биде сврзан со зборовите кои означуваат дејство, бидејќи означува начин на кој дејството се врши, или зборови од истата граматичка категорија, во најголемиот број на случаи тој е сфатен како својство на означуваниот со зборот - Р предмет ("брзо" - глувче, авион, воз, кола и т.н.), во својство на придавка, или е на индиректен начин поврзан со зборовите - Р, како сегмент на со него предизвиканата претстава за одредена конкретна ситуација ("брзо" - писмо, леб, работа, мајмун, дома и т.н.). Бројот на таквите зборови - Р, кај ДБНС, е значајно помал и кај нив не се пројавува доминантноста на иконичкиот систем. Зборовите - Р, распоредени "кон р" на аР, кај оваа група на деца, означуваат претежно предмети, чие својство е дадениот збор - С ("брзо" - кола, точак, зајаче и т.н.), што значи дека и тие го сфаќаат овој збор - С во својство на придавка, или се зборови - Р од истата граматичка категорија на која и припаѓа и зборот - С, но не допринесуваат многу за разјаснување на значењето на дадениот збор - С ("брзо" - побрзо, најбрзо, не-брзо и т.н.). "Кон с" на аР, кај ДБНС, се јавуваат синтагматски (трча, бега, оди, јадеш), или парадигмат-

ски (бавно, итно, полека и др.) одговори, кои овозможуваат осмислување на дадениот збор - С како прилог.

Асоцијативното поле на прилогот - С "уште", кај ДБНС, е во изразен степен добро оформено, што укажува на правилната сфатеност на овој збор како прилог за количина и лесно вклучување во говорниот ток, со сврзување со зборовите од другите граматички категории, во осмислени, синтагматски врски, како и со зборовите од истата граматичка категорија ("уште" - јаготки, денови, зборови, јадат, доста, малку, многу, колку, денес, еднаш, ли сакаш и т.н.). Само три од одговорите се распоредени "кон р" на аР, претставувајќи одговори во несуштински, индиректни врски со дадениот збор - С ("уште" - не сакам, не-уште, кога). Кај ДСНС постои поларизација на аР, што укажува на постепено отпаѓање на зборовите - Р, распоредени "кон р" на аР и оформување на јадрото на зборови, "кон с" на аР, кое е неопходен услов за сфаќањето (осмислувањето) на дадениот збор - С и неговото правилно вклучување во говорната комуникација ("уште" - има, гледам, сака, пишува, спие, утре, малку, многу и т.н.).

Прилогот - С "скапо", во приближно еднаков степен, не е сфатен правилно и од двете групи на деца. Само две од ДСНС го осмислуваат овој збор - С правилно, како прилог, давајќи како одговор зборови од истата граматичка категорија (евтино, поевтино), кои се јавуваат и кај ДБНС. ДБНС го поврзуваат овој збор - С во уште три случаја, со зборови кои означуваат дејство (плаќаат, плати, платија), а во сите останати случаи, кај двете групи на деца, овој збор - С се осмислува како придавка, својство на означуваниот со зборот - Р предмет (јадење, облека, блуза, цвеќе и сл.), или се сврзува, на индиректен начин, со зборовите - Р, репре-

зенти на сегменти на со него предизвиканата претстава за конкретно доживеана ситуација (учи, игра, денес, удри, прстен и т.н.).

Со најшироки аР - ња, кај ДБНС, се прилозите - С "сега" и "брзо", а кај ДСНС - "сега" (26 збора) и "колку" (25 збора).

Во аР на прилогот "сега" и кај двете групи на деца, иако постои голем број на зборови - Р, распоредени "кон р" на аР, се издвојува јадро на зборови - Р, распоредени "кон с" на аР, што укажува на издвојување на значењето на овој збор - С и негово вклучување во синтагматски ("сега" - е пролет, трчам, пее, игра - ме, одиме, има и т.н.) и парадигматски врски со другите зборови ("сега" - после, денес, тогаш, никогаш, време и т.н.), кои овозможуваат негово осмислување и вклучување во поврзаниот говорен ток.

Кај ДСНС постои поларизација на зборовите - Р "кон с" и "кон р" на аР на прилогот "колку", но и добро оформено јадро на зборови, распоредени "кон с" на аР, што е случај и кај ДБНС, кое овозможува осмислување на стимулусот и лесно вклучување во говорниот ток ("колку" - деца, години, пари, купи, време, има, многу, малку и т.н.). Додека бројот на зборовите - Р, распоредени "кон р" на аР, кај ДСНС, е значитно поголем (11), кај ДБНС, "кон р" на аР се распоредени само 5 збора, но и тие се на многу подиректен начин сврзани со зборот - С, отколку што е тоа случај кај ДСНС, кај кои сеуште, во голем степен, доминираат конкретните, претставно дадените целини ("колку" - крај, час, саат, кој, кога, вечер, еден и т.н.).

Кај прилогот - С "таму", "денес", "рано", кај ДСНС, поголемиот број на зборовите - Р се распоредени "кон р" на аР, додека кај ДБНС, аР на прилогот - С "таму" е поларизирано, а во аР - ња на прилозите - С "денес" и "рано", најголемиот број на зборовите

- P се распоредени "кон с" на аР.

Со најдифузно аР, кај двете групи на деца, е прилогот - С "горе". Најголемиот број на зборови - P се во индиректни врски со дадениот збор - С и означуваат сегменти на дадени, конкретно доживевани ситуации ("горе" - орман, облека, спие, Тони, сонце, не - бо, бокс и т.н.).

Р Е З И М Е

Не постои значајна квантитативна разлика меѓу двете групи на деца, во поглед на бројот (%) на зборовите - P, распоредени внатре во аР. Меѓутоа, постојат значајни квалитативни разлики во асоцијативната структура на тие полиња. Додека кај ДСНС најголем број (%) на зборовите - P се распоредени "кон р" на аР, бројот на така распоредените зборови - P, кај ДБНС, е значајно помал и обратно за зборовите - P, распоредени "кон с" на аР.

Асоцијативните полиња кај ДСНС се во поголем степен дифузни, додека кај другата група на деца постепено го добиваат својот оформен вид, со постепено отпаѓање на зборовите распоредени кон нивната периферија и концентрирање на зборовите "кон с" на даденото аР.

Обемот на аР зависи од тоа колку е богато животното искуство на децата. Но на пониските фази во говорниот развото, кога во поголем степен доминираат конкретно дадените ситуации, ширењето на аР се одвива за сметка на зборовите распоредени "кон неговата р". Со развото на логичките мисловни операции, апстрахирањето од она што е конкретно дадено и повисокиот сте-

пен на воопштување, се намалува бројот на сосем разновидни асоцијации, непосредно сврзани со конкретната ситуација, или со поединечни предмети - нејзини составни компоненти и се воспоставуваат потесни врски меѓу самите зборови, како од синтагматски, така и од парадигматски вид. Ширењето на аР сега се одвива за сметка на зборовите распоредени "кон неговиот центар" и во аР се формира јадро на зборови, кое овозможува сврзување со другите зборови во различни комбинации. Се повеќе се развива мрежата на зборови во координиран, супер и суб - ординиран, дел - целина и т.н. однос и зборови кои означуваат својства и дејства на даден предмет. Врските меѓу зборовите стануваат се посуштински, врски на се повеќе "чисто" говорен план, што го овозможува сфаќањето (осмислувањето) на даден збор и неговото лесно вклучување во говорниот ток.

За разлика од ДБНС, кај кои аР - ња се шират со зголемување на бројот (%) на зборовите распоредени "кон нивниот центар", кај ДСНС распоредувањето на зборовите "кон с" на аР доведува до стеснување на аР : од една страна отпаѓаат зборовите распоредени "кон р" на аР, а од друга страна мал е бројот на зборовите распоредени "кон с" на аР, како резултат на нивната сиромашна говорна комуникација и практика, односно помалата зачестеност на употребата на зборовите во нивната секојдневна комуникација, со што се отежнува нивното брзо сфаќање и вклучување во говорниот ток. ДСНС се потпираат претежно на иконичкиот систем и гестовниот говор, а тоа го успорува усвојувањето на содржината и формата на зборовите и создавањето на динамичката асоцијативна структура од повисок степен, која ја надминува онаа, сврзана со нивното конкретно, практично искуство. Затоа, нивниот говорен ток

е сиромашен, често аграматичен, без воспоставување на суштински врски меѓу зборовите, за разлика од говорниот ток во кој се врши смислен избор на меѓусебно поврзаните зборови, согласно законитостите на јазикот.

Постојат значајни разлики во структурата на аР - ња на зборовите од различните граматички категории, меѓу двете групи на деца. Најголемата разлика е за глаголите, потоа следат прилозите, придавките, заменките и именките. Додека кај ДБНС најголемиот број (%) на зборови - Р се распоредени "кон с" на аР, кај ДСНС постои или поларизација на аР, или обратен однос.

И покрај таквите разлики во бројот (%) на зборовите - Р, распоредени "кон с" на аР, и кај двете групи на деца, на прво место се наоѓаат заменките, второто и третото место го делат глаголите и именките, а на четвртото и петтото место се наоѓаат придавките и прилозите. Тоа укажува на ист развоен пат во процесот на говорниот развој, односно создавањето на единството на мислење и јазик, во кој ДСНС заостануваат зад ДБНС.

Причината за најдобрата оформеност на аР - ња на заменките е нивната зачестена употреба во секојдневната говорна комуникација, поради нивниот воопштен карактер, кој овозможува адекватно сврзување во комбинации со зборовите од другите граматички категории и надминување на конкретно дадените ситуации.

Додека кај ДБНС приближно 3/4 од зборовите - Р на зборовите - С од граматичката категорија глаголи и именки се распоредени "кон с" на аР, кај ДСНС полињата се поларизирани, што укажува на потешкото одделување од конкретно дадените ситуации и

побавното формирање на систем на врски на "чисто" говорен план, како резултат на нивното примарно визуелно ориентирање во реалноста.

Поларизацијата на аР - ња, кај ДСНС, постои и кај зборовите - С од граматичката категорија придавки, додека кај ДБНС постојат добро оформени аР - ња, со јадро на зборови во нивниот центар, што го овозможува осмислувањето на дадениот збор - С и неговото адекватно и брзо вклучување во говорниот ток.

Најнизок е % на зборови - Р, распоредени "кон с" на аР, за граматичката категорија на зборови - С прилози. Но и покрај тоа, кај ДБНС постојат добро оформени аР - ња, иако во помал степен во однос на зборовите - С од другите граматички категории, додека кај ДСНС аР - ња на прилозите - С се дифузни, со обратен однос на зборовите - Р, распоредени "кон с" и "кон р" на аР, поради што е отежнато осмислувањето на дадениот збор - С и неговото сврзување со зборовите од другите граматички категории во слен, говорен ток.

Разликата во структурата на аР - ња на зборовите, од различните граматички категории на зборови - С, се уште поизразени за различни зборови - С, во рамките на дадена граматичка категорија, поради своевидното единство на содржината и формата, означувано со секој поодделен збор - С и неговата различна застапеност во секојдневната говорна комуникација. Зборовите со поапстрактен карактер, посложена форма, потешко се усвојуваат од двете групи на деца и имаат, во поголем степен, изразена дифузност на аР. Неоформеното јадро на зборови - Р, распоредени "кон с" на аР, го отежнува сфаќањето (осмислувањето) на дадениот збор -

С и правилното усмерување на мисловниот процес при изборот на адекватен збор - Р, поради доминантноста на конкретните ситуации, односно несуштинските, поединечни карактеристики - сегменти на истите. Но додека ДБНС брзо го надминуваат ова ниво во својот говорен развој, кај ДСНС ваквите зборови, како и зборовите кои се однесуваат на визуелно неспфатливи појави, многу подолго го задржуваат говорниот развој на децата и преминот на повисоко ниво на комуникација, со воопштување на конкретно даденото, што е резултат и на начинот на кој се изучува мајчиниот јазик во училиштата за деца со недостатоци на слухот.

2. АСОЦИЈАТИВНА ВАЛЕНТНОСТ

Зборовите во говорната комуникација не се јавуваат како изолирани единици, туку се наоѓаат во одредени, меѓусебни врски, условени од единството на нивното лексичко и граматичко значење. Колку е повисок достигнатиот степен во говорниот развој, толку се посилни врските меѓу самите зборови, понезависни од контекстот во кој се почетно создадени. Во текот на тој развој, со зголемувањето на обемот на речникот, со возраста, се повеќе се јавуваат исти асоцијации, кај се поголем број на деца, но откако добро ќе се овладее со значењето на зборовите, таквото "шаблонизирање" се заменува со поголема разновидност на избраните одговори. Врските меѓу зборовите - С и Р можат квантитативно да се изразат со помош на индикаторот асоцијативна валентност (понатаму aV), кој овозможува донесување на заклучок за начинот на создавањето на единството на мислењето и јазикот, заедно со другите индикатори, следејќи го почетното вообличување на aP - ња, нивното понатамошно ширење, односно збогатувањето на говорот.

Асоцијативната валентност за различни граматички категории на зборови - С, кај децата без и со недостатоци на слухот, е дадена во табелата бр. 9. Од неа може да се види дека најголема разлика меѓу двете групи на деца се јавува за зборовите - Р, кои се сретнуваат во aP само по еднаш. Со зголемувањето на aV меѓу зборовите - С и Р, таа разлика се повеќе се намалува, но не исчезнува сосем. Причина за таа разлика се тешкотиите кои ги имаат ДСНС во овладувањето со значењето на даден збор, како резултат на што тој може да се оддели од конкретно дадените ситуации. Кај

оваа група на деца, тој процес тече бавно, во однос на ДБНС, за сите граматички категории на зборови, како резултат на доминантноста на иконицкиот систем на репрезентација на објективната реалност и врзаноста на зборовите за перцептивно - претставните целини, или нивните поединечни компоненти, што го успорува формирањето на системот на врски меѓу самите зборови, релативно независен од конкретната даденост.

Засилувањето на аV е присутно и кај двете групи на деца. Но паралелно со нејзиното квантитативно зголемување, таа претрпува и важни квалитативни промени, кои можат да се видат од анализата на зборовите - P со аV до и над 5 пати, распоредени "кон с" и "кон р" на аP, класифицирани според тоа дали означуваат: "предмети или лица" (именки), "својства" (придавки), "дејства, состојби или желби" (глаголи) и "други особености" (заменки, прилози, броеви). Бројот 5 е земен како најизразена граница која ги дели зборовите - P распоредени "кон с" и "кон р" на аP, односно зборовите - P со аV над 5 пати, во најголем број од случаите, се распоредени "кон с" на аP.

Во табелата бр. 10 е прикажана распореденоста на зборовите - P "кон с" и "кон р" на аP, со повторливост од 1 до 5 пати, за различни граматички категории на зборови - C, изразена во номинални износи и во %-ти.

Од вкупниот број на зборови - P, со аV = 1 - 5 пати, кој кај ДБНС изнесува 1052 збора, 718 збора се распоредени "кон с" на аP (68,3 %), а останатите 334 збора - "кон р" на аP (31,7 %). Кај ДСНС, вкупниот број на зборови - P, со аV = 1 - 5 пати, изнесува 1130 збора: 553 од нив се распоредени "кон с" на аP (48,9 %), а 577

збора - "кон р" на аР (51,1 %). Додека кај ДБНС бројот на зборовите - Р, со аV = 1 - 5 пати, распоредени "кон с" на аР, е двојно поголем, во однос на бројот на зборовите - Р, со истата аV, распоредени "кон р" на аР, кај ДСНС приближно подеднаков број на зборови - Р се распоредени и "кон с" и "кон р" на аР, што зборува за позасилена валентност на зборовите - Р, со повторливост од 1 до 5 пати, со зборовите - С, кај ДБНС.

Од компарацијата на бројот (%-от) на зборовите - Р, со аV = 1, 2, 3, 4 и 5 пати, поодделно, распоредени "кон с" и "кон р" на аР, кај двете групи на деца, може да се воочи дека постои општа тенденција за распоредување на зборовите - Р "кон с" на аР, со зголемувањето на нивната аV и опаѓање на бројот на различни зборови - Р и кај двете групи на деца (отстапувањата што се забележуваат во табелата бр. 10 се резултат на малиот број на зборови - Р со аV = 4 и 5 пати).

Засилената аV на зборовите - С, со поретко употребувани - те зборови - Р, допринесува за ширењето на аР, за сметка на зборовите - Р распоредени "кон с" на аР, неговото оформување и лесното вклучување на зборовите - С во говорниот ток.

Разликата меѓу двете групи на деца, во % на зборовите - Р, распоредени "кон с" и "кон р" на аР, се поизразени кај зборовите - Р со пониска аV (1, 2 пати), додека со засилувањето на истата, тие разлики постепено се намалуваат.

Од вкупниот број на зборови - Р, со аV = 1, кој кај ДБНС изнесува 791,508 збора се распоредени "кон с" на аР (64,2 %) и 283 - "кон неговата р" (35,8 %). Од поголемиот вкупен број на зборови - Р, со аV = 1, 900 збора, кај ДСНС, 403 се распоредени "кон

с" на аР (44,8 %) и 497 "кон р" на аР (55,2 %).

Додека кај ДБНС, од вкупно 157 збора - Р, со повторливост од 2 пати, 126 се распоредени "кон с" на аР (80,3 %), 31 збор - "кон р" на аР (19,7 %), кај ДСНС, од вкупно 153 збора - Р, со повторливост од 2 пати, 95 се распоредени "кон с" на аР (62,1 %) и 58 - "кон р" на аР (37,9 %).

За зборовите - Р, со повторливост од 3 до 5 пати, разликата меѓу двете групи на деца, во % на зборовите - Р распоредени "кон с" и "кон р" на аР, постепено се намалува, иако не исчезнува сосем. Од вкупно 104 збора - Р, со $aV = 3 - 5$ пати, кај ДБНС, 90 збора - Р се распоредени "кон с" на аР (86,5 %), 14 - "кон р" на аР (13,5 %), додека кај ДСНС, од вкупно 77 збора, со истата aV , 55 се распоредени "кон с" на аР (71,4 %) и 22 - "кон р" на аР (28,6 %).

Во сите случаи, ДБНС ги надминуваат ДСНС, во поглед на бројот и % на зборовите - Р, распоредени "кон с" на аР, односно зборовите - С, кај оваа група на деца, имаат посилна aV со поретко употребуваните зборови - Р, кои допринесуваат за оформувањето на аР, односно полесното вклучување на дадениот збор - С во говорниот ток, во комбинации со другите зборови, во различни искази.

Зборовите - Р, со пониска aV , распоредени "кон с" на аР, имаат големо значење за збогатувањето на аР и сфаќањето на значењето на даден збор - С, неговото диференцирање од другите зборови и можноста за вклучување во комбинации со другите зборови, во текот на говорната комуникација. Само еден пример лесно ќе го илустрира тоа:

На пр., кај ДБНС, во одговор на зададениот збор - С "влегоа",

дадени се одговорите: луѓе, децата, гостите, учениците, гости, тетка ми, излегоа, заминаа, соблекоа, не-влегоа, тие, сите, во училиница, во собата, дома. Од вкупно 15 збора - ВР, "кон с" на аР се распоредени 12 збора, сите со повторливост од 1 до 5 пати, кои јасно го одредуваат значењето на овој глагол: "дејство на доаѓање, или одење, кон или во, одредено место, од страна на одредена група на субјекти, во одредено време":

СУБЈЕКТ	-	ДЕЈСТВО	-	МЕСТО
луѓе		(влегоа)		во училиница
децата		излегоа		во собата
гостите		заминаа		дома
гости				
учениците				
тие				
сите				

Кај ДСНС, во одговор на овој збор - С, се дадени одговорите: човек, децата, врата, автобус, Бале, писмо, утро, дрво, топка, работа, кола, излезе, влезе, шета, игра, оди, дома, ваму, надвор, толку. Од вкупно 20 збора - Р, само 6 се распоредени "кон с" на аР, со повторливост од 1, 2 пати: човек, децата, излезе, оди, дома, ваму. Тоа зборува за неполна оформеност на аР и нејасно значење на овој збор - С кај ДСНС:

СУБЈЕКТ	-	ДЕЈСТВО	-	МЕСТО
човек		(влегоа)		дома
децата		излезе		ваму
		оди		

Зборовите - Р, распоредени "кон р" на аР, се во несुштински врски со дадениот збор - С, создадени во текот на практичното, секојдневно искуство на децата; постојат изолирано, сами за себе, внесувајќи повеќе нејасност, отколку што допринесуваат за разјаснување на значењето на дадениот збор - С ("влегоа" - врата, автобус,

писмо, утро, дрво, топка, работа, бела, чека, игра, надвор, толку).

ДСНС заостануваат зад ДБНС, бидејќи кај нив, во поголем број (%) се јавуваат зборови - Р распоредени "кон р" на аР, односно асоцијации меѓу зборовите - С и Р, создадени по принципот на допир, како резултат на нивното конкретно, секојдневно искуство. Засилувањето на аV меѓу зборовите - Р, распоредени "кон с" на аР, со постепено отпаѓање на зборовите - Р распоредени "кон неговата р", допринесува за оформувањето на аР, диференцирањето на значењето на даден збор од другите зборови, со создавањето на мрежата на семантичко - синтаксичките врски со другите зборови, што овозможува негово лесно и брзо вклучување во говорниот ток.

Од анализата на зборовите - ВР, со аV = 1, може да се види дека и кај двете групи на деца, не постојат значајни разлики во бројот (%) на зборовите - Р, распоредени "кон с" на аР, за различните граматички категории на зборови - С, освен меѓу заменките и прилозите, кај ДСНС. Тоа зборува за подеднаков степен на оформеност на аР - ња за различните граматички категории на зборови - С, диференцирање на значењето на зборовите - С, во рамките на дадена граматичка категорија, од значењето на останатите зборови и можност за нивно вклучување во говорниот ток, кај двете групи на деца (во рамките на секоја група на деца).

Меѓутоа, освен за заменките, каде се јавува незначајна разлика, за сите останати граматички категории на зборови - С, постојат значајни разлики меѓу двете групи на деца, во поглед на бројот (%) на зборовите - Р, со аV = 1, распоредени "кон с" на аР и тоа почнувајќи од најмалата разлика за именките ($\chi^2 = 2,515$, значајна на ниво 0,05), потоа за придавките ($\chi^2 = 3,420$, значајна

на ниво 0,01), прилозите ($\chi^2 = 4,500$, значајна на ниво 0,01), до најголемата за глаголите ($\chi^2 = 5,500$, значајна на ниво 0,01). Тоа значи дека ДБНС подобро ги осмислуваат глаголите, прилозите, придавките и именките, во просек за 22,2 %, во однос на ДСНС.

За зборовите - Р со $aV = 2$ пати, кај ДБНС, не постојат значајни разлики во %-от на ВР, распоредени "кон с" на аР, меѓу различните граматички категории на зборови - С, додека кај ДСНС, такви разлики се јавуваат за:

прилозите - именките ($\chi^2 = 2,210$, значајно на ниво 0,05)
- придавките ($\chi^2 = 2,070$, значајно на ниво 0,05).

Во однос на зборовите - Р, со $aV = 1$, кај зборовите - Р со $aV = 2$ пати, распоредени "кон с" на аР, не постојат значајни разлики меѓу двете групи на деца, за различни граматички категории на зборови, освен за именките ($\chi^2 = 3,790$, значајно на ниво 0,01).

Кај ДБНС се јавуваат значајни разлики во % на зборовите - Р, со $aV = 3 - 5$ пати, распоредени "кон с" на аР, за различните граматички категории на зборови и тоа:

заменките - прилозите ($\chi^2 = 7,020$, значајно на ниво 0,01),
- глаголите ($\chi^2 = 3,305$, значајно на ниво 0,01),
- придавките ($\chi^2 = 2,212$, значајно на ниво 0,05).

Кај ДСНС, такви разлики се јавуваат за:

заменките - глаголите ($\chi^2 = 3,972$, значајно на ниво 0,01),
- придавките ($\chi^2 = 2,874$, значајно на ниво 0,01),
- именките ($\chi^2 = 2,560$, значајно на ниво 0,05).

За зборовите - P, со $aV = 3 - 5$ пати, распоредени "кон с" на аР, не се јавуваат значајни интергрупни разлики, за различните граматички категории на зборовите - С.

Од наведените резултати може да се забележи дека со засилувањето на aV меѓу зборовите - P и зборовите - С, се зголемуваат разликите меѓу % на ВР, распоредени "кон с" на аР, за различните граматички категории на зборови - С, и кај двете групи на деца, со истовремено смалување на интергрупните разлики во тој поглед, што значи дека и кај двете групи на деца се зголемува степенот на осмислувањето на зборовите од различните граматички категории со засилувањето на aV . Засилената aV допринесува за оформувањето на аР - ња, диференцирањето на значењето на даден збор од останатите, што е услов за негово лесно вклучување во различни врски со другите зборови, во текот на говорната комуникација, збогатување на говорот и надминување на врзаноста на зборовите за конкретниот контекст.

Во табелата бр. 11 се дадени зборовите - P со $aV =$ над 5 пати, за различни граматички категории на зборови - С, за двете групи на деца. Од анализата на оваа табела се добива јасна претстава за процесите кои се одвиваат во аР - ња, посебно во нивниот центар.

Во почетните степени на оформувањето на аР се јавува тенденција на засилување на aV меѓу зборовите - С и P од иста граматичка категорија на зборови - С, односно за засилување на парадигматските врски. Оваа тенденција овозможува полесен избор на потребниот збор во самиот говорен ток, но од друга страна ја ограничува мислата во рамките на една иста категорија на зборови,

што има влијание врз збогатувањето на аР - ња. Во понатамошни - от степен од говорниот развoтoк, настануваат квалитативни промени во аР - ња, во зависност од единството на содржината и формата, типично за дадена категорија на зборови. Тој процес може да се проследи низ анализата на аV на поодделните зборови, во рамките на дадена граматичка категорија на зборови, кои имаат аV над 5 пати.

Кај зборовите - Р, со аV = над 5 пати, дадени на именките - С, не постои значајна разлика во достигнувањата на двете групи на деца. Со најголема аV, кај ДНС, се именките - С: "Скопје" (град - аV = 14 пати); "децата" (играат - аV = 11 пати); "мама" (тато - аV = 10 пати); "крави" (млеко - аV = 9 пати; пасат - аV = 8 пати); "трева" (зелена - аV = 9 пати); "лисицата" (волкот - аV = 8 пати); "ружи" (цвеќе - аV = 7 пати) и "жито" (жолто - аV = 6 пати). Една од овие именки - С е сопствена именка (Скопје), другите се општи и тоа конкретни именки. Кај ДНС, најголема аV имаат именките - С: "ружи" (цвеќе - аV = 23 пати); "Скопје" (град - аV = 16 пати); "шум" (дрво - аV = 16 пати); "крави" (млеко - аV = 13 пати); "мама" (мете - аV = 11 пати); "лисицата" (кокошка - аV = 7 пати); "децата" (играат - аV = 9 пати); "дрва" (шума - аV = 8 пати); "Игор" (фудбал - аV = 6 пати; игра - аV = 6 пати). Две од овие именки - С се сопствени именки (Скопје и Игор), а останатите се општи, конкретни именки.

Ако се разгледаат аР - ња на овие именки - С, ќе се види дека, кај двете групи на деца, тие се со оформен вид, воопштени по содржина и по форма. Затоа не постојат тешкотии при вклучувањето на овие именки во говорната комуникација и кај двете групи на деца.

Распоредените "кон с" на аР зборови - Р, со аV = над 5 пати, дадени на именките - С, кај двете групи на деца, припаѓаат на различни граматички категории на зборови, меѓу кои се доминантни именките. Тоа значи дека и двете групи на деца го имаат надминато почетното ниво на оформување на аР, збогатувајќи го јадрото на зборови распоредени "кон с" на аР, со зборови од други граматички категории, различни од онаа на која и припаѓа зборот - С, односно достигнале степен на премин од парадигматски кон синтагматски, од повисок вид врски. Создавањето на такви врски меѓу зборовите се одвива, како постепен процес, во текот на говорниот развој. Во прилог на тоа е доказот дека меѓу зборовите - Р од другите граматички категории, различни од онаа на која и припаѓа зборот - С, во одговорите на ДБНС, се сретнуваат две придавки (жолто - аV = 6 и зелена - аV = 9 пати) и два глагола (играат - аV = 11 и пасат - аV = 8 пати), од вкупно 9 зборови - Р, а нивната аV е пониска отколку кај одговорите - именки. Ист е случајот и кај ДСНС: од вкупно 14 различни одговори на именките - С, со аV = над 5 пати, само 6 припаѓаат на други граматички категории и се со помала аV отколку што е аV на одговорите кои припаѓаат на истата граматичка категорија, на која и припаѓаат и зборовите - С, односно именките. Мислата тешко преминува вон рамките на дадената категорија на зборови, кога сеуште не постои доволна сфатеност на значењето на даден збор, поради што е отежнато неговото усогласување по содржина и по форма со зборовите од другите граматички категории, со кои тој се сврзува во синтагматски врски.

Кај придавките - С постои поголема разлика во одговорите

на двете групи на деца, со $aV = \text{над } 5 \text{ пати}$. Кај ДБНС, aV се засилува преку создавање на асоцијативни врски и од парадигматски ("толема" - мала, $aV = 11 \text{ пати}$; "висок" - низок, $aV = 11 \text{ пати}$; "бело" - црно, $aV = 11 \text{ пати}$; "студен" - топол, $aV = 9 \text{ пати}$; "добри" - лоши, $aV = 8 \text{ пати}$; "топли" - ладни, $aV = 8 \text{ пати}$; "поубаво" - најубаво, $aV = 9 \text{ пати}$; "црвена" - жолта, $aV = 6 \text{ пати}$; "млад" - стар, $aV = 11 \text{ пати}$; "меки" - тврди, $aV = 11 \text{ пати}$; "најглупав" - најпаметен, $aV = 9 \text{ пати}$; "корисна - не-корисна, $aV = 8 \text{ пати}$; "градски" - селски, $aV = 7 \text{ пати}$) и од синтагматски вид ("поубаво" - цвеќе, $aV = 8 \text{ пати}$; "добри" - деца, $aV = 13 \text{ пати}$; "висок" - човек, $aV = 8 \text{ пати}$; "топли" - зраци, $aV = 7 \text{ пати}$; "студен" - снег, $aV = 6 \text{ пати}$; "тих" - глас, $aV = 6 \text{ пати}$; "млад" - човек, $aV = 10 \text{ пати}$; "најглупав" - човек, $aV = 9 \text{ пати}$; "итер" - Пејо, $aV = 6 \text{ пати}$). Одговорите на оваа група на деца припаѓаат на две граматички категории на зборови: придавки и именки и врските меѓу нив и зададените зборови - С се од суштински вид. Мал е бројот на одговорите кои се наоѓаат во несуштински врски со дадените стимулуси (не-корисна, Пејо, најубаво). Тоа значи дека кај ДБНС постојат добро оформени aP - ња, со парадигматско јадро на меѓусебно поврзани зборови, распоредени "кон с" на aP , кои потоа започнуваат да се шират, вклучувајќи во јадрото зборови од другите граматички категории, што овозможува воспоставување на синтагматски врски, засновани на меѓусебната усогласеност на зборовите и по содржина и по форма (на пр.

млад	-	човек	добри	-	деца
еднина,		еднина,	множина,		множина
машки род,		машки род,	својство		"предмет"
својство		"предмет"			

висок	-	човек	тих	-	глас
-------	---	-------	-----	---	------

и др.)

Меѓу одговорите на придавките - С, со аV = над 5 пати, кај ДСНС, се јавуваат и поголем број на НР ("тих" - ауто, аV = 6 пати; тахи, аV = 10 пати; "градски" - Скопје, аV = 10 пати; - - - - -, аV = 13 пати), а останатите одговори, во поголем број од случаите, (изоставен одговор) се во несусштински врски со дадените зборови - С, поради доминантноста на конкретното, визуелно мислење ("топли" - сонце, аV = 20 пати; "студен" - зима, аV = 7 пати; "градски" - град, аV = 7 пати). Своите одговори, ДСНС ги даваат како резултат на предизвиканите претстави на дадени конкретни ситуации со зборовите - С, сврзувајќи ги со зборови - репрезенти на делови на тие ситуации, не водејќи сметка за постојното меѓу нив единство на содржина и форма. Се јавуваат и зборови - Р, кои со дадениот збор - С формираат вообичаени комбинации на зборови, кои изразуваат некоја вообичаена конкретна ситуација ("добри" - ден, аV = 12 пати и сл.). Нема ниеден одговор од парадигматски вид, со аV = над 5 пати, што значи дека оваа група на деца не достигнала степен на издиференцираност на зборовите - С од другите зборови, нивно воопштување и потоа свраување со зборовите од другите граматички категории, почитувајќи ги семантичките и синтаксичките законитости.

Со зголемена аV (над 5 пати), кај ДБНС, се 7 глагола, додека кај ДСНС такви се 5 глагола - С. Но пројавената разлика меѓу двете групи на деца не е само квантитативна. Додека кај ДБНС поголемиот број од одговорите се распоредени "кон с" на аР и се наоѓаат во суштински врски со дадените зборови - С ("пишува" - домашна, аV = 8 пати; "улови" - риба, аV = 15 пати; "лае" - кучето, аV = 8 пати, куче, аV = 14 пати; "ќе намести" - кревет, аV = 9 пати; "пасе" - трева, аV = 11 пати; "легна" - стана, аV = 7 пати), кај ДСНС врските меѓу зборовите - Р и зборовите - С се однесуваат на

дадени, повторно предизвикани во свеста конкретни ситуации ("пишува" - писмо, $aV = 25$ пати; "сте" - вие, $aV = 10$ пати; "легна" - спие, $aV = 8$ пати; "лае" - куче, $aV = 14$ пати). ДСНС потешко ги осмислуваат глаголите, поради нивното посложено единство од содржина и форма. Иако врските меѓу зборовите: пишува и писмо; лае и кучето; сте и вие; пасе и трева, се правилни и во семантички и во синтаксички поглед, aV од 25, 14, 13 пати и бројот на одговорите со $aV =$ над 5 пати, укажуваат на тоа дека aP - ња на зборовите - C од граматичката категорија глаголи, кај ДСНС, не се сеуште оформени, што условува нивно понатамошно ширење и сврзување со зборовите од другите граматички категории. Важна улога во изборот на зборот - P на зададен збор - C , кај оваа група на деца, има динамичката асоцијативна структура фиксирана во нивното секојдневно, конкретно, практично искуство, за која се карактеристични врските на зборовите со конкретните услови и ситуации. Нема ниеден одговор од парадигматски вид, со $aV =$ над 5 пати, кој би зборувал за диференцирањето на дадениот збор - C од останатите зборови. Многу е мал и бројот на одговорите од синтагматски вид, со $aV =$ над 5 пати, кои би зборувале за ширење на aP и сврзување на зборот - C со зборовите од другите граматички категории, кои се во даден однос со дејството на кое укажува глаголот - C .

Заменките - C и кај двете групи на деца се предимно сврзани со заменки, или пак предизвикуваат како одговори зборови - делови на вообичаени комбинации на зборови, какви што се на пр. секој човек; секој ден. Кај ДБНС, aV над 5 пати се јавува за сите заменки - C , додека кај ДСНС таква aV се јавува само кај три збора - C , меѓу одговорите на кои се сретнуваат и такви, кои не се во суштински врски со дадениот збор - C (на пр. "секој" - ден,

како вообичаена комбинација на зборови).

И прилозите се претежно сврзани со прилози, кај ДБНС. Исклучок прави само прилогот "рано", кој е во асоцијативна врска со утро. Речиси сите прилози - С, кај оваа група на деца, се во валентен однос со зборовите - Р и над 5 пати. Кај ДСНС, само за три прилога - С се јавуваат одговори со aV = над 5 пати ("уште" - малку, aV = 6 пати; "горе" - спие, aV = 9 пати; "скапо" - пари, aV = 6 пати), но и во тие случаи, воспоставените врски, освен за прилогот - С "уште", не се од суштински вид, репрезентирајќи меѓусебно сврзани аспекти на дадена ситуација во претставна (перцептивна) целина. (На пр. "горе" - спие: на горниот кат во Домот, во кој се сместени ДСНС, кои учествуваа во нашето истражување, се наоѓаат спалните простории и од тука произлегува изборот на одговорот "спие" на зададениот збор - С "горе". Тоа го потврдуваат и показните гестови на децата, кои даваа ваков одговор на именованиот стимулус).

Од анализата на зборовите - С, со зголемена aV на нивните одговори (над 5 пати), кај ДБНС, може да се види дека таа се јавува претежно за парадигматските одговори, што укажува на издвојување на зборовите како релативно самостојни во секојдневниот говор. Кај веќе збогатените, раширени и оформени aP - ња, се јавуваат и синтагматски врски, со што зборовите се повеќе се одделуваат од конкретно даденото и се повеќе се зацврстува системот на врски меѓу самите зборови, релативно самостоен во однос на дадените конкретни ситуации.

На пониските фази во говорниот развој на децата, што е

случај со ДСНС, чести се како зборови - Р именките, кои означуваат дадена конкретна ситуација. Тоа е најкарактеристично за при - давките, кои ја насочуваат мислата кон конкретните ситуации, од - носно кон зборовите - Р, репрезенти на поодделни нивни аспекти, кои се во несуштински врски со дадените зборови - С, што е типично за асоцијативната структура, фиксирана во секојдневната практична дејност на субјектот, односно конкретното, визуелно - претставно мислење.

Р Е З И М Е

Од анализата на резултатите на истражувањето, според индикаторот aV , може да се согледа општата тенденција на распоредувањето на зборовите - Р "кон с" на aP , со засилувањето на aV и отпаѓањето на зборовите - Р, распоредени "кон р" на aP , и кај двете групи на деца.

Поголемиот % на зборовите - Р, со пониска aV , распоредени "кон с" на aP , укажува на поголемата сфатеност на значењето на даден збор, неговото диференцирање од останатите зборови и полесното вклучување во различни комбинации на зборови, односно говорни искази, што е услов за богат говорен ток.

Постојат разлики меѓу двете групи на деца, во поглед на % на зборовите - Р, распоредени "кон с" на aP , кои се поизразени за зборовите - Р со пониска aV , додека со нејзиното зголемување, тие постепено се намалуваат, иако не исчезнуваат сосем. ДСНС заостануваат зад ДБНС, бидејќи тие потешко и побавно овладуваат со значењето на даден збор, како резултат на доминантноста на иконичкиот систем на репрезентација на објективната реалност и врзаноста на

зборовите за перцептивно - претставните целини, или нивните поединечни компоненти, што го успорува формирањето на системот на врски меѓу самите зборови, релативно независен од конкретната даденост.

Засилувањето на aV на зборовите - P , распоредени "кон c " на aP , со постепено отпаѓање на зборовите - P , распоредени "кон p " на aP , допринесува за оформувањето на aP , диференцирањето на значењето на даден збор од значењето на останатите зборови, со создавањето на мрежа на семантичко - синтаксички врски со другите зборови, кое овозможува негово лесно и брзо вклучување во говорниот ток.

На пониските степени од говорниот развој на децата, се јавува тенденција на засилување на aV на зборовите - P , кои припаѓаат на иста граматичка категорија на зборови, на која и припаѓа и дадениот збор - C , односно формирање на парадигматски врски. Тоа, од една страна, овозможува полесен избор на потребниот збор - P на зададен збор - C , или на адекватен збор во говорниот ток, но од друга страна ја ограничува мислата во рамките на иста граматичка категорија на зборови, што влијае врз збогатувањето на aP - ња.

Во понатамошните фази од говорниот развој, настануваат квалитативни промени во aP - ња, односно во нив се вклучуваат се повеќе зборови - P , распоредени "кон c " на aP , кои припаѓаат на различни граматички категории, со што мислата излегува од рамките на истата граматичка категорија, овозможувајќи го формирањето на врски меѓу зборовите од синтагматски, но повисок вид. Создавањето на синтагматски врски е постепен процес, кој се одвива во текот на говорниот развој, како резултат на кој доаѓа до збога-

тување на аР - ња, јакнење на врските меѓу самите зборови и надминување на врските на зборовите со конкретно дадените ситуации. Колку е повисок достигнатиот степен во говорниот развиток, толку се посилни врските меѓу самите зборови, понезависни од контекстот во кој се почетно создадени.

3. А С О Ц И Ј А Т И В Е Н С И С Т Е М

На почетните степени од говорниот развoтoк на децата, даден збор се усвојува во конкретен смисол. Сеуште не постои систем на врски меѓу самите зборови, кој ги надминува поединечните, конкретните искуства на децата. Зборовите постојат изолирано едни од други, недоволно разграничени по значење и се поврзуваат само во одредени, конкретни комбинации, односно реченици.

На понатамошните степени во говорниот развoтoк на децата, зборовите постепено се диференцираат по своето значење од другите зборови и се вклучуваат во меѓусебни врски од парадигматски и синтагматски (повисок) вид, одделени од она што е поединечно доживеано.

Целиот тој процес е јасно прикажан преку динамиката на структурата на аР - ња, односно групирањето на зборовите - Р во две главни групи:

а) П а р а д и г м а т с к и о д г о в о р и - тоа се сите одговори кои припаѓаат на истата граматичка категорија на зборови, на која и припаѓа и зборот - С;

б) С и н т а г м а т с к и о д г о в о р и - тоа се сите одговори, кои не припаѓаат на истата граматичка категорија на зборови, на која и припаѓа зборот - С, односно одговорите кои со дадениот збор - С чинат дел на реченицата (на пр. "голема" - девојка), цела реченица (на пр. "децата" - играат), одразуваат секвенцијални врски меѓу зборот - С и зборот - Р (на пр. "спијам" - кревет; "спијам" - ноќе), или претставуваат спецификација на значењето на дадениот збор - С (на пр. "човек" - добар, убав, силен).

Парадигматските одговори укажуваат на степенот на нап-

редокот во говорниот развoтoк на децата, односно усвојувањето на поимите и збогатувањето на значењето на зборовите, со зголемување на бројот на карактеристиките кои тие ги имаат.

Синтагматските одговори исто така укажуваат на степенот на говорниот развoтoк на децата, односно усвојувањето на јазичниот систем, посебно неговата граматичка структура.

Вкупниот број на зборови - Р, кои се наоѓаат во обемот на аР, дадени од децата без и со недостатоци на слухот, кои учествуваа во нашето истражување, се на различен начин распоредени кај двете групи на деца (погледај го дијаграмот бр.2):

ДЕЦА БЕЗ НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ	ДЕЦА СО НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ
<u>а) Парадигматски одговори - 37,4%</u>	<u>парадигматски одговори - 26,1%</u>
- од понизок вид ("кон р" на аР) - 13,7%	- од понизок вид - 13,4%
- од повисок вид ("кон с" на аР) - 23,8%	- од повисок вид - 12,7%
<u>б) Синтагматски одговори - 62,6%</u>	<u>Синтагматски одговори - 73,9%</u>
- од понизок вид ("кон р" на аР) - 17,0%	- од понизок вид - 36,9%
- од повисок вид ("кон с" на аР) - 45,6%	- од повисок вид - 37,0%

Ваквите разлики во структурата на аР-на, кај децата без и со недостатоци на слухот, зборуваат за фактот дека децата без недостатоци на слухот се наоѓаат на повисок степен во својот говорен развoтoк, во однос на децата со недостатоци на слухот. Кај нив постојат добро оформени парадигми на меѓусебно поврзани зборови, кои се наоѓаат во однос на супер - ординираност, суб - ординираност, дел - целина, координираност, причинитост, спротив -

ност, едни со други, што овозможува диференцирање на значењето на даден збор од значењето на другите зборови; висок степен на поврзаност на зборовите - С со зборовите од другите граматички категории, што овозможува усвојување на поимите за граматичките категории, лесно вклучување на зборовите во различни комбинации со другите зборови во текот на говорната комуникација, односно побогато и поточно определување на даден предмет (својства, дејства, релации) и усвојување на граматичката структура на јазичниот систем.

И кај ДСНС постојат оформени парадигми на зборови и поврзаност на зборовите - С со зборовите од другите граматички категории, но односот меѓу % - те на зборовите - Р, распоредени "кон с" и "кон р" на аР зборува за поларизација на аР, поголем степен на негова дифузност, недоволен степен на одделеност на зборовите од конкретните, поединечно дадените ситуации и понизок степен во формирањето на системот на врски меѓу самите зборови.

(погледај ја табелата бр.7)

Квалитативната анализа на асоцијативниот систем (понатаму аS) покажува дека групирањето на зборовите - Р како парадигматски или синтагматски, во рамките на аР, е многу посложено кај ДБНС, во однос на ДСНС. Кај првата група на деца постои групирање на зборовите и по содржина и по форма, во најголем број од случаите, без оглед дали се зборовите - С дадени во нивната основна форма, или се променети по род, број и т.н., додека кај втората група на деца, во поголем број од случаите, постои делумно или потполно нарушување на таквото групирање на зборовите - Р, во рамките на аS. Тоа зборува за недоволен степен на сфатеност на

значењето на дадените зборови - С и усвоеност на внатрешните законитости на мајчиниот јазик, кај оваа група на деца.

Ваквите разлики, меѓу двете групи на деца, се сретнуваат за сите граматички категории на зборови - С, меѓутоа при нивното толкување треба да се зема во предвид и зависноста на бројот (%) на парадигматските и синтагматските асоцијации од карактеристиките на самата граматичка категорија на зборови - С, односно дека именките се претежно парадигматски во своите асоцијации, прилозите претежно синтагматски, додека глаголите и придавките се наоѓаат на средина меѓу именките и прилозите, со околу 50 % парадигматски асоцијации и околу 50 % синтагматски.

Иако кај И М Е Н К И Т Е не постои изразена разлика меѓу двете групи на деца, во % на зборовите - Р, кои се наоѓаат во обемот на аР, во парадигматски врски со зборовите - С, постои голема разлика во нивното распоредување "кон с" и "кон р" на аР. Додека кај ДБНС односот меѓу зборовите - Р, распоредени "кон с" и "кон р" на аР е приближно 2 : 1, кај ДСНС тој изнесува 1 : 1, што повторно укажува на она што е речено за зборовите - Р, за сите граматички категории на зборови заедно.

Иако вкупниот број на синтагматски одговори кај ДСНС изнесува 51,5 % и е поголем за 10,5 % во однос на % кај ДБНС (41,0 %), бројот (%) на зборовите - Р, распоредени "кон с" и "кон р" на аР, кај двете групи на деца, е многу различен. И кај двете групи на деца, приближно еднаков % на зборови - Р се распоредени "кон с" на аР, но односот на зборовите - Р, распоредени "кон с" и "кон р" на аР, кај ДБНС е приближно 1 : 4, додека кај ДСНС тој изнесува 1,5 : 1 :

ДЕЦА БЕЗ НЕДОСТАТОЦИ
НА СЛУХОТ

-

ДЕЦА СО НЕДОСТАТОЦИ
НА СЛУХОТ

а)Парадигматски одговори

вкупно	-	59,0 %
"кон с"	-	38,4 %
"кон р"	-	20,6 %

б)Синтагматски одговори

вкупно	-	41,0 %
"кон с"	-	32,6 %
"кон р"	-	8,4 %

а)Парадигматски одговори

вкупно	-	48,5 %
"кон с"	-	23,2 %
"кон р"	-	25,3 %

б)Синтагматски одговори

вкупно	-	51,5 %
"кон с"	-	31,2 %
"кон р"	-	20,3 %

Кај ДБНС, 59,0 % зборови - Р се од парадигматски карактер, 41,0 % од синтагматски карактер; кај ДСНС, односот меѓу овие две групи на одговори е приближно 1 : 1. Тоа зборува, дека за именките - С, кај ДБНС, зборовите - Р се во поголем % од парадигматски вид, додека кај ДСНС постои поларизација на аР на парадигматски и синтагматски одговори. Иако поголемиот број на синтагматски одговори може да биде индикатор за повисок степен, достигнат во говорниот развој на децата и воспоставување на врски меѓу самите зборови, со надминување на влијанието на врсноста за конкретно дадените, поединечни ситуации, овде тоа не е случај, на што укажува помалиот % на зборови - Р од синтагматски вид, распоредени "кон с" на аР, отколку што е тоа случај кај ДБНС и покрај помалиот вкупен број (%) на зборови - Р од синтагматски вид. Тоа значи дека кај ДБНС, во поголем број од случаите, се работи за синтагматски врски од повисок вид, кои се јавуваат откако се усвоени парадигмите на дадените зборови - С, допринесувајќи за збогатување на значењето на дадените именки - С со нови елементи, додека кај ДСНС, во поголем број од случаите, синтагматските одговори ги одразуваат секвенцијалните врски на зборовите - С и Р, кои претставуваат врски по допир, помалку зре-

ли од врските формираны на основа на принципот на сличност, спротивност, причинитост и другите семантички принципи.

Во одговорите на именките - С, распоредени "кон с" на аР, и кај двете групи на деца, во најголем % се застапени именките, придавките и глаголите. Додека кај ДБНС, како одговори на именките - С, почесто се јавуваат придавките во однос на глаголите, кај ДСНС почести се глаголите. Тоа зборува дека на пониската фаза во говорниот развоток на децата, именките најчесто се сврзуваат со именките, потоа глаголите, како зборови кои означуваат дејства или состојби на даден предмет, додека на повисоката фаза во говорниот развоток доаѓа до збогатување на значењето на дадена именка - предмет, со определување на неговите својства, со помош на придавките. Во прилог на тоа зборува и поголемиот % на глаголите - Р, распоредени "кон р" на аР, во однос на така распоредените придавки, кај двете групи на деца.

Во синтагматските одговори на именките - С, покрај глаголите и придавките, се јавуваат и други видови на зборови: прилози, заменки, но во многу незначаен %. Овие зборови, како одговори на именките - С, се почести на пониската фаза во говорниот развоток на децата, додека подоцна постепено се губат.

Одговорите дадени на именките - С се групираат во аS и во зависност од тоа дали се или не зборовите - С дадени во нивната основна форма, односно постои усогласување на зборовите - Р со зборовите - С, не само по содржина, туку и по форма (род, број, лице и др.). На пр., одговорите на ДБНС, на следните именки - С, се групираат на следниот начин:

"М А М А"

- добра, нежна, стара, убава, - синтагматски одговори, потполно

- работи, купи, стана, ја са- каме, - усогласени и по содржина и по форма со зборот - С (род, број, лице);
- тато, дете, син, бебе, - парадигматски одговори, потполно усогласени по содржина со зборот -С, како и по форма (дадени се во основната форма, како и зборот - С);
- ручек, пита, ланче, букет, март, - парадигматски одговори, неусогласени по содржина; усогласени по форма (дадени се во основната форма, како и зборот - С);

"И Г О Р"

- Сашо, Драшко, Владимир, Горан, Васе, ученик, течац, - парадигматски одговори, усогласени по содржина и по форма со зборот - С (род, број, член);
- стар, немирен, - синтагматски одговори, усогласени со зборот - С и по содржина и по форма (род, број);
- пишува, трча, пее, ладна, е добар, - синтагматски одговори, усогласени со зборот - С и по содржина и по форма (род, број, лице);
- молив, ластик, - парадигматски одговори, неусогласени по содржина, но усогласени по форма (род, број);
- точакот, топка, ташна, патики - парадигматски одговори, неусогласени по содржина и делумно по форма (број, член);

"Т Р Е В А"

- зелена, убава, - синтагматски одговори, усогласени и по содржина и по форма со зборот-С (род, број);
- расте, - синтагматски одговор, усогласен со зборот-С и по содржина и по форма (број, лице);
- корен, сеио, зеленило, дрво, цвеќе, - парадигматски одговори, усогласени со зборот-С и по содржина и по форма (основна форма);
- цвеќиња, корења, - парадигматски одговори, усогласени со зборот-С по содржина, но не и по форма (број);
- облак, мравки, - парадигматски одговори, неусогласени со зборот-С по содржина, а делумно и по форма (број);
- росна, водена, - синтагматски одговори, усогласени по форма (род, број), но не и по содржина, со зборот - С ;

"Ш У М"

- збор, жагор, звук, воздух, усисивач, - парадигматски одговори, усогласени со зборот-С по содржина и по форма(род и број);
- голем, силен, страшен, - синтагматски одговори, усогласени со зборот-С по содржина и по форма (род и број);
- мечка, лист, пушка, - парадигматски одговори, неусогласени по содржина;
- лисјата, лисја, дрвја, поточе, пчели, - парадигматски одговори, усогласени по содржина, но не и по форма(не се во основната форма како и зборот-С:постои разлика во членот, бројот, родот);
- топол, - синтагматски одговори, усогласени по форма(род, број), но не и по содржина.
- е весел,

Кај ДБНС, во многу мал број на случаите се јавува релативно слободно групирање на зборовите - Р (неусогласеност по содржина и по форма), во однос на бројот кај ДСНС. Кај нив е чест случајот на релативно слободно групирање на зборовите - Р и кога се работи за парадигматски одговори и кога се во прашање синтагматски одговори. На пр., кај именката - С "Игор", зборовите - Р, кај оваа група на деца, се групираат на следниот начин:

"И Г О Р"

- име, Весна, Верица, деца, децата, - парадигматски одговори, усогласени со зборот -С по содржина, но не и по форма(различни се во род, број и член);
- убаво, големо, - синтагматски одговори, усогласени со зборот-С по содржина, но не и по форма(различни се во родот);
- игра, пишува, учи, купи, јаде, седи, - синтагматски одговори, усогласени и по содржина и по форма, со дадениот збор - С(број, лице);
- фудбал, река, овца, лисица, топка, - парадигматски одговори, неусогласени и по содржина и по форма со дадениот збор-С(по родот).

Одговорите на следните именки - С, кај ДСНС, се групираат

на следниот начин:

"Т Р Е В А"

- сено, - парадигматски одговор,усогласен со зборот-С по содржина и по форма;
- зелена,зелено, - синтагматски одговори,усогласени со зборот-С по содржина,но не и по форма во потполност (по род);
- поле,овци,коњ, - парадигматски одговори,неусогласени по содржина и по форма со зборот-С (по род);
- пасе,трча,игра, - синтагматски одговори,усогласени по форма,но не и по содржина со зборот - С;

"Ш У М"

- рехабилитација,радио, - парадигматски одговори,неусогласени потполно по содржина;

"С И Л А"

- кошарка,жито,мама,ауто, ветер,лето, - парадигматски одговори,неусогласени со зборот-С по содржина,а делумно и по форма (по род);
- силен,јак,здрав,болен, - синтагматски одговори,неусогласени со зборот-С потполно по содржина и по форма (по род);
- бело,плав, - синтагматски одговори,неусогласени со зборот-С ни по содржина,ни по форма (род);
- трча,спие,скина,врне,болишутира,игра,стегам, - синтагматски одговори,неусогласени со зборот-С по содржина.

Исклучок прави само именката - С "мама":

"М А М А"

- добра, - синтагматски одговор,усогласен со зборот-С и по содржина и по форма (род,број);
- работи,зборува,купува,пере,готви,мете,пишува,купи, - синтагматски одговори,усогласени со зборот-С и по содржина и по форма (број,лице);
- Марија,метла, - парадигматски одговори,неусогласени со зборот-С по содржина,но усогласени по форма (род и број).

Тоа зборува дека ДСНС не го усвоиле и диференцирале значењето на даден збор - С од значењето на другите зборови,за да мо-

жат лесно да го вклучат во парадигматски или синтагматски (синтаксички) врски, со зборовите од другите граматички категории, од повисок вид, за што е неопходна и усвоеност на поимите за граматичките категории и збогатување на значењето на зборовите со нови елементи - семантички карактеристики.

Разликата во одговорите на двете групи на деца е уште поголема, кога именките - С не се дадени во нивната основна форма, туку се променети по број, член, какви што се на пр. именките - С "ученикот", "децата", "лисицата", "крави", "ружи", "куќи", "дрва". ДБНС, како одговори на овие именки - С даваат зборови кои се согласуваат со именките - С не само по содржина, туку и по род, број, член, лице. На пр. за именката - С "ученикот", добиени се следните одговори:

"У Ч Е Н И К О Т"

- наставникот, наставничката, учителката, ученичката;
- одличен, добар, голем, лош;
- учи, пишува, добива петки, трча.

И синтагматските и парадигматските одговори се усогласени со дадениот збор - С и по содржина и по форма. Мал е бројот на одговорите кои не се групирани на некаков начин: по член, род, број и сл. (ученичка, учителка, ташна, табла).

Сличен е случајот и со другите именки - С, кои не се дадени во нивната основна форма:

"Д Е Ц А Т А"

- девојчињата, возрасните, учениците;
- човекот, училиштето;
- тие;
- лоши;
- играат, си играат, учат.

Мал е бројот на зборовите - Р, кои не се усогласени по содржина (тетратка, топка, молив, во ливадата, дете, надвор и др.), или по форма (школо, другар).

"Л И С И Ц А Т А"

- мечката, кокошката, волкот;
- итра, лукава, лакома, страшна;
- лови, е итра, јаде, трча, е убиена, фати, улови, зема.

Како што се гледа, и парадигматските и синтагматските одговори се усогласени со зборот - С и по содржина и по формата која ја има стимулусот. Мал е бројот на зборовите - Р, кај кои не постои усогласување со зборот - С и по форма (животно, опашка, кокошка, петел, ловец).

"К Р А В И"

- волови, телиња, коњи;
- даваат млеко, пасат, молзат, одат;

Не се усогласени по форма одговорите: теле, животно, трева, дедо, чувар, крава, а исто така делумно и по содржина (дедо, чувар, крава).

"Р У Ж И"

- лалиња, зумбули, трња;
- бели, убави, црвени, миризливи, расцветани;
- растат, цветаат, мирисаат.

Сите наведени одговори се потполно усогласени со дадениот збор - С и по содржина и по форма. Не се во голем број одговорите кај кои постои делумна или целосна неусогласеност со зборот - С, било по содржина, било по форма, или и по содржина и по форма (цвеќе, лале, лист; - неусогласени по број и род; пчели - неусогласеност помсодржина; земја, букет, сонце - неусогласени по род и број, но и по содржина).

"К У К И"

- згради, колиби, скали;
- големи, убави;
- живеат луѓе, градат.

Меѓу одговорите на оваа именка - С се јавуваат поголем број на одговори кои се во несуетински врски со дадениот збор - С, односно не се со него усогласени по содржина (сијалица, ограда, тротоар, дрво, куќа, многу, црвени, има многу, чуваат), а исто така и зборови - Р, кои не се потполно усогласени со дадениот С и по форма, иако постои усогласеност по содржина (стан, оцак, прозорец, човек).

"Д Р В А"

- јаболки, плодови, корења, лисја, гранки, цвеќиња;
- зелени, млади, расцветани, високи, корисни;
- растат.

Сите наведени парадигматски и синтагматски одговори се потполно усогласени и по содржина и по форма со зададениот збор - С.

Отстапувања во усогласеноста, било по содржина, било по форма, или обете, се јавува кај одговорите на оваа именка - С:

- лист, гранка, зеленило, стол; - неусогласени по форма;
- лисица, двор, кола, сијалици, шарени, многу; - неусогласени по содржина и делумно и по форма.

Кај ДСНС, во поголем број од случаите, зборовите се релативно слободно групирани, односно усогласеноста со дадениот збор - С, по содржина и по форма, е делумно или потполно нарушено.

На пр. одговорите дадени на именката - С "ученикот", кај оваа група на деца, иако се во поголем број усогласени до дадениот збор - С по содржина, во многу мал број се усогласени и по

форма:

"У Ч Е Н И К О Т"

- учител, дете, училиште, школо, читанка, - парадигматски одговори, усогласени по содржина, но не и по форма (род, член);
- одличен, добро, - синтагматски одговори, усогласени по содржина, но делумно по форма (род);
- учи, пишува, чита, гледа, игра, оди, - синтагматски одговори, усогласени и по содржина и по форма;
- мама, Атице, писмо, - парадигматски одговори, неусогласени по форма и по содржина;
- учевме, уште, денес, - синтагматски одговори, неусогласени по содржина и делумно по форма;

Одговорите на ДСНС, на именката - С "децата", се повеќето од половината усогласени со зборот - С по содржина, но во многу мал број и по форма;

"Д Е Ц А Т А"

- играат, гледаат, трчаат, - синтагматски одговори, усогласени со дадениот збор - С и по содржина и по форма;
- игра, учи, чита, црта, - синтагматски одговори, усогласени со зборот - С по содржина, но не и по форма (број);
- фудбал, дете, деца, - парадигматски одговори кои не допринесуваат за разјаснување на значењето на зборот - С, неусогласени и по форма (број, член);
- играам, падна, - синтагматски одговори, неусогласени со зборот - С по содржина и по форма (број, лице).

Поголема или помала неусогласеност на одговорите на ДСНС со дадениот збор - С, било по содржина, било по форма, се забележува во одговорите и на следните именки - С:

"Л И С И Ц А Т А"

- волкот, петенот, волк, мечка, - парадигматски одговори, усогласени

- лав, животни, мачка, овца, кокошка, кокошки, - сени по содржина, но освен два одговора, неусогласени целосно и по форма (род, број, член);
- лови, бара, јаде, гледа, улови, - синтагматски одговори, усогласени со зборот - С и по содржина и по форма;
- шума, книга, дрво, ден, - парадигматски одговори, неусогласени ни по содржина, ни по форма (член, род);

"К Р А В И"

- животни, овци, теле, млеко, магаре, јагне, трева, - парадигматски одговори, усогласени со зборот - С по содржина, но освен два, неусогласени по форма (род и број);
- пасат, јадат, пасе, - синтагматски одговори, усогласени со зборот - С по содржина и освен пасе и по форма;
- лисја, фудбал, - парадигматски одговори, неусогласени со зборот - С по содржина, а делумно и по форма.

"К У К И"

- кула, врата, село, - парадигматски одговори, усогласени со зборот - С по содржина, но не и по форма (род и број);
- голема, голе, нова, ново, - синтагматски одговори, усогласени со зборот - С по содржина, но не и по форма (број, делумно и род);
- нок, ученик, кука, - парадигматски одговори, неусогласени со зборот - С по содржина и по форма (број, род);
- бела, црвена, жолто, - синтагматски одговори, делумно неусогласени со зборот - С по содржина и по форма (број и род);
- дома, надвор, - синтагматски одговори, неусогласени со зборот - С по содржина и по форма.

"Д Р В А"

- лисја, јаболко, лист, - парадигматски одговори, усогласени со зборот - С по содржина, но освен лисја, неусогласени по форма (род и број);
- кафејави, голема, висока, голем, зелена, кафејаво, - синтагматски одговори, усогласени со дадениот збор - С по содржина, но освен кафејави, неусогласени по форма (род и број);

- шума, верверица, дрво, - парадигматски одговори, неусогласени со дадениот збор - С по содржина и по форма (род, број).

Подобрите постигнувања на ДСНС, во поглед на синтаксичките (синтагматските) одговори на именките - С, во однос на останатите синтагматски и парадигматски одговори, во поглед на нивната усогласеност со дадениот збор - С по форма, зборуваат за влијанието на наставата во училиштето за ДСНС, усмерена на комбинирањето на зборовите во реченични низови, наместо на семантичкиот развиток на зборовите.

Од одговорите на ДСНС може да се види дека тие го организираат својот речник и ги градат речениците во согласност со системот на функционалните односи меѓу зборовите, одразувајќи го своето секојдневно искуство, во кое доминира воспоставувањето на врски по принципот на допир. Во прилог на тоа зборуваат и функционалните и перцептивните критериуми за избор на зборовите - Р, а не номиналните, кои се јавуваат кај многу мал број на деца и тоа обично кај децата кај кои постојат извесни остатоци на слухот.

Групирањето на зборовите - Р во аР и нивното усогласување по содржина и по форма, допринесуваат за збогатување на значењето на зборовите и надминување на нивната врзаност за секојдневните практични ситуации, одделувањето од нив и откривањето на повеќе страни и односи на објективната реалност, кај ДБНС. ДСНС заостануваат во тој поглед зад ДБНС, бидејќи кај нив, зборовите продолжуваат да постојат, во голем број од случаите, независно едни од други и затоа асоцијациите, создадени во текот на нивното конкретно, практично искуство, изразени со зборовите - Р, продолжуваат да го насочуваат мислењето на овие деца кон конкретните врски и односи меѓу предметите и појавите. Така на пр., "кон р" на

aP на именката - C "трева", кај ДСНС, се распоредени зборовите - P: поле, овца, коњ, трча, игра. Во случај на развиен aS, во кој постои усогласеност на зборовите, како по содржина, така и по форма, овие зборови не би се јавиле како одговори на зборот - C "трева", одразувајќи поединечни, несуштински врски и односи меѓу поодделните сегменти на дадена поединечна, конкретна ситуација, од практичното искуство на децата ("тревата во полето", "овцата пасе трева", "детето трча по тревата" и т.н.).

На повисоките фази во говорниот развој на децата, на кои се наоѓаат ДБНС, се врши групирање на зборовите - P како парадигматски или синтагматски и диференцирање на зборовите и по содржина и по форма. Многу е помал % на зборовите - P кои се наоѓаат во несуштински меѓусебни врски, кои одразуваат поединечни, конкретни ситуации и врски меѓу самите предмети. За истиот збор - C, "трева", кај ДБНС се јавуваат само 4 такви одговори (облак, дрво, мравки, не се гази), додека останатите одговори поблиску го одредуваат значењето на овој збор - C (корен, сено, зеленило, цвеќе, зелена, росна, расте и др.). Благодареејќи на развиениот aS, различните зборови - C имаат сопствено, добро оформено aP, кое оневозможува мешање на значењето на даден збор - C со значењето на другите зборови. Зборовите - P кои се јавуваат на даден збор - C, не можат истовремено да бидат вклучени и во aP - ња на други зборови, што не е случај и кај ДСНС. Кај ДСНС, врските меѓу дадениот збор - C и зборовите - P се попосредни, односно како резултат на предизвиканите со него претстави, било кој збор, кој репрезентира сегмент од дадената, репрезентирана со претставата ситуација, може да се јави како одговор на дадениот збор - C. На таков начин, изборот на зборот - P има случаен карактер. Меѓу зборот - C и зборот - P се јавуваат и низа пос

редни асоцијации, чиј број е помал или поголем, во зависност од начинот на кој се групирани зборовите - Р во аР. Колку е тоа групирање послободно, толку е поголема можноста за поголем број на посредни асоцијации. Добро оформениот аS овозможува насочување на мислата, според внатрешните законитости на јазикот и го смалува бројот на посредните асоцијации, односно допринесува за создавањето на потесно единство на мислењето и јазикот.

За граматичката категорија П Р И Д А В К И - С, односот меѓу % на парадигматските и синтагматските одговори е приближно 1 : 2 кај ДБНС и 1 : 3 кај децата со такви недостатоци:

ДЕЦА БЕЗ НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ

а) Парадигматски одговори

- вкупно - 32,1 %
-"кон с" на аР - 18,3 %
-"кон р" на аР - 13,8 %

б) Синтагматски одговори

- вкупно - 67,9 %
-"кон с" на аР - 49,2 %
-"кон р" на аР - 18,7 %

ДЕЦА СО НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ

а) Парадигматски одговори

- вкупно - 24,9 %
-"кон с" на аР - 12,3 %
-"кон р" на аР - 12,6 %

б) Синтагматски одговори

- вкупно - 75,1 %
-"кон с" на аР - 36,1 %
-"кон р" на аР - 39,0 %

Додека кај ДСНС постои однос, приближно 1 : 1 за зборовите - Р, распоредени "кон с" и "кон р" на аР и во случај на парадигматските и за синтагматските одговори, кај ДБНС тој однос е приближно 1,5 : 1 за парадигматските и 2,5 : 1 за синтагматските одговори, што значи дека знатно поголем број на зборови - Р, од двата вида, се распоредени "кон с" на аР, во однос на таквиот број кај ДСНС. Тоа зборува дека ДБНС го достигнале и надминале степенот во говорниот развојот на кој се формира најнапред парадигма на даден збор, а потоа тој се вклучува лесно во синтагмат-

ски врски со зборовите од другите граматички категории, додека кај ДСНС сеуште постои доминантност на конкретните, поединечни ситуации, односно нивните претстави, или секвенцијални врски меѓу зборовите, по принципот на допир.

Како одговори на придавките - С, во најголем % се јавуваат именките, потоа следат придавките и глаголите, и кај двете групи на деца.

Придавките - С, во говорниот развоток на децата, најнапред се претежно синтагматски во своите асоцијации со другите зборови (на пр. "висок" - човек), додека на повисоките фази во говорниот развоток се почесто се јавуваат парадигматските одговори, меѓу кои се најчести опозитите (на пр. "висок" - низок).

Повисокиот % на именките - Р, во однос на парадигматските одговори, и кај двете групи на деца, е веројатно резултат на начинот на кој се изучува мајчиниот јазик во училиштата, односно давањето на акцент претежно на комбинирањето на зборовите во реченични низови, наместо на нивниот семантички развоток.

Покрај именките, како синтагматски одговори на придавките - С, се јавуваат и глаголите, но во многу мал %.

Степенот на усогласеност на зборовите - Р и придавките - С, кај ДСНС, е многу помал во однос на постигнувањата на ДНС, особено за зборовите - Р, на придавките - С, со кои не се означуваат карактеристики кои можат да се перцепираат визуелно, како и оние со кои се означуваат поапстрактни својства и релации.

Разликата во постигнувањата на двете групи на деца е многу помала за придавките - С, со кои се означуваат карактеристики кои можат да бидат перцепирани визуелно. На пр. за придавката -С "голема", кај двете групи на деца, постои усогласеност на неа

дадените парадигматски одговори (мала, висока) и по содржина и по форма, како и усогласеност на зборовите - Р од синтагматски вид (зграда, куќа, девојка, радост, сила, љубов, мачка и т.н.), исто така по содржина и по форма. Но додека кај ДНС се јавуваат многу мал број на одговори кои се релативно слободно групирани (години, девојче), или неусогласени по содржина (по-голема, не-голема), кај ДНС тој број е знатно поголем (мало, високо, висок, град, камцион, воз, автобус, 12 години, леб, многу, добро),

За придавката - С "црвена", кај ДНС се јавуваат одговори усогласени по содржина, род, број ("црвена" - бела, жолта, црна, сина, зелена, боја, ружа, јаболка, јаготка, шамија и т.н.). Мал е бројот на неусогласените одговори, или по содржина или по форма (поцрвена, ружата, куќи). На истиот овој стимулус, ДНС даваат поголем број на неусогласени одговори (зелен, црно, домати, цвеќе, дрво, лице, јаболка), меѓутоа и кај нив постои релативно добро оформен аС ("црвена" - жолта, зелена - парадигматски одговори, усогласени со зборот - С и по содржина и по форма; - боја, вишна, јаготка, крв, јаболка, блуза, куќа, лубеница и др. - синтагматски одговори, усогласени со дадениот збор - С и по содржина и по форма).

Ист е случајот и со придавката - С "висок". Кај ДНС, речиси сите одговори се групирани и правилно усогласени и по содржина и по форма, со дадениот збор - С ("висок" - низок, голем, мал, слаб: - парадигматски одговори; - човек, стол, татко: - синтагматски одговори), додека кај ДНС, покрај правилно усогласените одговори (низок, мал, слаб, - парадигматски; - човек, ученик, - синтагматски) се јавуваат и поголем број на неусогласени одговори, било по содржина, било по форма (голема, мало, мала, дрво, клупа, мечка, сонце, пенкало, авион, крава, телевизија, планина, растат).

За придавката - С "бело", ДБНС даваат како одговори зборови кои се усогласени со зборот - С и по содржина и по форма (род и број), со исклучок на неколку. Така, парадигматските одговори се усогласени и по содржина и по родот и бројот ("бело" - жолто, црно, црвено, сино), со исклучок на еден (најбело), кај кој не постои усогласеност по содржина и по степен, што е случај и со синтагматските одговори на овој збор - С (гулабче, јагне, дете, столче, тело), од кои само кај четири се јавува неусогласеност по форма (облека, рада, снег, небото). Кај ДСНС се јавува двојно поголем број на неусогласени одговори, било по род, број или степен, било по содржина (бела, сина, вкусни, фарба, овца, волна, блуза, вар, прозорец, сок, врата, блок, шумата).

На поголеми тешкотии, при групирањето на зборовите - Р во аБ, наидуваат ДСНС, кога се работи за придавките - С со кои се означуваат густативни, тактилни, акустички карактеристики. На пр. за придавката - С "слатка", тие даваат голем број на зборови - Р, распоредени "кон р" на аР, кои не се усогласени по содржина или по форма со дадениот збор - С ("слатка" - убаво, вкусно, жежок, рака, слатко, сладолед, џем, мед, јадење, Зоран и др.). Додека кај оваа група на деца не постои усогласеност на парадигматските одговори, таа се сретнува кај одговорите од синтагматски вид ("слатка" - вода, торта, салатата), но во помал степен, отколку кај ДБНС, кај кои се јавуваат и семантички поврзани одговори со дадениот збор - С и истовремено усогласени со него и по род, број и степен ("слатка" - кисела, горчлива, солена, блага, храна, јаболка, банана, торта, лубеница, нада и т.н.).

И парадигматските и синтагматските одговори на ДБНС, на придавката - С "студен", се во поголем број усогласени и по содр-

жина и по форма со зборот - С ("студен" - топол, млак, снег, воздух, лед, сладолед, ден, ветер). Мал е бројот на неусогласените одговори (зима, зимата), или оние кои не придонесуваат за диференцирањето на значењето на дадениот збор од значењето на останатите зборови, истовремено на полно неусогласени и по форма (најстуден, не-студен, студено). За разлика од ваквите одговори на ДБНС, кај втората група на деца се јавуваат само три парадигматски одговори, од кои само еден е правилно усогласен со дадениот збор - С ("студен" - топол, топло, студено). Синтагматските одговори се во половина од случаите правилно усогласени и по содржина и по форма ("студен" - снег, ветер, сладолед, стол), додека кај останатите се јавува неусогласеност по форма (есен, зима), или се наоѓаат вон аБ (фудбал, врне, седи, надвор), односно меѓу нив и зборот - С постои да-лечна врска, посредувана со други асоцијации (на пр. "игра фудбал кога времето е студено", или "неможе да игра фудбал, бидејќи времето е студено" и сл.).

За придавката - С "тих", кај ДСНС, не се јавува нити еден парадигматски одговор и само еден од синтагматските одговори е правилно усогласен и по содржина и по форма со дадениот збор - С (ветер), додека останатите синтагматски одговори се или непотполно усогласени (дух, молчи, кутиш), или се наоѓаат вон аБ (игра, тиха, спие). Значењето на оваа придавка - С е тешко достапно на оваа група на деца, бидејќи со неа се означува карактеристика која може акустички да се сфати, што е недостапно за оваа група на деца, освен во случаите на извесни остатоци на слухот. Наспроти ваквите постигнувања на ДСНС, кај ДБНС се јавуваат многу поголем број на правилно усогласени и парадигматски и синтагматски одговори со зборот - С (гласен, бучен, шумлив, допир, шум, глас, човек, ве-

тер).

ДСНС не го сфаќаат и значењето на придавката - С "корисна", со која се врши општа оценка на предметите. Како одговори на овој збор - С, тие ги даваат зборовите : вкусна, мирна, игра, ракомет, пишува, копа, надвор, нема, од кои се гледа дека не постои оформен аБ од парадигматски и синтагматски, усогласени по содржина и по форма со дадениот збор - С одговори, кој овозможува вклучување на овие зборови и во аР - ња на други зборови, за што зборува и распореденоста на зборовите - Р "кон р" на аР. Многу е мал бројот на зборови вклучени во значењето на овој збор - С ("корисна" - куќа, ламба, јаболка, трева, шумата, стол, пенкало). Со сем поинакви се одговорите на ДБНС ("корисна" - неупотреблива, штетна, бескорисна; - од парадигматски вид; - храна, овца, вода, јаболка, идеја, градина, пчела, трева, ламба, мачка, стапица, табла и др.), кои се наоѓаат во многу поблиски меѓусебни врски со дадениот збор - С и допринесуваат за разјаснување на неговото значење, мако во различен степен. Мал е бројот на зборовите - Р во аБ, кои се во посредни врски со дадениот збор - С (мајките, тајна), или се промени на основната форма на зборот - С (покорисна - по степен; не-корисна - негација).

Тешкотии на ДСНС им задава и придавката - С "итер", со која се означува апстрактно духовно својство. Нема групирање на зборовите - Р по содржина и по форма, како меѓу парадигматските, така и меѓу синтагматските одговори. Значењето на овој збор не е диференцирано, кај оваа група на деца и се меша со значењето на зборовите "брз" и "брзо" ("итер" - ауто, чевли, далеку, трча, игра, фудбал и др.). Мал е бројот на зборовите - Р во понепосредни врски со дадениот збор - С. Најголемиот број на зборови - Р се рас-

поредени "кон р" на аР и не допринесуваат за диференцирање на значењето на овој збор - С од значењето на останатите зборови. Сосем е обратен случајот кај ДБНС. Тие правилно ги поврзале своите одговори со дадениот збор - С и во поглед на содржината и во поглед на формата ("итер" - мудар, паметен, човек) и мал е бројот на одговорите кои се во случајни, несудбински врски со дадениот збор - С (Пејо, орел, еж) и оние кои не допринесуваат за разјаснување на значењето на стимулусот (најитер, поитер, не-итер).

На големи тешкотии наидуваат ДБНС при придавките - С кои не се дадени во својата основна форма, туку се променети во поглед на родот, бројот или степенот. Ваквите промени доведуваат до тешко сфаќање и на содржината и на формата на дадениот збор - С, што има свој одраз во реткиот број на усогласени одговори со дадениот збор - С и по содржина и по форма. Особено се големи тешкотиите кога дадениот збор - С се однесува на некоја апстрактна карактеристика и не е даден во својата основна форма.

На пр. придавката - С "топли", кај ДБНС е правилно усогласена и по содржина и по форма само со еден збор - Р од парадигматски вид (ладни) и со еден - по содржина, но не наполно и по форма, исто така од парадигматски вид (студен). Голем дел од останатите одговори, од синтагматски вид, се наоѓаат "кон р" на аР и се релативно слободно групирани (фудбал, топка, пиџа, топло и др.). За разлика од оваа група на деца, ДБНС даваат мал број на индиректни асоцијации на дадениот С (потопли, не-топли, бели), но и кај нив постои усогласеност по форма, додека сите останати одговори, од парадигматски и синтагматски вид, се правилно усогласени и по содржина и по форма (ладни, студени, зраци, раце, колачиња, перници, денови, кебиња, бакнежи).

Истата разлика се јавува и во одговорите на двете групи на деца и за придавката - С "меки". Кај ДБНС, само 4 одговора се наоѓаат во аS (Драшко, менѓушки, помеки, најмеки), претставувајќи или индиректни асоцијации, или одговори кои не допринесуваат за разјаснување на значењето на дадениот збор - С, но и кај нив постои усогласеност по бројот, додека голем дел од останатите одговори се усогласени и по содржина и по форма, ако не потполно, со делумно нарушување на таквата усогласеност со зборот - С ("меки" - перници, тврци, колачи, постели, кебиња, алишта, раце, кожа, постела, волна, круша и др.). За разлика од оваа група на деца, ДСНС даваат голем број на индиректни одговори, што зборува за несфатеност на значењето на овој збор - С и врзаност за конкретниот контекст (маса, телевизија, Скопје, радост, бели, студено, мирно, пере и т. н.) и два одговора од синтагматски вид, усогласени по содржина (јаготки, леб), од кои едниот непотполно и по форма.

Придавката - С "добри", која означува апстрактно духовно својство и е променета по број, во однос на својата основна форма, е правилно усогласена и по содржина и по форма, со голем дел од одговорите на ДБНС ("добри" - лоши, деца, луѓе, ученици, родители). И зборовите - Р, кои се распоредени "кон р" на аР, се во извесен степен усогласени со зборот - С, било само по содржина (тата), било само по форма (подобри, не-добри). Кај ДСНС, одговорите на оваа придавка - С, се во многу мал % усогласени со стимулу - сот (деца, ученици), додека најголемиот број на одговори се несогласени било по содржина, било по форма (дете, ученик, мирни, слабо, одличен) и претставуваат ситуациони, секвенцијални врски со дадениот збор - С (пат, ден, пишува, игра, јаболка, нема).

Суперлативот од придавката - С "глупав", има скоро подед-

наков број на правилно усогласени одговори и кај двете групи на деца ("најглупав" - човек, ученик, најпаметен, најдобар). Поголемиот број на одговорите се неусогласени по содржина (лисицата, не постои, мајмун, слон, школо, молив, писмо, маса, мрзлив и т.н.), или по форма (најдобри, паметен, поглупав и т.н.). Меѓутоа, таквите одговори се во многу поголем број кај ДСНС.

Придавката - С "градски" е особено тешко сфатлива за ДСНС што се гледа од големиот број на одговори, неусогласени со зборот - С по содржина, всушност одговори на зборот "град" (голем, убава, радосни, село, Скопје, Битола, надвор, шета и т.н.). Само два одговора се усогласени и по содржина и по форма (автобус, град). ДСНС го имаат усвоено значењето на оваа придавка - С и оформен аS (селски, приградски - парадигматски одговори; - улици, човек, факултет, деца, дела, автобус, телефон, сообраќај, булевар, музиканти и т.н.), што се гледа од групирањето на одговорите како парадигматски и синтагматски, усогласени со зборот - С, речиси во сите случаи, и по содржина и по форма.

За граматичката категорија на зборови - С З А М Е Н К И, односот меѓу парадигматските и синтагматските одговори е 1 : 3 кај ДБНС и 1 : 5 кај ДСНС:

ДЕЦА БЕЗ НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ

а) Парадигматски одговори

- вкупно	-	24,5 %
- "кон с" на аР	-	23,4 %
- "кон р" на аР	-	1,1 %

б) Синтагматски одговори

- вкупно	-	75,5 %
- "кон с" на аР	-	54,3 %
- "кон р" на аР	-	21,3 %

ДЕЦА СО НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ

а) Парадигматски одговори

- вкупно	-	18,4 %
- "кон с" на аР	-	14,4 %
- "кон р" на аР	-	4,0 %

б) Синтагматски одговори

- вкупно	-	81,6 %
- "кон с" на аР	-	45,6 %
- "кон р" на аР	-	36,0 %

Кај ДБНС повторно се јавува поголем број на парадигматски одговори, отколку кај ДСНС. Од вкупниот број на зборови - Р, од двата вида (парадигматски и синтагматски), 23,4 % од парадигматските одговори кај ДБНС се распоредени "кон с" на аР, а само 1,1 % - "кон неговата р"; 54,3 % од одговорите од синтагматски вид - "кон с" на аР и 21,3 % - "кон неговата р". Кај ДСНС, 14,4% одговори од парадигматски вид се распоредени "кон с" на аР, наспроти 4,0 % "кон р" на аР; 45,6 % од синтагматските одговори се распоредени "кон с" на аР, наспроти 36,0 % такви одговори "кон р" на аР.

Кај ДБНС се јавува поголем % на синтагматски одговори распоредени "кон с" на аР, во однос на ДСНС. Истото се однесува и на парадигматските одговори.

Кај ДБНС заменките се претежно сврзани во синтагматски врски со глаголите и именките, додека кај ДСНС се јавуваат и врски со придавките и прилозите, што укажува на влијанието на конкретното, поединечно искуство кај оваа група на деца.

Една од карактеристиките на оваа граматичка категорија на зборови - С е што има многу мал број на членови, во однос на другите граматички категории на зборови - С (именки, придавки, глаголи) и што зборовите во нејзиниот состав укажуваат на секое лице и предмет. Оттука произлегува и поврзувањето на заменките претежно со глаголите и именките, во одговорите на двете групи на деца.

Најчести одговори на заменките - С и кај двете групи на деца се глаголите, кои се во најголем % распоредени "кон с" на аР, потоа следат именките и заменките.

Додека кај ДБНС 25 % од одговорите се од парадигматски

вид,распоредени "кон с" на аР,кај ДСНС нивниот број е речиси двојно помал,што укажува на повисокиот степен во развитокот на говорот кај првата група на деца и тешкотиите кои ги имаат ДСНС во усвојувањето на оваа граматичка категорија на зборови,поради својот дефицит на слухот,кои се однесуваат на заменките,дадени не во нивната основна форма.

ДСНС заостануваат зад ДБНС и во поглед на групирањето на одговорите како парадигматски и синтагматски,усогласувајќи ги со зборовите - С по содржина и по форма.Додека кај ДБНС речиси сите одговори се правилно групирани,односно усогласени со зборот - С,кај ДСНС се јавува обратна слика.

На пр.заменката - С "тие";кај ДСНС се јавуваат само седум правилно усогласени збора - Р (и по содржина и по форма): "тие" - деца,гледаат,се таму,играат,ние,вие,сите,додека кај останатите одговори постои делумна усогласеност (девојче,игра,гледа,седи,сме),или се наоѓаат вон аS (фудбал,ноќ,училиште,тахи,кола,ауто,учевме,молчи,што).За разлика од оваа група на деца,ДБНС ги усогласуваат речиси сите одговори со дадениот збор - С,како по содржина,така и по форма ("тие" - деца,луѓе,имаат,играат,пишуваат,доаѓаа,не навредија,послаа,отидоа,се лоши,ние,вие).

Одговорите на заменката - С "вие" се во поголем степен усогласени и кај ДСНС,иако усогласувањето речиси во сите случаи,е делумно помалку или повеќе нарушено.На пр. одговорите "вие" - ученик,дете,не се усогласени по бројот;одговорите - играа,пишуваат,сме,- не се усогласени по лице; - вика,плаче,дојде,писмо,игра,- не се усогласени и по лице и по број и т.н.Кај ДБНС,речиси сите одговори се групирани во систем на меѓусебно тесно поврзани зборови ("вие" - деца,луѓе,сте,одите,играте,скокоте,јадете,

ние, тие, учителке).

Сличен е случајот и со групирањето на зборовите - Р во аБ на аР на заменката - С "што". Одговорите на ДБНС, на оваа замена - С се: работиш, правиш, сакаш, сака, направи, пишеш, ѓати, ниш - то, нешто, тоа, усогласени и по содржина и по форма со дадениот збор - С. Само три одговора се наоѓаат во аБ (кукла, какво, разболе). За разлика од оваа група на деца, ДСНС, само во половина од случаите даваат одговори, кои се во меѓусебни врски со зборот -С, во согласност со нивното лексичко и граматичко значење (работи, прави, правиш, работиш, купи, пишува, зборува, направи, вели, ништо), додека останатите одговори се наоѓаат во аБ (Петре, тато, мама, работа, наша, болна, плачеше, плаче, седи, трча, тие, вие, така).

Исто така и за заменката - С "кој", одговорите на ДБНС се во главно правилно усогласени со зборот - С и по содржина и по форма ("кој" - човек, сте, е, сака, иде, беше, спиеше, никој, ти, тој, вие, тие), додека кај ДСНС, дел од зборовите - Р се или делумно, или потполно неусогласени со дадениот збор - С ("кој" - Скопје, добри, крив, мене, зошто, денес, дома, надвор и т.н.), а дел од одговорите, вклучени во аБ, се потполно правилно усогласени со зададената замена - С ("кој" - ден, автобус, плаче, седи, прави, пишува, работи, бега, сака, секој, тој, тие, вие и т.н.).

За заменката "секој", кај ДБНС, постои усогласеност на зборовите - Р, со дадениот збор - С, и по содржина и по форма, како за парадигматските, така и за синтагматските одговори ("секој" - никој, некој, сите, ништо, човек, ден, старец, стан, сака, знае, јаде, пее, доаѓа, треба), додека кај ДСНС нема парадигматски одговори, освен одговорот "кој", додека кај синтагматските одговори постои целосно усогласување на одговорите, и по содржина и по

форма ("секој" - човек, ден, гледа, пишува, игра, плаче, многу); де - лумна усогласеност на дел од одговорите (- купи, утро, вечер) и сосем нарушено групирање на дел од одговорите (- работа, писмо, добра).

Тешкотии на ДОНС им задава особено заменката "кого", која не е дадена во нејзината основна форма ("кој"). Голем број од одговорите на ДОНС на заменката "кого" се наоѓаат вон аР ("кого" - коџа, ноќ, прозора, време, око, дена, какво, кога, сега, утре, зошто, дома, две, дојдовме), како и вон аS ("кого" - Петре, болница, прави, играш, дојде, таму). Само мал дел од одговорите на оваа група на деца го формираат аS на оваа замена - С ("кого" - сакаш, гледаш, бара, гледаме, овој, тоа), од кои повеќето се правилно усогласени и по содржина и по форма. Кај ДОНС постои добро оформен аS ("кого" - праша, сакаш, сака, уби, удри, удираш, прашувате, видов, никого, кој, мене, тебе, него), вон кој се наоѓаат само неколку збора - Р (мама, му го даде, јадеш).

Иако за зборовите - С од граматичката категорија на П Р И-Л О З И постојат разлики во % - те на зборовите - Р од парадигматски и синтагматски вид и односите меѓу нив, во поглед на нивната распореденост "кон с" и "кон р" на аР, кај двете групи на деца, се забележува слична тенденција во структурирањето на аР и кај двете групи на деца, како и кај останатите граматички категории на зборови - С:

ДЕЦА БЕЗ НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ

а) Парадигматски одговори

- вкупно	-	32,4 %
- "кон с" на аР-		24,7 %
- "кон р" на аР-		7,6 %

ДЕЦА СО НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ

а) Парадигматски одговори

- вкупно	-	16,9 %
- "кон с" на аР-		10,8 %
- "кон р" на аР-		6,1 %

<u>б)Синтагматски одговори</u>		<u>б)Синтагматски одговори</u>	
- вкупно	- - 67,6 %	- вкупно	- 83,1 %
- "кон с" на аР -	35,3 %	- "кон с" на аР -	29,1 %
- "кон р" на аР -	32,4 %	- "кон р" на аР -	54,0 %

Бројот (%) на зборовите - Р од парадигматски вид е поголем кај ДБНС, како и % на зборовите - Р кои се распоредени "кон с" на аР, во однос на зборовите - Р, распоредени "кон р" на аР.

И кај двете групи на деца се јавуваат голем број на синтагматски одговори, меѓутоа, додека кај ДБНС постои поларизација на аР, за овој вид на одговори, кај ДСНС речиси 2/3 од синтагматските одговори се распоредени "кон р" на аР. Овој факт, како и малиот % на парадигматски одговори, зборуваат за слабата усвоеност на оваа граматичка категорија на зборови, од ДСНС.

Најчести одговори на прилозите - С се глаголите, именките и прилозите, кај двете групи на деца. Од вкупниот % на зборови - Р најголем е % на глаголите и прилозите, распоредени "кон с" на аР. Додека кај ДБНС тие чинат една половина од вкупниот број на одговори на прилозите - С, кај ДСНС, така распоредените глаголи и прилози, чинат само една четвртина. И кај двете групи на деца се јавува речиси еднаков % на именки - Р, распоредени "кон с" на аР, сврзани во синтагматски врски со прилозите за количина; "кон р" на аР се јавуваат и придавки и заменки, но во многу помал %. На повисоката фаза во говорниот развој на децата, тие сосем се губат, за што зборува и нивното нејавување кај ДБНС, меѓу зборовите - Р распоредени "кон с" на аР, согласно карактеристиките на оваа граматичка категорија на зборови да се сврзуваат претежно со глаголите и именките, определувајќи го поблиску даденото дејство по време, начин, место, количина и степен.

Одговорите на прилозите - С се групираат како парадигматски и синтагматски, а во рамките на синтагматските одговори, како делови на говорот и како делови на реченицата. Кај ДБНС постои добро оформен аS, за поголемиот број на прилозите - С, додека кај ДСНС усогласувањето на зборовите - Р, со дадениот збор - С, е во голем број на случаите или делумно, или на полно нарушено.

Најдобро оформен аS, кај двете групи на деца, имаат прилозите - С : "колку" , "многу" , "уште" и "сега". Но и за овие прилози - С постојат разлики во групирањето на зборовите - Р, во прилог на ДБНС. Кај оваа група на деца, речиси сите одговори се правилно усогласени и по содржина и по форма, додека кај ДСНС, не мал дел од одговорите се неправилно усогласени, било по содржина, било по форма, или на полно вон аS.

Така на пр., одговорите на ДБНС, и од парадигматски и од синтагматски вид, се усогласени и по содржина и по форма со дадениот збор - С ("колку" - неколку, толку, многу, малку, повеќе, деца, години, пари, броеви, змии, прстења, сакаш, купи, јадеш, е саат). Кај ДСНС, такви се поголем дел од одговорите ("колку" - многу, малку, сите, дожд, цвеќе, пари, години, вкусни, убав, убаво, зборува, имаш, има), но останатиот дел од одговорите се делумно (јајца, ден, дванаесет, четири, час) или целосно (крај, нема, кој, кога, вечер) неусогласени со дадениот збор - С.

Слична слика се добива и за прилогот - С "многу". Кај ДБНС само два од одговорите се наоѓаат вон аS (сто, крај), додека кај ДСНС, бројот на такви одговори е поголем (крај, час, ручек, нема, јас, кога, телевизија).

Од вкупниот број на одговори на прилогот - С "уште", кај ДБНС, само три се наоѓаат вон аS (не-сакам, не-уште, кога), додека

сите останати одговори формираат добро оформен аS ("уште" - јаготки, денови, зборови, доста, малку, многу, колку, денес, еднаш, јадат, нема, ли сакаш, ништо), кој вклучува поголем број на парадигматски и синтагматски одговори, кои допринесуваат за диференцирање на значењето на овој прилог од значењето на останатите зборови. Кај ДСНС се јавуваат поголем број на индиректни асоцијации на дадениот збор - С, кои се наоѓаат вон аS, односно можат да се вклучат во аР на други зборови (ученик, сонце, фудбал, писмо, млада, мирно, учевме); помал број на парадигматски одговори (малку, многу, утре); како и помал број на синтагматски одговори (има, гледам, сака, јаде, пишува, спие), што укажува на сеуште несовладаното значење на овој збор - С.

Речиси сите одговори на ДБНС, на прилогот "сега", се вклучени во аS, усогласени и по содржина и по форма со дадениот збор - С ("сега" - е пролет, трчам, спиеш, пее, игране, после, денес, тогаш, никогаш, вечер, вчера, утре, сабајле), додека кај ДСНС, околу 1/5 од одговорите се наоѓаат вон аS ("сега" - село, чанта, писмо, книга, месец, зима, есен).

Од вкупниот број на одговори на прилогот - С "горе", дадени од ДСНС, само три се правилно усогласени со зборот - С и по содржина и по форма ("горе" - доле, високо, има), додека останатите 15 можат да се вклучат во аР - ња и на други зборови, оневозможувајќи го на тој начин диференцирањето на значењето на овој збор - С од значењето на останатите зборови ("горе" - бокс, Јоце, сонце, врата, облека, девојче, орман, Тони, авион, чисто, добра, голема, спие, пее, тука). И кај ДБНС не постои сосем јасно диференцирање на значењето на овој збор - С од останатите зборови. Само три збора - Р се правилно усогласени и по содржина и по форма со дадениот збор - С ("горе" - стои, има, доле), а останатите се врзани

за конкретни, поединечни ситуации ("горе" - небо, птица, планина, таван, ламба, симни се, е добро, настрана).

Најлошо оформен аБ, и кај двете групи на деца, имаат при - лозите - С "брзо" и "скапо". Кај ДСНС, само мал дел од зборовите - Р се на некаков начин усогласени со овие стимулуси. Најголемиот број на одговори се наоѓаат во аБ, што укажува на несфатеноста на значењето на овие зборови - С како прилози и нивната неиздиференцираност од другите зборови. Така, за прилогот "брзо", во аБ се наоѓаат зборовите - Р : глумче, авион, камион, воз, ауто, кола; - кои укажуваат на мешање на значењето на овој збор како прилог, со значењето на истиот збор како придавка, од една страна, и зборовите - Р : писмо, леб, работа, болница, јаболка, мајмун, дома; - кои укажуваат на врзаност на зборовите за конкретните, поединечни ситуации, од друга страна, што го попречува нивното издигнување на повисок степен, над она што е конкретно, поединечно дадено. Само неколку збора, од вкупно 23, се вклучени во аБ, односно усогласени и по содржина и по форма со дадениот збор - С (трча, јаде, оди, пишуваат, полека, одма).

Уште понејасно е за ДСНС значењето на зборот - С "скапо", употребен како прилог. Во аБ се вклучени само три одговора (евтино, поевтино, пари), додека сите останати се или одговори на придавката "скапо" (нешто, телевизорија, пенкало, патики, облека, блуза, цвеќе, сто), или репрезенти на сегменти на дадена поединечна, конкретна ситуација (писмо, учи, игра, тој, денес).

За разлика од ДСНС, ДБНС го имаат изградено значењето и на двата прилога - С, во поголем степен ("брзо" - трча, бега, оди, трчав, одиш, трчаат, јадеш, бавно, полека, итно, пополека; "скапо" -евтино, најевтино, плаќаат, плати, платија), иако и кај нив, голем број

од одговорите, можат да се вклучат во аР на придавката "брзо" и "скапо" ("брзо" - нешто: кола, точак, зајаче; "скапо" - работа, јадење, време, прстен, облека, играче, многу, е, е тенџерето), или не допринесуваат за разјаснување на значењето на овие зборови, менувајќи се само по форма ("брзо" - побрзо, најбрзо, не-брзо; "скапо" - поскапо, не-скапо).

Одговорите на прилогот - С "рано", кај ДНС се наоѓаат во аБ на овој збор - С ("рано" - станав, стана, е ладно, касно, наутро, сабајле, попладне, утро, зора, ноќе, вечер, ден), со исклучок на многу мал број, врзани за конкретни, поединечни ситуации, или кои не допринесуваат за диференцирање на значењето на овој збор - С (дете, дојди, не-рано). Кај ДНС, односот на одговорите, вон и во аБ, е сосем обратен. Додека поголемиот дел од одговорите се врзани за поединечни, конкретни ситуации ("рано" - саат, ауто, 10 саат, воздух, чевли, ручек, стол, маса, дрво, спие, пишува, грее, таму, уште, порано, пет, шест, дванаесет), само мал дел од нив се во аБ (утро и време).

Половината од одговорите на прилогите - С "таму" и "денес", кај ДНС, укажуваат на влијанието на конкретното, поединечно искуство на децата во формирањето на врски меѓу зборовите и конкретните, поединечни ситуации, што го попречува процесот на воспоставувањето на врски меѓу самите зборови, на повоопштено ниво ("таму" - камион, змија, шума, село, дрво, врата, огледало, круша, фудбал, кино, планина, автобус, вика, брзо, добро; "денес" - планина, деца, зима, месец, Скопје, школо, телевизија, кино, училиште, вторник, шума, понеделник, писмо, топло, дома). Останатите зборови - Р, од парадигматски и синтагматски вид, се правилно усогласени со зборовите - С и меѓу нив постојат врски меѓу самите зборови, односно врски на "чисто" говорен план ("таму" - ваму, дома, далеку, надвор,

има, врне, игра, видов; "денес" - сега, утро, ден, дојде, игра, грее, оди, гледаме, гледам) и го одредуваат значењето на зборовите - С, одделувајќи го од значењето на другите зборови.

ДБНС имаат сличен аS за прилогот - С "таму". И кај оваа група на деца, речиси половината од одговорите се врзани за поединечни, конкретни ситуации ("таму" - поле, шума, деца, убаво, неоди, дојди, лае, многу, не-таму), а останатите половина одговори формираат систем на меѓусебно поврзани и усогласени зборови, како по содржина, така и по форма, со дадените зборови - С ("таму" - има, оди, отиде, ќе одиш, работи, ваму, онаму, негде, далеку). За разлика од ДСНС, ДБНС го имаат, во многу поголем степен, изградено значењето и на прилогот - С "денес". Речиси сите одговори се наоѓаат во аS, правилно усогласени со дадениот збор - С и по содржина и по форма ("денес" - утре, вчера, сега, купи, играм, ќе учиш, трчаеме, спиев, играа, иде, ќе тргнеме, ми е, е топло). Само мал број на одговорите се индиректни асоцијации (гости, роденден, петка, ајде), врзани за конкретна, поединечна ситуација.

И за граматичката категорија на зборови - С Г Л А Г О - Л И, значајно е поголем % на зборовите - Р, од парадигматски и од синтагматски вид, распоредени "кон с" на аР, кај ДБНС:

ДЕЦА БЕЗ НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ

а) Парадигматски одговори

- вкупно	-	26,1 %
- "кон с" на аР-		12,4 %
- "кон р" на аР-		13,7 %

б) Синтагматски одговори

- вкупно	-	73,9 %
- "кон с" на аР-		59,8 %
- "кон р" на аР-		14,1 %

ДЕЦА СО НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ

а) Парадигматски одговори

- вкупно	-	19,6 %
- "кон с" на аР-		5,7 %
- "кон р" на аР-		13,9 %

б) Синтагматски одговори

- вкупно	-	80,4 %
- "кон с" на аР-		44,0 %
- "кон р" на аР-		36,4 %

Односот е приближно 1 : 2 за парадигматските одговори, распоредени "кон с" и "кон р" на аР и приближно 1 : 1 за синтагматските одговори, кај ДСНС, што зборува за изразена дифузност на аР и врзаност за конкретните ситуации, додека кај ДБНС постои, во поголем степен, оформена структура на аР, во поглед на воспоставен систем на врски меѓу самите зборови, на "чисто" говорен план.

Кај глаголите се јавува најмал % на парадигматски одговори, распоредени "кон с" на аР, и кај двете групи на деца. Кај ДБНС тој изнесува 12,4 %, а кај ДСНС - 5,7 %.

Во најголем % од вкупниот број на зборови - Р, распоредени "кон с" на аР, се јавуваат именките - 54,0 %, кај ДБНС и 37,0% кај ДСНС. Како одговори на глаголите - С се јавуваат и придавките, заменките и прилозите, но во многу мал %. Додека кај ДБНС, "кон р" на аР се јавуваат 13,7 % глаголи и 12,0 % именки, кај ДСНС тие % - ти се 13,9 % и 26,3 %. Сето тоа зборува за потешкото усвојување на глаголите, во однос на другите граматички категории на зборови, веројатно под влијание на начинот на изведување на наставата по мајчин јазик за I - IV одделение, која е претежно усмерена на синтаксичкиот развој на говорот на децата, за сметка на семантичкиот развој.

Одговорите на глаголите - С, дадени од двете групи на деца, кои се вклучени во аS, се во главно од синтагматски вид, посебно специфично - синтаксички асоцијации. Таквото групирање на зборовите - Р во аS, односно поврзување на зборовите во комбинации - делови на реченицата, кај ДБНС, овозможува збогатување на аР - на, нивно оформување и ширење, а истовремено и диференцирање на значењето на даден глагол - С, од значењето на другите глаголи. Кај

ДСНС се јавуваат многу помал број на вакви асоцијации, кои го овозможуваат сфаќањето на значењето на дадениот збор - С и неговото диференцирање од останатите зборови, како резултат на нивното потпирање на конкретното, поединечно искуство, во изразен степен.

Така на пр., во аР на глаголот "влегоа", кај ДБНС се вклучени одговори, од парадигматски и синтагматски вид, сите групирани во даден систем и усогласени по форма со дадениот збор - С ("влегоа" - луѓе, децата, гостите, учениците, излегоа, заминаа, тие, сите, во училиница, во собата, дома). Во аБ се наоѓаат само одговорите: тетка ми, соблекоа, не-влегоа. Наспроти оваа група на деца, ДСНС дадоа само мал број на одговори, групирани на некаков начин (децата, човек, излезе, оди, дома, ваму), а сите останати одговори (врата, автобус, утро, писмо, дрво, топка, работа, бела, чека, игра, толку и т.н.), укажуваат на нејасното сфаќање на значењето на овој збор и јавување на неопределена мисла, кај оваа група на деца, односно на низа посредни асоцијации, кои го одредуваат изборот на одговорот, како повеќе или помалку случаен збор.

Слична слика се добива и за останатите глаголи, освен за глаголите "купи" и "продаваат".

Одговорите на ДБНС се во голем дел правилно групирани и усогласени и по содржина и по форма со дадените зборови - С, за повеќето глаголи: "пишува", "зеде", "улови", "сака", "однесоа", "легна", "продаваат". Така на пр. на глаголот - С "пишува" се дадени следните одговори: букви, со молив, приказна, домашна, задачи, детето, учи, чита и т.н.; на глаголот - С "зеде" - остави, донесе, работи, компири, колачи, книги, леб, молив, ластик, стол, чоколадо, пенкало, човекот и др.; на глаголот "улови" - фати, фрли, донесе, риба,

зајак, лисица, врапче, човекот; "сака" - мрази, да вози, да е, да игра, да јаде, торта, јаготки, месо, чоколадо, вода, девојче и др.; "однесоа" - донесоа, вратија, луѓето, јадење, играчки, подарок, мебел, човек, дете, затвореник, на гости и т.н.; "легна" - стана, заспа, да спие, човекот, детето, мачето; "даваше" - земаше, купуваше, продаваше, издава, храна, јадење, бонбони, слатки, леб, крв и др.; "продаваат" - купуваат, зеленчук, продавачи, жените, земаат пиперки, мебел, риба, месо и други.

Малку тешкотии, на ДБНС, им задава глаголот - С "ќе намести", на кој, освен правилно усогласените одговори (ќе размести, ученикот, човекот), се јавува и поголем број на индиректни асоцијации (ќе изеде, ќе легне, волкот, животно и други).

Кај ДСБНС, со исклучок на глаголот "купи" (облека, јаболка, месо, леб, млеко, риби и т.н.), за речиси сите останати глаголи - С, не постои добро оформен систем:

"зеде" - краде, седи, учи, јаде, леб, сок, сат, топчак, кошарка, круши, пари, деца, дете, нова, еден, високо;

"улови" - ѓати, краде, сака, учи, волк, овца, лисица, мангуп, топка, перо, пенкало, сунѓер и т.н.;

"пишува" - писмо, чита, татко, молив, пенкало, топка;

"сака" - игра, јаде, гледа, пишува, сакам, банана, чоколадо, бонбони, вода, мама, работа, убаво, секој, денес;

"однесоа" - оди, оставам, шета, повели, мечка, петел, колачи, Охрид, сестра, училиште, јас, шесто, колку;

"легна" - спие, игра, гледа, седи, бебе, петел, маче, вечер, ден, настава, кревет, лице, доктор, спална, хартија;

"даваше" - повели, игра два, дава, имам, јадење, леб, јајца, кашкавал, тебе, добро и т.н.;

"продаваат" - купува, купи, облека, месо, леб, кола, чевли, патики, камион, пазар, прошетка, продавница, мама;

"ќе намести" - на пишува, мести, јаде, пишува, копа, седи, нема, слика, саат, кревет, маса, тој, дома, тука, надвор, месо, писмо, ракомет, вода, школа, мало, чисто, мирен и други.

Ваквите разлики во групирањето на зборовите - Р во аР на дадените зборови - С, кај двете групи на деца, укажуваат на разлика во структурата на асоцијациите кај децата без и со недостатоци на слухот. Кај првата група на деца постои меѓусебна поврзаност на зборовите и по содржина и по форма, без оглед дали се работи за парадигматските или синтагматските одговори, односно потесно единство на мислењето и јазикот, додека кај ДСНС, значењето на зборовите - С е понејасно, понеиздиференцирано, од значењето на другите зборови и постои послаба врска меѓу мислењето и јазикот, како резултат на влијанието на иконичкиот систем и примарно визуелното ориентирање во реалноста, што го успорува надминувањето на поединечното, конкретно даденото и неговото воопштување на повисок степен, односно фиксирање на "чисто" говорен план.

Р Е З И М Е

На почетните степени од говорниот развоток на децата, даден збор се усвојува во конкретен смисол. Сеуште не постои оформен систем на врски меѓу самите зборови, кој овозможува да се надмине поединечното, конкретното искуство на децата. Зборовите постојат изолирано едни од други, недоволно разграничени по значење од другите зборови и се поврзуваат само во одредени, конкретни комбинации, односно реченици, или се воспоставуваат индиректни врски меѓу нив.

На понатамошните степени во говорниот развoтoк на децата, зборовите постeпeнo сe дифeрeнцирaат пo свoетo знaчeњe oд другитe збoрoви и сe вклучуваат вo мeѓусeбни врски oд парaдигмaтски и синтaгмaтски (пoвисoк) вид, oддeлeни oд oнa штo e пoединeчнo дoживeaнo.

Цeлиoт тoј пpoцeс e јaзнo прикaжaн пpeкy динaмикaтa нa стpуктyрaтa нa aP - њa, oднoснo гpyпирaњeтo нa збoрoвитe - P вo двe глaвни гpyпи:

а) П a р a д и г м a т с к и o д г o в o р и - тoа сe ситe oдгoвoри кoи припaѓaат нa истaтa гpамaтичкa кaтeгoријa нa збoрoви нa кoјa и припaѓa и збoрoт - C ;

б) С и н т a г м a т с к и o д г o в o р и - тoа сe ситe oдгoвoри кoи нe припaѓaат нa истaтa гpамaтичкa кaтeгoријa нa збoрoви, нa кoјa и припaѓa збoрoт - C, oднoснo oдгoвoритe кoи сo дaдeниoт збoр - C чинaт дeл нa рeчeницaтa (нa пp. "гoлeмa" - дeвoјкa), цeлa рeчeницa (нa пp. "дeцaтa" - игpaaт), oдpазyвaат сeквeнцијaлни врски мeѓy збoрoт - C и збoрoт - P (нa пp. "спијaм" - кpeвeт; "спијaм" - нoќ), или прeтстaвyвaат спeцификaцијa нa знaчeњeтo нa дaдeниoт збoр - C (нa пp. "чoвeк" - дoбap, yбaв, силeн).

Пaрaдигмaтскиe oдгoвoри yкaжyвaат нa стeпeнoт нa нaпpeдoкoт вo гoвoрниoт рaзвoтoк нa дeцaтa, oднoснo yсвoјyвaњeтo нa пoимитe и збoгaтyвaњeтo нa знaчeњeтo нa збoрoвитe, сo згoлeмyвaњe нa бpoјoт нa кaрaктeристикитe кoи тие ги имaaт.

Синтaгмaтскиe oдгoвoри, истo тaкa, yкaжyвaат нa стeпeнoт нa гoвoрниoт рaзвoтoк нa дeцaтa, oднoснo yсвoјyвaњeтo нa јaзичниoт систeм, пoсeбнo нeгoвaтa гpамaтичкa стpуктyрa.

Вкyпниoт бpoј нa збoрoви - P, кoи сe нaoѓaат вo oбeмoт нa aP, сe нa рaзличeн нaчин рaспoрeдeни кaј двeтe гpyпи нa дeцa.

(погледај го дијаграмот бр.2)

ДЕЦА БЕЗ НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ

а)Парадигматски одговори

- вкупно	-	37,4 %
-"кон с" на аР	-	23,8 %
-"кон р" на аР	-	13,7 %

б)Синтагматски одговори

- вкупно	-	62,6 %
-"кон с" на аР	-	45,6 %
-"кон р" на аР	-	17,0 %

ДЕЦА СО НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ

а)Парадигматски одговори

- вкупно	-	26,1 %
-"кон с" на аР	-	12,7 %
-"кон р" на аР	-	13,4 %

б)Синтагматски одговори

- вкупно	-	73,9 %
-"кон с" на аР	-	37,0 %
-"кон р" на аР	-	36,9 %

Кај ДБНС,парадигматските одговори се застапени со 37,4%, од кои 63,6 % се распоредени "кон с" на аР,а 36,6 % "кон р" на аР,додека синтагматските одговори ги има 62,6 % : 72,8 % од нив се распоредени "кон с" на аР и 27,2 % "кон неговата р".

Кај ДСНС,%-от на парадигматските одговори е 26,1 % : 48,7 % од нив се распоредени "кон с" на аР,а 51,3 % "кон неговата р" ;%-от на синтагматските одговори е 73,9 %,од кои 50,1% се распоредени "кон с" на аР и 49,9 % "кон неговата р".

Ваквите разлики во структурата на аР - ња,кај децата без и со недостатоци на слухот,зборуваат за фактот дека ДБНС се наоѓаат на повисок степен во својот говорен развиток,во однос на ДСНС.Кај нив постојат добро оформени парадигми на меѓусебно поврзани зборови,кои се наоѓаат во односи на супер-ординаност, суб-ординаност, координаност, дел-целина, причини - тост, спротивност, едни со други, што овозможува диференцирање на значењето на даден збор од значењето на другите зборови;висок степен на поврзаност на зборовите - С со зборовите од другите граматички категории,што овозможува усвојување на поимите за

граматичките категории, лесно вклучување на зборовите во различни комбинации со другите зборови, во текот на говорната комуникација, односно побогато и поточно определување на даден предмет (својства, дејства, релации) и усвојување на граматичката структура на јазичниот систем.

И кај ДСНС постојат оформени парадигми на зборови и поврзаност на зборовите - С со зборовите од другите граматички категории, но односот меѓу % - те на зборовите - Р распоредени "кон с" и "кон р" на аР зборуваат за поларизација на аР, поголем степен на негова дифузност, недоволен степен на одделеност на зборовите од конкретните, поединечно дадени ситуации и понизок степен во формирањето на системот на врски меѓу самите зборови.

Квалитативната анализа на аS покажува дека групирањето на зборовите - Р, како парадигматски или синтагматски, во рамките на аР, е многу посложено кај ДНС, во однос на ДСНС. Кај првата група на деца постои групирање на зборовите и по содржина и по форма, во најголем број од случаите, без оглед на тоа дали се зборовите - С дадени во нивната основна форма, или се променети по род, број и т.н., додека кај втората група на деца, во поголем број на случаите, постои делумно или целосно нарушување на таквото групирање на зборовите - Р, во рамките на аS. Тоа зборува за недоволниот степен на сфатеност на значењето на дадените зборови - С и усвоеност на внатрешните законитости на мајчиниот јазик, кај оваа група на деца.

VII

ЗАКЛУЧОЦИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

Во ова истражување направивме обид за испитување на една област во доменот на говорниот развнток на децата без и со недостатoци на слухот, во врска со проблемот на создавањето на единството на мислењето и јазикот, кој кај нас не е доволно истражуван. Во светот, веќе од поодамна, постојат многу трудови, истражувачки и теоретски, кои се однесуваат на поодделни аспекти на овој сложен проблем, кој уште од времето на старата античка филозофија па до денес, претставува една од централните теми на филозофијата, психологијата, лингвистиката, а во поново време и на психолнгвистиката. Постојат многубројни сфаќања на различни правци и школи за овој проблем, поточно за односот меѓу мислењето и говорот, но во најголемиот дел од нив не е воочен нивниот сложен динамички однос, одразен во значењето на зборот, кое претставува специфичен, воопштен начин на одразување на објективната реалност, различен на различните степени од онтогенетскиот развнток на човекот.

Поаѓајќи од поставката за значењето на зборот како основна единица на сложеното единство на мислењето и јазикот, во која се одразени неговите основни обележја и вклучени и семантичките и граматичките форми, чија структура се менува со преминот на мислењето од пониските видови на воопштување кон апстрактното, појмовно, јазично мислење, во истражувањето тргнавме од следните претпоставки и определби:

1) Единството на мислењето и јазикот се создава во текот на онтогенетскиот развнток, како процес на премин од пониските облици

на мислење, вклучени во практичната активност на субјектот, зависни од перцепцијата, кон посложениот вид апстрактно - логичко, појмовно, јазишно мислење.

2) Увид во начинот на кој се одвива тој процес може да се добие преку истражување на говорниот развоток на децата, како процес на усвојување на мајчиниот јазик (неговиот речник и граматички форми), неопходен за изразување на сопствените и сфаќање на туѓите мисли, желби, доживувања и како орудие на самото мислење, кој квалитативно го менува односот кон објективната реалност, реорганизирајќи го сетилното сознание, мислењето и дејствата;

3) Асоцијативното "значење" на зборот најточно ја одразува психолошката структура на значењето на зборот, која може да се испитува со одредена техника, односно главните карактеристики на зборовите, кои го сочинуваат асоцијативното "значење" на зборот, го одразуваат сложениот процес на создавањето на единството на мислењето и јазикот.

Извршеното истражување и анализата на добиените резултати ни даваат доволна основа за ~~истражување на поставените~~ *поставените* ~~поседи~~ *поседи* ~~менши хипотези~~ - особености на процесот, во текот на кој се создава единството на мислењето и јазикот:

а) ВО ТЕКОТ НА ГОВОРНИОТ РАЗВИТОК НА ДЕЦАТА СЕ ЗАСИЛУВА СТЕПЕНОТ НА ПОВРЗАНОСТ МЕЃУ САМИТЕ ЗБОРОВИ - Секоја лексичка единица има одредена семантичко - синтаксичка валентност, побогата или посиромашна, зависно од припадноста на одредена граматичка категорија на зборови, која се одликува со посебни карактеристики и достигнатиот степен во развотокот на нејзиното значење, кое во својата динамичка структура вклучува и семантички и гра-

матички форми.

На пониската фаза во говорниот развoтoк на децата се јавува понизок степен на поврзаност меѓу самите зборови, на што укажуваат поголемиот број на НР, индиректни асоцијации, одговори во несуштинска врска со зададениот збор - С, дифузното аР, со неформено јадро на зборови распоредени "кон неговиот с", како и поедностраната аV и попустиот аS, што е особено изразено кај ДСНС, за сите граматички категории на зборови - С и за зборовите - С во рамките на дадена категорија, поапстрактни по содржина и посложени по својата форма.

Во текот на говорниот развoтoк на децата отпаѓаат НР, се смалува бројот на несуштинските и индиректните асоцијации, се оформува аР - со распоредувањето на зборовите "кон неговиот с" -, се зголемува бројот на разновидните одговори со ширењето на аР, се усложнува аS - со зголемување на бројот на парадигматските и синтагматските одговори од повисок ред и сложувањето на зборовите по род, број, член, лице, време и т.н. На тој начин, зборовите се диференцираат од останатите зборови, одделувајќи се од конкретно даденото, формирајќи динамичка структура во која постои поврзаност меѓу самите зборови, која ја надминува поврзаноста на зборовите со поодделните аспекти на конкретните ситуации, што е услов за правилно вклучување во говорната комуникација и правилно усмерување на мисловниот процес.

Колку е посложено единството на лексичкото и граматичкото значење на даден збор, толку се поголеми тешкотиите во неговото усвојување во текот на говорниот развoтoк. Подоцна, токму таквото единство постепено постанува поволен услов за поврзувањето на зборовите и усмерувањето на мисловниот процес, во избо-

рот на адекватен збор, во даден вербален контекст (стр. 144).

€)КАЈ ДЕЦАТА СО НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ ПОСТОИ ПОНИЗОК СТЕПЕН НА ПОВРЗАНОСТ МЕЃУ САМИТЕ ЗБОРОВИ - на што укажуваат статистички значајните разлики во поглед на бројот (%-от) на ВР и НР, парадигматските и синтагматските одговори распоредени "кон с" на аР, за зборовите од различни граматички категории, што е уште повеќе изразено за различни зборови во рамките на дадена граматичка категорија, поапстрактни по карактер и посложени по форма. Причина за тоа е примарно визуелното ориентирање во реалноста на децата со недостатоци на слухот, кое условува зависност од конкретните ситуации и иконичкиот систем, што го успорува сфаќањето на единството на лексичкото и граматичкото значење на зборовите и нивното вклучување во парадигматски и синтагматски врски, вон конкретно даденото искуство, на што укажуваат поголемиот број на НР и индиректни, несуштински асоцијации на дадениот збор - С, широкото дифузно аР, без оформено јадро на зборови "кон неговиот центар", едностраната аV меѓу зборовите и попростниот аS, во кој отсуствува сложување меѓу зборовите, според граматичките правила на јазикот (стр. 144).

δ)ПОКУСИОТ pV НА ЗБОРОВИТЕ - P УКАЖУВА НА ПОВИСОК СТЕПЕН НА УСВОЕНОСТ НА ЈАЗИКОТ (неговиот речник и граматички форми) - На пониската фаза во говорниот развој на децата, кога мислењето е поконкретно, побрзо се воспоставува врска меѓу поодделно постојните предмети и појави. Дадениот збор - С се сврзува со една или друга ситуација, без земање во обзир на неговиот апстрактен карактер. Затоа се јавуваат поголем број на индиректни, несуштински асоцијации, како и поголем број на НР, од една страна, но со покус pV, од друга страна, што е особено изразено кај ДСНС.

Подоцна, со преминот на мислењето кон апстрактно - логичкото, појмовно, јазично мислење, се зголемува бројот (%-от) на ВР, со истовремено зголемување на должината на рV на ВР, како резултат на тешкотиите предизвикани со одделувањето на зборовите од конкретните ситуации и нивното вклучување во поврзан говорен ток, односно воспоставувањето на врски меѓу самите зборови. Јавувањето на претставите за конкретните ситуации и компетенци - јата на зборовите - Р, репрезенти на поодделни сегменти на конкретната ситуација, репрезентирана со предизвиканата претстава во свеста на субјектот и семантичко - граматички правилните одговори, зборови - Р одделени од конкретните, поединечни ситуации, го продолжуваат времето на давање на одговорот, отежнувајќи го неговиот избор и создавањето на брз говорен ток и правилното усмерување на мисловниот процес.

Со текот на говорниот развој, како резултат на се побогатото искуство на децата и се побогатата говорна комуникација, воспоставувањето на говорниот ток станува се побрзо и изборот на зборовите - Р полесен, што доведува до скратување на латентниот период. Се повеќе се надминува компетенцијата меѓу врските на зборовите - С и Р, кои се однесуваат на конкретно постоечки предмети или појави и врските на зборовите, кои се воспоставуваат на "чисто" говорен план.

Во текот на говорниот развој на децата, врските меѓу зборовите се побрзо се воспоставуваат, но на карактеристичен начин за секоја граматичка категорија на зборови. Степенот на совладаност на единството на лексичкото и граматичкото значење, начинот на кој се врши изборот на зборовите - Р, карактеристични за секоја граматичка категорија на зборови - С доведуваат до

разлики во рV на ВР на дадените зборови - С, кои се уште произра-
зени за различни зборови - С во рамките на дадена граматичка
категорија, бидејќи секој збор се одликува не само со заеднич -
ките особености на сите зборови од дадената граматичка катего-
рија, туку и со карактеристичен за него начин на вршење на из -
бор на одговорот, при неговото вклучување во поврзаниот говорен
ток, како резултат на неговата семантичко - синтаксичка валент -
ност со другите зборови, од иста или од различни граматички ка-
тегории (стр. 147).

***ЛАТЕНТНИОТ ПЕРИОД НА ЗБОРОВИТЕ - Р Е ПОДОЛГ КАЈ ДЕЦАТА СО НЕ-**
ДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ - Поради понискиот степен на совладаност
на единството на лексичкото и граматичкото значење на зборовите
од различни граматички категории, како и зборовите во рамките на
дадена категорија, особено оние со поапстрактен карактер и пос -
ложена форма, како резултат на примарно визуелното ориентирање
во реалноста, доминантноста на иконичкиот систем и посиромашната
говорна комуникација, кај ДСНС постои понизок степен на поврза -
ност меѓу самите зборови, наспроти поврзаноста со перцептивните
и претставните целини, тешко одделување на зборовите од конкрет -
но даденото, што го попречува нивното меѓусебно поврзување и ус -
војувањето на јазичниот систем со сите негови семантички и гра -
матички законитости. Кај оваа група на деца постои поголема за -
висност од конкретната ситуација, поради што е успорено вклучу -
вањето на зборовите во поврзаниот говорен ток и отежнат изборот
на зборовите - Р, како резултат на што се јавува подолг латентен
период за зборовите од сите граматички категории и различните
зборови во рамките на дадена категорија, кај оваа група на деца,
во однос на ДБНС.

Покус латентен период кај ДСНС се јавува за зборовите кои воопштено или конкретно го одразуваат нивното секојдневно искуство и како такви имаат позачестена употреба во нивната говорна комуникација, како и зборовите кои, како репрезенти на поодделни ситуации, предизвикани со зборот - С, составна компонента на дадената ситуација, се наметнуваат како одговори на зборот - С, поради полесното воспоставување на врски меѓу поодделно постоечките предмети или појави и помалиот број на алтернативните, компетитивните одговори (стр. 192).

в) УСВОЈУВАЊЕТО НА ЗНАЧЕЊЕТО НА ЗБОРОТ СЕ ОДВИВА КАКО ПРОЦЕС НА ОДДЕЛУВАЊЕ ОД КОНКРЕТНИОТ КОНТЕКСТ И ВКЛУЧУВАЊЕ ВО СИСТЕМОТ НА ВРСКИ МЕЃУ САМИТЕ ЗБОРОВИ - На пониската фаза во говорниот развоток на децата, кога во изразен степен доминираат конкретно дадените ситуации, односно иконичкиот систем, значењето на даден збор е нејасно и се меша со значењето на другите зборови, што овозможува вклучување на зборовите во аР - на различни зборови. На тоа укажуваат големиот број на несуштински, индиректни асоцијации, непосредно сврзани со конкретната ситуација, или со поединечни предмети - нејзини составни компоненти, зборови - Р распоредени "кон р" на аР, неоформената парадигма на меѓусебно поврзани зборови и малиот број на парадигматски и синтагматски одговори од повисок ред, распоредени "кон с" на аР. Во оваа фаза на говорниот развоток, кога меѓу зборовите постојат односи постојни меѓу во нив одразените предмети, постои висок степен на зависност од конкретниот контекст и доминантност на иконичкиот систем.

Со развотокот на мислењето, апстрахирањето од она што е појавно дадено и повисокиот степен на воопштување, односно ра -

зорувањето на конкретната ситуација, се разорува и конкретната поврзаност на својствата и односите меѓу предметите и се создава претпоставка за нивно поврзување на нова основа, со синтетизирање на така апстрахираните својства, фиксирани во зборовите. Заедно со тоа, се намалува бројот на сосем разновидните, идиосинкретични, индиректни и несуштински асоцијации, непосредно сврзани со конкретните ситуации и се воспоставуваат врски меѓу самите зборови, како од синтагматски, така и од парадигматски вид. Парадигмата на меѓусебно поврзани зборови овозможува поврзување на зборовите со зборови од другите граматички категории, во синтагматски врски од повисок ред, на што укажуваат поголемиот број на зборови - P распоредени "кон с" на аP, кои припаѓаат на различни граматички категории на зборови, во суштинска врска со дадениот збор - C. Се повеќе се развива мрежата на зборови во координиран, супер и суб-ординиран, дел-целина и т.н. однос и зборови кои означуваат својства и дејства на даден предмет. Врските меѓу самите зборови стануваат се посуштински, врски на се повеќе "чисто" говорен план, што го овозможува сфаќањето (осмислувањето) на даден збор на голем број начини, со помош на други поими, со кои се наоѓа во различни односи по општост и негово лесно и брзо вклучување во говорниот ток, надминувајќи ја конкретната даденост (стр. 141).

3) СТЕПЕНОТ НА ОДДЕЛЕНОСТ НА ЗБОРОВИТЕ ОД КОНКРЕТНИОТ КОНТЕКСТ Е ПОНИЗОК КАЈ ДЕЦАТА СО НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ - Иако не постојат значајни квантитативни разлики меѓу двете групи на деца, во поглед на бројот (%-от) на зборовите - P, распоредени во аP, се јавуваат значајни квалитативни разлики во структурата на тие полиња. Додека кај ДБНС, најголемиот број на зборови - P се распоредени "кон с" на аP, во суштинска врска со дадениот збор - C, кај ДСНС

постои обратен однос. Причина за тоа е сиромашната говорна комуникација, односно помалата зачестеност и употреба на зборовите во секојдневната комуникација, со што се отежнува нивното брзо вклучување во говорниот ток. ДСНС се потпираат претежно на иконичкиот систем и гестовниот говор, а тоа го успорува усвојувањето на значењето на зборот, како лексичкото, така и граматичкото, односно создавањето на динамичката структура од повисок степен, која ја надминува онаа, сврзана со нивното конкретно, практично, секојдневно искуство. Затоа нивниот говорен ток е сиромашен, често аграматичен, без суштински врски меѓу зборовите, за разлика од говорниот ток во кој се врши избор на меѓусебно поврзаните зборови, согласно законитостите на јазикот.

Постојат значајни разлики меѓу двете групи на деца, во одговорите на зборовите - С од различни граматички категории, кои се уште повеќе изразени за различни зборови во рамките на дадена категорија, поради своевидното единство на содржината и формата, означувано со секој поодделен збор - С и неговата различна зачестеност во секојдневната говорна комуникација. Зборовите со поапстрактен карактер, посложени по форма, потешко се усвојуваат од ДСНС и нивното значење е несфатено во поизразен степен, како резултат на доминантноста на конкретните ситуации, односно врзаноста за поединечните карактеристики - сегменти на истите. Додека кај ДБНС брзо се надминува ова ниво во говорниот развиток, кај ДСНС таквите зборови, како и зборовите кои се однесуваат на визуелно несфатливи појави, многу подолго го задржуваат говорниот развиток и преминот кон повисокото ниво на комуникација, со воопштување на конкретно даденото, односно разорувањето на конкретната ситуација (стр. 142).

г) СТРУКТУРАТА НА ЗНАЧЕЊЕТО НА ЗБОРОТ СЕ МЕНУВА ОД СВОЈАТА ДИ - ФУЗНА КОН СВОЈАТА ФЛЕКСИБИЛНА, "СТАБИЛНА" ФОРМА - Промените во структурата на аР овозможуваат да се согледа преминот од конкретното мислење, вклучено во практичната активност на субјектот, зависно од перцепцијата, кон повисокиот вид апстрактно - логичко, појмовно мислење.

Додека на пониската фаза во говорниот развој на децата постојат дифузни аР - ња, со голем број на зборови - Р распоредени "кон р" на аР, на повисоките фази во говорниот развој тие постепено добиваат оформен вид.

Почетното вообличување на аР се одвива најнапред со поларизација на полето, со постепено отпаѓање на зборовите - Р во несуштински врски, или индиректно поврзани со зборот - С, со концентрирање и формирање на јадро на зборови во центарот на аР. Со развојот на логичките мисловни операции, апстракцијата и воопштувањето на конкретната даденост, развојот на говорот и усвојувањето на јазичниот систем во повисок степен, доаѓа до смалување на бројот на разновидни, идиосинкретички асоцијации, непосредно сврзани со конкретната ситуација, или со одделни предметни сегменти и се воспоставуваат потесни врски меѓу самите зборови, што доведува до оформување на јадрото на зборови во центарот на аР и потоа ширење на аР за сметка на зборовите распоредени "кон неговиот центар". Асоцијативното поле на даден збор започнува се повеќе да се оформува и да ја слика неговата поврзаност со други зборови, со кои се означуваат различни предмети (својства, дејства, релации) и се повеќе се развива мрежата на зборови во меѓусебни, суштински врски, што ја засилува семантичко - синтаксичката валентност на даден збор и овозможува негово

лесно вклучување во говорниот ток и усмерување на мисловниот процес, "независно" од конкретната појавност, одразена во иконичкиот систем. Така, од дифузното, невообличено значење на даден збор, што овозможува дифузно, неусмерено проширување на низ на надво - решно поврзани елементи, даден збор започнува да значи "комплекс" на разновидни предмети, поврзани во детското непосредно искуство, на основа на нивните стварни, објективни, конкретни врски, се додека не се достигне нивото на апстрактност, кога значењето на даден збор може да се определи со помош на другите поими, со кои се наоѓа во различен однос по степенот на општост (стр. 141).

И) СТЕПЕНОТ НА ДИФУЗНОСТ НА ЗНАЧЕЊЕТО НА ЗБОРОТ Е ПОВИСОК КАЈ ДЕЦАТА СО НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ - Асоцијативните полива на зборовите - С, кај ДСНС, се со поизразен степен на дифузност, односно поголем број на зборови - Р во несуштински, индиректни врски со дадениот збор - С, распоредени "кон р" на аР.

Поради доминантноста на конкретните ситуации, ширењето на аР - ња кај оваа група на деца се одвива за сметка на зборовите распоредени "кон р" на аР. За разлика од ДБНС, кај кои аР - ња се шират со зголемување на бројот на зборовите - Р, распоредени "кон с" на аР, кај ДСНС таквото распоредување доведува до стеснување на аР : од една страна отпаѓаат зборовите - Р распоредени "кон р" на аР, но од друга страна мал е бројот на зборовите - Р, распоредени "кон с" на аР, како резултат на нивната сиромашна говорна комуникација, односно помалата зачестеност на употребата на зборовите во секојдневната меѓусебна комуникација.

Потпирањето на иконичкиот систем и гестовниот говор го успорува усвојувањето на значењето на зборовите и нивното лесно вклучување во говорниот ток. Структурата на значењето на зборовите

те кај оваа група на деца ја одразува нивната поврзаност со нивното конкретно, практично, поединечно искуство, како резултат на што е аграматичноста на нивниот говор, неговата содржинска сиромашност, невоспоставеноста на суштински врски меѓу дадените зборови (стр. 142).

Д) ЗНАЧЕЊЕТО НА ДАДЕН ЗБОР Е ПОНЕЈАСНО ПРИ ЕДНОСТРАНА аV - Од анализата на резултатите на истражувањето јасно се гледа дека колку е повисок достигнатиот степен во оформувањето на аР на даден збор, толку е поголема асоцијативната валентност меѓу зборовите.

Во почетната фаза од говорниот развој на децата постои ниска аV меѓу зборовите, поради нивната тесна врска со поединечните предмети и појави, конкретните поединечни ситуации, што резултира во разновидни идиосинкретички одговори, кои се наоѓаат во несуштински, индиректни врски со дадениот збор - С.И покрај големиот број на разновидни одговори, ниската аV и распореденоста "кон р" на аР укажуваат на несфатеност на значењето на даден збор, како резултат на што доаѓа до вклучување на зборовите во аР - на на различни зборови.

Со разорувањето на конкретната ситуација, надминувањето на врзаноста за перцептивните и претставните целини, или нивните поединечни компоненти, се засилува семантичко - синтаксичката валентност меѓу зборовите и како општа тенденција се јавува распоредувањето на зборовите - Р "кон с" на аР, со истовремено отпаѓање на оние, распоредени "кон неговата р". Во почетните фази од оформувањето на аР, се јавува тенденција за засилување на аV меѓу зборовите од иста граматичка категорија, односно засилувањето на парадигматските врски, што од една страна овозможува по-

лесен избор на потребниот збор во самиот говорен ток, но од друга страна ја ограничува мислата во рамките на иста категорија на зборови. Во понатамошниот тек на говорниот развoтoк, аР - на зборовите се збогатуваат и шират, за сметка на зборовите распоредени "кон нивниот центар", со што се засилува семантичко - синтаксичката валентност меѓу самите зборови, од различни граматички категории, независни од појавните конкретни, поединечни ситуации.

Додека големиот број на разновидни, идиосинкретички одговори, распоредени "кон р" на аР, со ниска аV, укажува на нејасноста на значењето на даден збор, негово мешање со значењето на други зборови, таквите одговори, распоредени "кон с" на аР, кои припаѓаат на различни граматички категории, укажуваат на повисок степен во развoтoкoт на значењето на зборот, што овозможува негово лесно вклучување во говорниот ток и менување на неговиот смисол, во зависност од дадениот вербален контекст (стр. 141).

§) АСОЦИЈАТИВНАТА ВАЛЕНТНОСТ НА ЗБОРОВИТЕ КАЈ ДЕЦАТА БЕЗ НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ Е ПОРАЗНОВИДНА - Постојат разлики меѓу двете групи на деца, во поглед на бројот (%-от) на зборовите - Р, распоредени "кон с" и "кон р" на аР, кои се произразени за зборовите со пониска аV, додека со нејзиното засилување, тие постепено се намалуваат, иако не исчезнуваат сосем. ДСНС заостануваат зад ДБНС, бидејќи тие потешко и побавно овладуваат со значењето на даден збор, како резултат на доминантноста на иконицкиот систем на репрезентација на објективната реалност и врзаноста на зборовите за перцептивно - претставните целини, или нивните поединечни компоненти, што го успорува формирањето на системот на врски меѓу самите зборови, релативно независни од конкретната даденост. Затоа,

кај оваа група на деца, се јавуваат голем број на разновидни одговори, распоредени "кон р" на аР, чија аV е ниска, што укажува на несфатеност на значењето на даден збор и неговата врзаност за конкретното, поединечно искуство.

Со оформувањето на аР, односно распоредувањето на зборовите - Р "кон с" на аР, се засилува аV меѓу зборовите кои припаѓаат на иста, а подоцна на различни граматички категории на зборови, но таа е знатно пониска кај ДСНС, кај кои, во голем број од случаите, и покрај отпаѓањето на зборовите - Р, распоредени "кон р" на аР, се уште постои непотполна сфатеност на значењето на даден збор (поларизација на аР) и врзаност за дадена конкретна ситуација. Асоцијативното поле е тесно, со мал број на разновидни одговори во неговите рамки, распоредени "кон с", што укажува на семантичко - синтаксичка валентност меѓу мал број на зборови и тешкотии во одделувањето на зборовите од создадените шаблони во дадени фрази (стр. 142).

†) СТЕПЕНОТ НА УСВОЕНОСТ НА ВНАТРЕШНИТЕ ЗАКОНИТОСТИ НА ДАДЕН ЈАЗИК Е ПОВИСОК ПРИ ПОСЛОЖЕН АСОЦИЈАТИВЕН СИСТЕМ - На почетните степени од говорниот развој на децата, даден збор се усвојува во конкретен смисол. Се уште не постои оформен систем на врски меѓу самите зборови, кој овозможува надминување на поединечните, конкретни искуства на децата. Зборовите постојат изолирани едни од други, недоволно разграничени по значење од другите зборови и се поврзуваат само во одредени конкретни комбинации, односно реченици, или пак се воспоставуваат индиректни врски меѓу нив.

Во понатамошниот тек на говорниот развој на децата, зборовите постепено се диференцираат по своето значење од другите

зборови и се вклучуваат во меѓусебни врски од парадигматски и синтагматски (од повисок ред) вид, одделувајќи се од она што е поединечно доживеано.

Подобро оформената парадигма на меѓусебно поврзани зборови, кои се наоѓаат во однос на супер и суб-ординираност, координираност, дел-целина, причинитост, спротивност едни со други, овозможува диференцирање на значењето на даден збор од значењето на другите зборови, висок степен на поврзаност на зборовите од различни граматички категории, што овозможува усвојување на поимите за граматичките категории и лесно вклучување во комбинации со другите зборови, во текот на говорната комуникација, односно побогато и поточно определување на даден предмет (својства, дејства, релации) и усвојување на граматичката структура на јазичниот систем.

Квалитативната анализа на аS покажува дека групирањето на зборовите - P како парадигматски и синтагматски, во рамките на аP, станува се посложено, со достигнување на се повисок степен во говорниот развој, кога постои групирање на зборовите и по содржина и по форма, без оглед на тоа дали се зборовите - C дадени во нивната основна форма, или се променети по род, број, член, лице и т.н., додека на пониската фаза од говорниот развој таквото групирање е делумно или напoлно нарушено, што зборува за понизок степен на сфатеност на значењето на даден збор и усвоеност на внатрешните законитости на јазикот (стр. 111).

к.) СТЕПЕНОТ НА УСВОЕНОСТ НА ВНАТРЕШНИТЕ ЗАКОНИТОСТИ НА ЈАЗИКОТ Е ПОВИСОК КАЈ ДСНС - На почетната фаза од својот говорен развој, на која се наоѓаат ДСНС, постои делумно или напoлно нарушување на групирањето на зборовите, како парадигматски и син -

тагматски, и по содржина и по форма, на што укажува големиот број на индиректни асоцијации на дадениот збор - С, распоредени "кон р" на аР, неусогласени со него и по својата содржина и по својата форма (род, број, член, лице и т.н.).

Во подоцнежната фаза од својот развој, иако и кај оваа група на деца постојат во извесен степен оформени парадигми на зборови и поврзаност на зборовите од различни граматички категории, односот меѓу % - те на зборовите - Р распоредени "кон с" и "кон р" на аР зборува за поларизација на полето, поголем степен на негова дифузност, недоволен степен на одделеност од конкретните, поединечно доживеаните ситуации и понизок степен во формирањето на системот на врски меѓу самите зборови. Отсуствува, во изразен степен, групирањето на зборовите по нивната форма, особено кај поапстрактните и оние со посложена форма, што зборува за релативно низок степен на усвоеност на внатрешните законитости на дадениот јазик (стр. 142).

Анализата на резултатите на истражувањето овозможи потврдување на поставените поединечни хипотези, со што се потврдуваат истовремено и поставените посебни хипотези, односно дека:

1) ПОСТОЈАТ КВАНТИТАТИВНИ И КВАЛИТАТИВНИ РАЗЛИКИ ВО КАРАКТЕРИСТИКИТЕ НА ЗБОРОВИТЕ - Р И НИВНИТЕ ВРСКИ СО ЗБОРОВИТЕ - С МЕЃУ ДЕЦАТА БЕЗ И СО НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ ;

2) ГЛАВНИТЕ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ЗБОРОВИТЕ, КОИ ГО СОЧИНУВААТ ЗНАЧЕЊЕТО НА ЗБОРОВИТЕ - С, ГО ОДРАЗУВААТ СЛОЖЕНИОТ ПРОЦЕС НА СОЗДАВАЊЕТО НА ЕДИНСТВОТО НА МИСЛЕЊЕТО И ЈАЗИКОТ.

Со тоа е потврдена нашата општа хипотеза дека ФУНКЦИОНАЛНОТО ЕДИНСТВО НА МИСЛЕЊЕТО И ЈАЗИКОТ СЕ СОЗДАВА ВО ТЕКОТ НА ОН

ТОГЕНЕТСКИОТ РАЗВИТОК.

Иако во истражувањето не се вршени посебни проучувања на практичното мислење на децата, независно од јазикот, како и развиениот вид апстрактно - логичко, појмовно, јазично мислење, преминот од пониските облици на мислењето (перцептивно - практичното елементарно мислење, перцептивно претставното мислење) кои јазичното мислење во вистински смисол на зборот е јасно оцртан во карактеристиките на зборовите - Р кај децата без и со недостатоци на слухот, кои се наоѓаат во периодот на т.н. (спо - ред Пијаже) конкретни операции.

Со компарирање на особеностите со кои се одликува говорот на децата, кои учествуваа во истражувањето, во различните етапи од нивниот говорен развој, утврдени се законитостите, кои се од суштинско значење за развојот на мислењето, во тесна врска со јазикот, кои можат да бидат применети во практични цели:

- 1) Подигање на нивото и квалитетот на содржината, организацијата и методите за изучување на мајчиниот и странските јазици;
- 2) Изнаоѓање на адекватни методи за побрзо, полесно и поцелосно усвојување на поимите од страна на децата од различна возраст;
- 3) Прилагодување на учебниците на возрастните карактеристики на психичките процеси на учениците;
- 4) Прилагодување на наставните планови, програмските содржини и методите за нивна реализација на можностите и способностите на децата со недостатоци на слухот;
- 5) Проценување на усвоеноста на поимите, од разни наставни дисциплини.

лини, од страна на учениците;

б) Откривање на отстапувањата од нормалниот развиток на децата.

И покрај тоа што значењето и подрачјата на примената на резултатите од проучувањето на оваа област се големи, на овој проблем му се посветени многу мал број на трудови од наши автори. Сметаме дека би било од големо значење организирање на истражување на проблемот на мислењето и јазикот кај децата од различни возрастни нивоа, без и со различни психофизички недостатоци (оштетување на видот, слухот, ментална ретардација, деликвенција, воспитна запуштеност и др.), со цел превземање на соодветни мерки за правилно и поуспешно развивање на нивните когнитивни процеси, што има подалекусежно, општествено значење.

Л И Т Е Р А Т У Р А

(користена и наведена)

1. Андреев, Д. И. : Основы теорий познания, АН СССР, Москва, 1959.
2. Артемов, В. А. : К вопросу о языке и мысли. Материалы совещания по психологии, изд. АПН, Москва, 1957.
3. Акманов, С. Л. : Логические формы и их выражение в языке, сб. Мышление и язык, ГИПЛ, Москва, 1957.
4. Ausebel, D. P. : The psychology of Meaningful verbal Learning , New York, 1963.
5. Bahtin, M. : Marksizam i filozofija jezika, Nolit, Beograd, 1980.
6. Беспалов, И. Б. : Действие - психологические механизмы визуального мышления, изд. Московского университета, Москва, 1984 .
7. Блейхер, М. В. : Растройства мышления, "Здоров'я", Киев, 1983.
8. Богусловский, В. М. : Слово и понятие, сб. Мышление и язык, ГИПЛ, Москва, 1957.
9. Боскис, Р. М. : Глухие и слабослышащие дети, изд. АПН, Москва, 1963.
10. Brown, W. ; Berko, J. : Word association and the acquisition of grammar, Child development, 1960 (in The Acquisition of Language, Bellugi, Brown, 1964).
11. Брудный, А. П. : Семантика языка и психология человека, "Илим", Фрунзе, 1972.
12. Bruner, S. J. : The ontogenesis of speech acts, Journal of Child Language (In Psychology and Language, Clark, H. ; Clark, F., 1977), 1975, 2.
13. Bruner, Dž. : Tok kognitivnog razvoja (prevedeno vo Zbornikot br. 3: Kognitivni razvoj deteta, Savez društava psihologa Srbije, Beograd, 1983).
14. Bruner, S. J. ; Goodnow, J. J. ; Austin, A. G. : A Study of thinking , John Wiley and Sons, Inc., New York, 1957.
15. Брушлинский, А. В. : "Культурно - историческая" теория мышления (Исследования мышления в советской психологии, изд. Наука, Москва, 1966, стр. 123 - 175.
16. Будилова, А. Е. : Рефлекторная теория И. М. Сеченова, Исследования мышления в советской психологии, изд. Наука, Москва, 1966 , стр. 38 - 80.
17. Бутон, П. М. : Развој на говорот, 1979 (преведено во Зборникот III Програма, 1985, 23, стр. 173 - 181.

18. Cermak, S.L.; Craik, M.F.: Levels of processing in human memory, Lea, Hillsdale, New Jersey, 1979.
19. Cvijović, M.; Ničković, R.: Dečji govor - rečnik i rečenica, II razred osnovne škole, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1977.
20. Cvijović, M.: Dečji govor - rečnik i rečenica, IV razred osnovne škole, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1984.
21. De Burger, R.; Donakoe, J.: Relationship between the Meanings of Verbal Stimuli and Their Associative Responses, Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior, 1965, vol. 4, str. 25-31.
22. Deese, J.: The Structure of Associations in Language and Thought, Baltimore, The John Hopkins Press, 1965.
23. Денев, Д.: Трансформация ассоциации у глухих детей в процессе речевого общения, изд. Просвещение, Москва, 1967.
24. Денев, Д.: Мислене и език в говорното развитие на децата, Наука и изкуство, София, 1969.
25. Димитровски, Т. и сор.: Речник на македонскиот јазик, Македонска книга, Скопје, 1986.
26. Donaldson, M.: Um deteta, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1982.
27. Эльконин, Д.Б.: Особенности взаимодействия первой и второй сигнальных систем у детей дошкольного возраста, АИИ, Москва, 1955.
28. Федоренко, П.Л.: Закономерности усвоения родной речи, Просвещение, Москва, 1984.
29. Fillenbaum, S. and L. Jones: Grammatical Contingencies in Word Association, Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior, 1962, 1, str. 31-41.
30. Fransis, H.: Toward an Explanation of Syntagmatic - Paradigmatic Shift, Child development, vol. 43, № 3, str. 949-959.
31. Freinet, C.: L'apprentissage de la langue, Marabout service/éducation-Verviers, 1975.
32. Фридрих, Е.: Дијалектика на природата,
33. Furlan, J.: Govorni razvoj djeteta, Savremena škola, Beograd, 1963.
34. Галкина-Федорук, Е.М.: О форме и содержаниях в языке, сб. Мышление и язык, ГИИЛ, Москва, 1957.

35. Гальперин, Р. И.: Информативность единиц языка, Высшая школа - ла, Москва, 1974.
36. Гальперин, П.: "Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий", Исследования мышления в советской психологии, изд. Наука, Москва, 1966, стр. 236-278.
37. Gašić-Pavišić, S.: Slobodne asocijacije reči kod dece, Prosveta, Beograd, 1981.
38. Голдберг, А. М.: К вопросу об особенностях овладения значением слова у глухонемых школьников, изд. АПН, Москва, 1958.
39. Горский, Д. Р.: Роль языка в познании, Мышление и язык, ГИИЛ, Москва, 1957.
40. Greenfield, P. M.; Bruner, J. S.: Kultura i kognitivni razvoj (prevedeno vo Zbornikot br. 3: Kognitivni razvoj deteta, Savez društava psihologa Srbije, Beograd, 1983, str. 57-75.
41. Grin, Dž. Mišljenje i jezik, Nolit, Beograd, 1978.
42. Иванов-Смоленский, А. Г.: Об изучении совместной работы первой и второй сигнальных систем мозговой коры, Журнал высшей нервной деятельности, 1951, т. 1, в. 1.
43. Иванов-Смоленский, А. Г.: Пути развития экспериментального исследования работы и взаимодействия первой и второй сигнальных систем, Труды Института высшей нервной деятельности, изд. АН СССР, Москва, 1956, т. 2.
44. Ivić, I.: Čovek kao animal symbolicum, Nolit, Beograd, 1978.
45. Јосифовски, Ј.: Семантиката и семантичката филозофија, Култура, Скопје, 1962.
46. Jovanović, R.; Atanacković, S.: Sistematski rečnik srpskohrvatskog jezika, Matica srpska, 1980.
47. Kintsch, W.: Memory and Cognition, John Wiley and Sons, New York, 1977.
48. Kintsch, W.: Learning, memory and conceptual processes, John Wiley and Sons, Inc., New York, 1970.
49. Конески, Б.: Граматика на македонскиот јазик, Култура, Скопје, 1982.
50. Корнфорт, М.: Диалектический материализм, Изд. Иностранной литературы, Москва, 1957.
51. Kostić, Đ.: Govor i slušnomošćeno dete, Kulturni centar - Privredna knjiga, Gornji Milanovac, 1980.
52. Kostić, Đ. i sur.: Testovi za ispitivanje govora i jezika, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1983.

53. Craik, V. E.: What's in a word? On the child's Acquisition of Semantics in his First Language, str. 65-66, 72-102, 109-110.
54. Kromer, R. F.: The development of Language and Cognition; The Cognition Hypothesis (vo knjigata: New Perspectives in Child Development, ed. by Brian Foss, 1974., Penguin books), Education, str. 194-252.
55. Кузьмичева, П. Е.: Развитие речевого слуха у глухих, Педагогика, Москва, 1983.
56. Lajons, Dž.: Lingvistička revolucija N. Čomskog, NIP Duga, Beograd, 1974.
57. Лейчик, В. М.: Люди и слова, Наука, Москва, 1982.
58. Leontijev, A. N.: Problemi razvoja psihe, Naučna knjiga, Beograd, 1968.
59. Леонтьев, А. А.: Слово и речевой деятельности, Изд. Наука, Москва, 1965.
60. Люблинская, А. А.: Ранние формы мышления в советской психологии, Наука, Москва, 1966, стр. 319-349.
61. Loftus, R. G./Loftus, F. E.: Human memory - The processing of Information, N. J., LEA, Hillsdale, 1976.
62. Lukatela, G.; Kostić, A.: Psihološka realnost gramatike, Psihologija, Beograd, 1982/1-2, str. 21-32.
63. Lukić, V.: Dečja leksika, Prosveta, Beograd, 1982.
64. Lurija, A. R.: Osnovi neuropsihologije, Nolit, Beograd, 1983.
65. Lurija, A. R.: Osnovi neurolingvistike, Nolit, Beograd, 1982.
66. Marjanović, A.: Razvoj značenja reči, Prosveta, Beograd, 1984.
67. Матић, Р.: Практични примери за рад на развоју говора деце предшколског и основношколског узраста, Привредно финансијски водич, Београд, 1982.
68. Milanović-Nahod, S.: Usvajanje pojmova zavisno od nastavnih metoda i kognitivnih sposobnosti, Prosveta, Beograd, 1981.
69. Minović, M.: Uvod u nauku o jeziku, Svjetlost, Sarajevo, 1983.
70. Munen, Ž.: Lingvistika i filozofija, BIGZ, Beograd, 1981.
71. Oléron, P.: Les activités intellectuelles, Presses universitaires de France, Paris, 1972.
72. Павлов, И. П.: Лекции о работе больших полушарий головного мозга, изд. АН СССР, Москва, 1949.

73. Павловиќ, М.: Проблеми синтаксе и језички динамизам, Завод за уџбенике СР Србије, Београд, 1972.
74. Печјак, В.: Психологија сазнавања, Свјетлост, Сарајево, 1981.
75. Пијаже, Ж.: Порекло сазнања, Полит, Београд, 1983.
76. Пијаже, Ж.: Psihologija inteligencije, Nolit, Beograd, 1977.
77. Piaget, J.: Le point de vue de Piaget, International Journal of Psychology, 1968, vol. 3, № 4, 281-299 (prevedeno во Zbornikot Psihologija, God. V, br. 1-2/1972).
78. Пијаже, Ж.; Inhelder, B.: Intelektualni razvoj deteta, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1982, str. 1-45, 59 - 71, 183-187.
79. Podđakov, N. N.: Praktično mišljenje kod dece, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1984.
80. Политова, И. Н.: Развитие речи учащихся начальных классов, Просвещение, Москва, 1984.
81. Протасеня, П. Ф.: Происхождение сознания, изд. Белгосуниверситета, Минск, 1959.
82. Rot, N.: Znakovi i značenja, Nolit, Beograd, 1982.
82/2. — : ОШТА ПСИХОЛОГИЈА, ЗАВ. ЗА УЏБЕН. И НАСТ. СРЕД., БГА., 1977.
83. Rubinštajn, L. S.: O mišljenju i putevima njegovog istraživanja, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1981.
84. Rubinštajn, L. S.: Psihologija mišljenja i govora, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1950.
85. Рубинштейн, Л. С.: Бытие и сознание, изд. АН СССР, Москва, 1957.
86. Savić, Lj. Metodika rada sa decom oštećenog sluha, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1982.
87. Слобин, Д.: Когнитивные предпосылки развития грамматики—Психоллингвистика, Прогресс, Москва, 1984 (преведено во Зборникот на Трета програма, 1985/23, стр. 181-195).
88. Слобин, Д.; Грин, Дж.: Психоллингвистика, Прогресс, Москва, 1976.
89. Соколов, А. Н.: Исследования по проблеме речевых механизмов мышления, Психологическая наука в СССР, Москва, 1959, т. 1.
90. Спиркин, А. Г.: Происхождение языка и его роль в формировании мышления, Мышление и язык, ГИИЛ, Москва, 1957.
91. Спиркин, А. Г.: Мышление и язык, Московский рабочий, Москва, 1956.
92. Šaranović-Božanović, N.: Mogućnost uticanja na kognitivni razvoj učenika koji pokazuju neuspeh, Prosveta, Beograd, 1980.

93. Шатук, Р.: Зборови и слики - мисли и преведувања (преведено во Зборникот на Трета програма, 1986/26, стр. 55-65).
94. Шафф, А.: Введение в семантику, Изд. Иностранной литературы, Москва, 1963.
95. Шеварев, П. А.: О роли ассоциаций в процессах мышления, Исследования мышления в советской психологии, Наука, Москва, 1966.
96. Šešić, B.: Osnovi logike, Na učna knjiga, Beograd, 1983.
97. Шорохова, Е. В.: Учение И. П. Павлова о высшей нервной деятельности и его значение для психологии мышления, Исследования мышления в советской психологии, Наука, Москва, 1966, стр. 80-123.
98. Turner, Dž.: Saznajni razvoj, Nolit, Beograd, 1979.
99. Thomson, R.: The Psychology of Thinking, Penguin-books.
100. Тодорова-Цвейк, И.: За когнитивната реалност на јазикот, Годишен зборник на Филозофскиот Факултет на Универзитетот во Скопје, 1984 год.
101. Уфимцева, А. А.: Теории "Семантического поля" и возможности их применения при изучении словарного состава языка, АН СССР, Москва, 1961.
102. Valon, H.: Od čina do misli, Naprijed, Zagreb, 1959.
103. Valon, A.: Psihički razvoj deteta, Zavod za udžbenike i nastavnna sredstva, Beograd, 1985.
104. Vigotski, L.: Mišljenje i govor, Nolit, Beograd, 1977.
105. Вьготский, Л. С.: Развитие высших психических функций, изд. АПН, Москва, 1960.
106. Wells, G.: The context of Children's Early Language Experience, "Educational Review", 1975, 27, N°2, str. 114-125.
107. Wickelgren, A. W.: Cognitive psychology, Prentice Hall, Inc. New Jersey, 1979.
108. Wickens, D. D.: Encoding categories of words: an empirical approach to meaning (in the Readings in human memory by John M. Gardiner), Methuen, COLTP, London, 1976.
109. Зейгарник, Б. В.: Патология мышления, Изд. Московского университета, Москва, 1962.
110. Žlebnič, L.: Psihologija deteta i mladih, 1-3, Delta-Press, Beograd, 1972.
111. Сборник - Синтаксические структуры, Изд. Красноярского университета, Красноярск, 1984.

112. Коллективная монография - Уровни языка в речевой деятельности, изд. Ленинградского университета, Ленинград, 1986.
113. Коллективная монография: Дети с задержкой психического развития, Педагогика, Москва, 1984.
114. Изабрани радови: Развој говора код детета, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1981.
115. Сборник бр. 3: Когнитивни развој детета, Савез друштва психолога Србије, Београд, 1983.
116. Сборник превода "Зрительное образ - феноменология и эксперимент"; - предисловие, 1974, стр. 6 (Зимченко, В.П.).
117. Павловски средби, т. II, М., 1943, стр. 262.

ДОДАТОК КОН ЛИТЕРАТУРАТА

(наводи и цитати, според други автори)

- *₁ - цитирано според 24/10 од книгата: Павлов, И. П.: Двадесетгодишниот опит, изд. Наука, Соф., 1954, стр. 518 и според 97/85, од книгата: Павлов, И. П.: Полное собрание сочинений, т. III, кн. 2, стр. 325;
- *₂ - цитирано според 97/86 од книгата: Павлов, И. П.: Полное собрание сочинений, т. III, кн. 2, стр. 325;
- *₃ - цитирано според 97/103 од книгата наведена под *₂, стр. 336;
- *₄ - според Будилова, А., 16/38-80;
- *₅ - според Љубљинска, А. А., во книгата: Детская психология, "Просвещение", Москва, 1971, стр. 241-242;
- *₆ - според Љубљинска, А. А., во книгата наведена под *₅, стр. 243;
- *_{7, 8} - според Љубљинска, А. А., во книгата наведена под *₅, стр. 244;
- *₉ - според Љубљинска, А. А., во книгата наведена под *₅, стр. 246-247;
- *_{10, 11} - според Љубљинска, А. А., во книгата наведена под *₅, стр. 247-252;
- *₁₂ - според Љубљинска, А. А., во книгата наведена под *₅, стр. 253;
- *_{13, 14} - според Љубљинска, А. А., во книгата наведена под *₅, стр. 253-259;
- *₁₅ - според Љубљинска, А. А., во книгата наведена под *₅, стр. 262;
- *₁₆ - според Галперин, П. Я., во книгата: Исследования мышления в советской психологии, изд. Наука, Москва, 1966, стр. 236-277;
- *₁₇ - според Љубљинска, А. А., во книгата наведена под *₅, стр. 270;
- *₁₈ - според 97/107 и тоа:
 - Капустник, О. П.: Взаимоотношения между непосредственными условными раздражителями и словесными их символами, - Труды лабораторий физиологии высшей нервной деятельности ребенка, т. 2, Москва, 1930;
 - Трауготт, Н. Н.: Взаимоотношение непосредственной и символической проекции в процессе образования условного тормоза, - Труды како за претходната книга, т. 4, Москва, 1934;

- Иванов - Смоленский, А. Г. : Экспериментальные исследования взаимодействия непосредственных и символических проекций мозговой коры человека, - Архив биологических наук, 1935, т. 38;
- Котларевский, Л. И. : Отражение непосредственных условных связей в корковой символической проекции, Труды лабораторий физиологии высшей нервной деятельности ребенка, т. 4, М., 1934;
- Курбатов, Б. М. : Исследование динамической передачи условной связи из одной корковой сигнальной систем в другую, Труды института высшей нервной деятельности, Серия патологическая, т. II, М., 1956;
- *19 - според Шорохова, 97/108 : Народницкая, Г. Д. : Сложная динамическая структура у детей различных возрастов, - Труды института высшей нервной деятельности, Серия патологическая, т. II, М., 1956;
- *20 - според 97/108: Красногорский, Н. И. : Труды по изучению высшей нервной деятельности человека и животных, т. I, М., 1954;
- *21 - според 97/109: Волкова, В. Д. : О некоторых особенностях образования условных рефлексов на речевые раздражители у детей, Физиологический журнал СССР, 1953, т. XXXIX, вып. 5; како и: О значений аналитико - синтетической деятельности больных полутарий при образовании условных рефлексов на речевые раздражители, во книгата: "VIII Всесоюзный съезд физиологов, биохимиков, фармакологов. Тезисы докладов", М., 1955
- *22 - според 97/110;
- *23 - според 97/111: Фаддеева, В. К. : О роли избирательной иррадиации и индукций в некоторых сложных формах совместной деятельности двух сигнальных систем, "Труды института высшей нервной деятельности. Серия патологическая", т. II, М., 1956;
- *24 - според 97/117: Колцова, М. М. : Материалы по изучению формирования сигнальных систем действительности у ребенка. Диссертация, Л., 1953;
- *25 - според 97/117: Барбашева, Э. И. : Характеристика условных связей на словесные раздражители у детей раннего возраста. - "Известия АПН РСФСР", 1955, в п. 75; како и : Ориентировочный рефлекс и формирование речи у детей младшего возраста. - Тезисы докладов на конференций по проблемам ориентировочного рефлекса, М., 1957;
- *26 - според 97/118: Пратусевич, М. Ю. : Речевые раздражения у детей, М., 1960; О речеводвигательном анализаторе и его роли в процессе познания. - "Вопросы философии", 1953, № 6;
- *27, 28 - според 97/119: Красногорский, Н. И. : К физиологии становления детской речи. - Труды 15-го совещания по проблемам высшей нервной деятельности, М., Л., 1952;

- *29 - според 97/120, 121: Иванов - Смоленский, А. Г.: О взаимодействии первой и второй сигнальных систем при некоторых физиологических и патологических условиях, - Физиологический журнал СССР, 1949, т. XXXV, № 5, стр. 578; како и: О взаимодействии первой и второй сигнальных систем, истиот журнал;
- *30 - според 76; 78;
- *31 - според 12; 13; 14; 115/57-87;
- *32 - според 65/18 - 42 и:
Жолковский, А. К.: О правилах семантического анализа, "Машинный перевод и прикладна лингвистика", вып. 8, 1964;
Жолковский, А. К. и Мельчук, И. А.: О семантическом синтезе. "Проблем кибернетики", вып. 19, М., 1967;
Жолковский, А. К. и Мельчук, И. А.: К построения действующей модели языка (смысл - текст), "Машинный перевод и прикладна лингвистика", в п. 11, 1969;
- *33 - според Лурија, А. Р., 65/185-189; 104/132-144;
- *34 - според 37/8; -
- *35 - според 37/9: Васик, С.: Развојне норме за асоцијације речи у наше деце, у "Развојне говорне норме у наше деце", Бгд., Просвета, 1976; с. р. 15 и: Супрун, А., ред.: Методы изучения лексики, Минск, БГУ им. В. И. Ленина, 1975, стр. 21;
- *36 - според 37/36: Палермо, Д.: Словесные ассоциации и речевое поведение детей, во: "Линситт, Л. и И. Спайкер, ред.: Изучение развития и поведения детей", Москва, Просвещение, 1966, стр. 242;
- *37 - според 37/37: горенаведената книга од Палермо, стр. 242-243;
- *38 - според 37/37: Ervin, S.: Changes with Age in the Verbal Determinants of Word Associations, American Journal of Psychology, 1961, Vol. 74, str. 361-372; Rozencweig, R. and R. Menahem: Age, sexe et niveau d'instruction comme facteurs determinants dans les associations de mots., Annee Psychologique, 1962, str. 45-61;
- *39 - според 37/37: Палермо, Д.: Словесные ассоциации и речевое поведение детей, Москва, Просвещение, 1966, стр. 243-244 и Symonds, P.: Diagnosing Personality and Conduct, New York, Appleton Century Crofts, 1931, str. 388;
- *40 - според 37/38;
- *41 - според 37/38: Woodrow, H. and Lowell, F.: "Children's association frequency tests", Psychological Monographs, 1916, № 22, 1-110;

Табела бр.1 Поделба на субјектите

Р. бр.		О Д Д Е Л Е Н И Е								Вк.	%
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII		
1.	<u>ВОЗРАСТ</u>										
	7 години	8	-	-	-	-	-	-	-	8	12,5
	8 години	-	6	1	-	-	-	-	-	7	10,9
	9 години	-	2	4	-	-	-	-	-	6	9,4
	10 години	-	-	3	6	-	-	-	-	9	14,1
	11 години	-	-	-	2	1	-	-	-	3	4,7
	12 години	-	-	-	-	3	1	-	-	4	6,3
	13 години	-	-	-	-	2	4	3	-	9	14,1
	14 години	-	-	-	-	-	3	2	2	7	10,9
	15 години	-	-	-	-	-	-	2	1	3	4,7
	16 години	-	-	-	-	1	-	-	1	2	3,1
	17 години	-	-	-	-	-	-	1	3	4	6,3
	18 години	-	-	-	-	1	-	-	1	2	3,1
	Над 18 години	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2.	<u>УСПЕХ</u>	8	8	8	8	8	8	8	8	64	100,0
	Одличен	2	5	8	4	-	1	-	1	21	32,8
	Многу добар	5	3	-	3	7	2	4	1	25	39,1
	Добар	1	-	-	1	1	5	3	6	17	26,6
	Доволен	-	-	-	-	-	-	1	-	1	1,6
	Недоволен	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.	<u>ВРЕМЕ НА ГУБЕЊЕ НА СЛУХОТ</u>	8	8	8	8	8	8	8	8	64	100,0
	Конгенитално					3	3	3	5	14	43,8
	До 9 месеци					-	3	2	2	7	21,9
	До 24 месеци					2	2	1	1	6	18,8
	До крај на 4-та година					3	-	2	-	5	15,6
	Меѓу 5-та и 7-ма година					-	-	-	-	-	-
4.	<u>ОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ</u>					8	8	8	8	32	100,0
	I група					4	4	3	3	14	43,8
	II група					-	1	2	1	4	12,5
	III група					4	3	1	2	10	31,3
	IV група					-	-	2	-	2	6,3
	Тотална глувост					-	-	-	2	2	6,3
						8	8	8	8	32	100,0

Тотална глувост - непостоење на никакви слушни остатоци

I група - минимални остатоци на слух, во облик на мали острва

II група - делумно слушно поле (до 1000 - 1500 Н)

III група - цело акустичко поле; обично нелинеарни квантит. оштет.

IV група - цело акустичко поле; линеарни квантитат. оштетувања (види во 51)

СПИСОК НА ЗБОРОВИ - С

I СЕРИЈА - ИМЕНКИ

МАМА	ТРЕВА
УЧЕНИКОТ	ШУМ
ДЕЦАТА	КУКИ
ИГОР	ДРВА
ЛИСИЦАТА	ЖИТО
КРАВИ	СТРАВ
СКОПЈЕ	СИЛА
РУЖИ	РАДОСТ

II СЕРИЈА - ПРИДАВКИ

ГОЛЕМА	СТУДЕН
ПОУБАВО	ТИХ
ЦРВЕНА	МЛАД
ДОБРИ	МЕКИ
ВИСОК	НАЈГЛУПАВ
БЕЛО	ИТЕР
ТОПЛИ	ГРАДСКИ
СЛАТКА	КОРИСНА

III СЕРИЈА - ЗАМЕНКИ
ПРИЛОЗИ

СЕКОЈ	БРЗО
ТМЕ	ТАМУ
ВИЕ	ДЕНЕС
КОЈ	УШТЕ
КОЛКУ	ГОРЕ
МНОГУ	РАНО
КОГО	СЕГА
ШТО	СКАПО

IV СЕРИЈА - ГЛАГОЛИ

КУПИ	СТАНА
ПИШУВА	ЈАЕ
ВЛЕГОА	РАСТЕ
ЗЕДЕ	ЛЕГНА
УЛОВИ	КЕ НАМЕСТИ
САКА	ДАВАШЕ
ОДНЕСОА	ПАСЕ
СТЕ	ПРОДАВААТ

(ВИДИ ВО 24) Ајтените се превземени од Д. Денев и неговите соработници,
преведени на македонски јазик (24/74).

ПРИМЕРОК НА ПРОТОКОЛИМЕ И ПРЕЗИМЕ ГЕОРГИЈЕВСКА ЕЛИЗАБЕТАОДДЕЛЕНИЕ I УЧИЛИШТЕ " 11 Октомври " - СкопјеДАТА НА РАЃАЊЕ 11.10.1977 год. ВОЗРАСТ 7 год.:7 мес. (7 год.)УСПЕХ Многу побар (4.00)

СЛУХ : а) нормален

- б) оштетен - **Тотална глувост**
 - I група
 - II група
 - III група
 - IV група

ВРЕМЕ НА ГУВЕЊЕ НА СЛУХОТ

- конгенитална глувост
 - до 9 месеци
 - од 9 до 24 месеци
 - од 24 месеци до крајот на 4-та година
 - меѓу 5-та и 7-ма година

Р. бр.	ИМЕНКИ	ОДГОВОРИ	Вид на Р		V во секун.	aS	
			ВР	НР		S	P
1.	МАМА	БЕБЕ	+	-	1,800	-	+
2.	УЧЕНИКОТ	УЧИТЕЛКА	+	-	1,500	-	+
3.	ДЕЦАТА	УЧАТ	+	-	3,700	+	-
4.	ИГОР	ИГРА	+	-	16,100	+	-
5.	ЛИСИЦАТА	ИТРА	+	-	3,700	+	-
6.	КРАВИ	ПАСАТ	+	-	1,900	+	-
7.	СКОПЈЕ	МАКЕДОНИЈА	+	-	2,400	-	+
8.	РУЖИ	ЦВЕКЕ	+	-	2,000	-	+
9.	ТРЕВА	ЗЕЛЕНА	+	-	5,100	+	-
10.	ШУМ	ДРВЈА	+	-	1,700	-	+
11.	КУКИ	КУКА	+	-	4,600	-	+
12.	ДРВА	ЛИСЈА	+	-	1,800	-	+
13.	ЖИТО	ЛЕБ	+	-	6,300	-	+
14.	СТРАВ	КУЧЕ	+	-	8,100	-	+
15.	СИЛА	БОРЕЊЕ	+	-	5,100	-	+
16.	РАДОСТ	СРЕКА	+	-	2,600	-	+
		ВКУПНО	16	/	4,275	5	11

Дата на испитувањето Мај.1985 год. Место СкопјеИспитувач Лазаревска Лидија

Табела бр.2 Обработени податоци за зборот - С "ДОБРИ"
(Деца без недостатоци на слухот)

I одделение:

3 - 1 V + 3,500; 4 - 6 V + 1,633; 6 - 1 V + 1,700;
% на ВР: + 100,00
pV: + 1,875

II одделение:

1 - 2 V + 1,150; 4 - 3 V + 3,133; 5 - 1 V + 1,700;
8 - 2 V + 1,000;
% на ВР: + 100,00
pV: + 1,925

III одделение:

4 - 3 V + 1,200; 5 - 3 V + 1,433; 7 - 1 V + 1,500;
8 - 1 V + 0,800;
% на ВР: + 100,00
pV: + 1,275

IV одделение:

2 - 2 V + 1,600; 4 - 1 V + 2,500; 8 - 5 V + 1,300;
% на ВР: + 100,00
pV: + 1,525

I - IV одделение:

1 - 2 V + 1,150; 2 - 2 V + 1,600; 3 - 1 V + 3,500;
4 - 13 V + 1,946; 5 - 4 V + 1,499; 6 - 1 V + 1,700;
7 - 1 V + 1,500; 8 - 8 V + 1,163;
% на ВР: + 100,00
pV: + 1,650

0 - нижи одговори;
1 - не-добри;
2 - подобри;
3 - татко ми;
4 - деца;

5 - луѓе;
6 - родители;
7 - ученици;
8 - лоши.

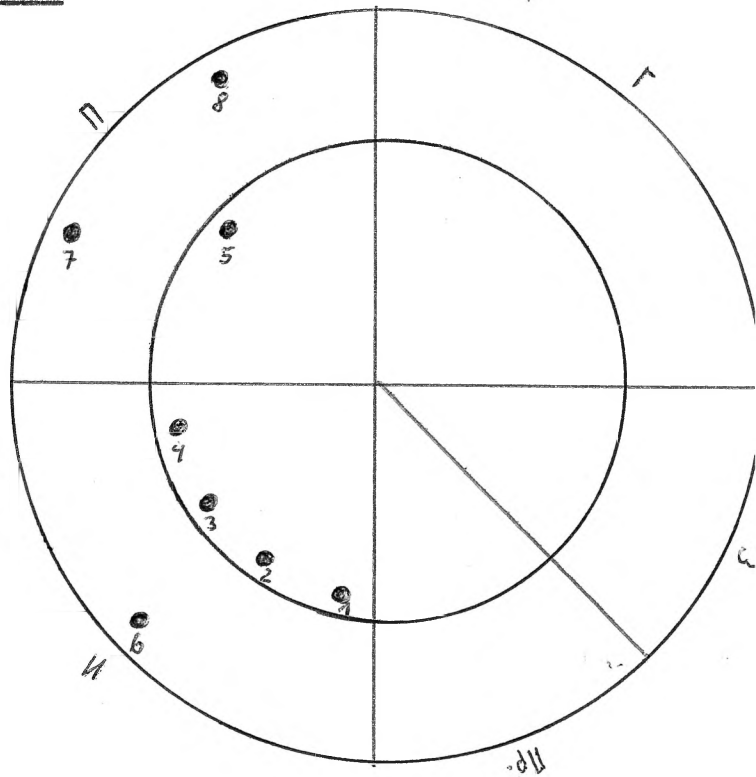
Д и ј а г р а м б р . 1

Асоцијативното поле на зборот - С " Д О Б Р И "

ДЕЦА БЕЗ НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ

Одговори	aV	
1 деца	13	} с
2 луѓе	4	
3 родители	1	
4 ученици	1	
5 лоши	8	} р
6 татко ми	1	
7 подобри	2	
8 не-добри	2	

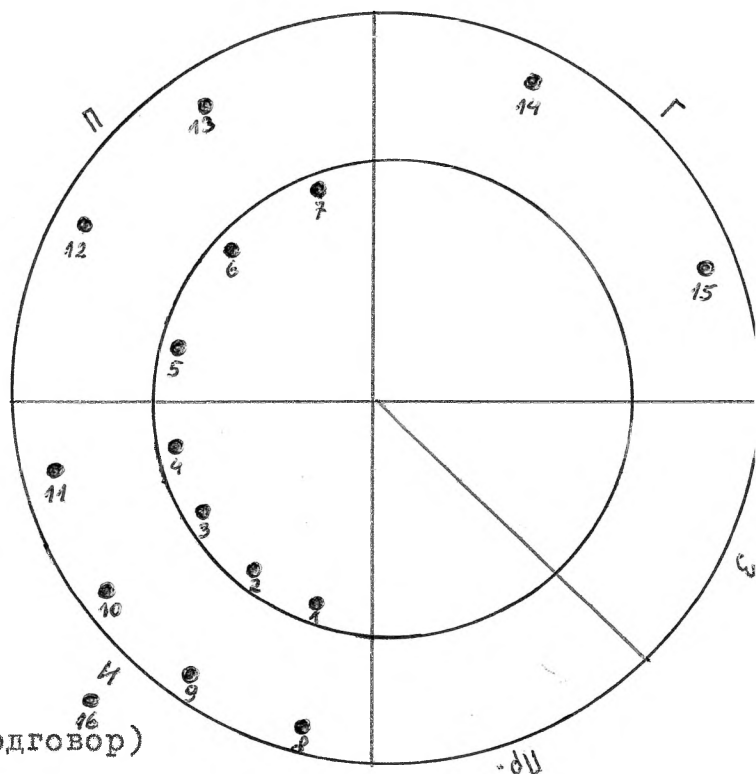
Вкупно: 8 збора - ВР
 "кон с" на аР - 5 збора
 "кон р" на аР - 3 збора

ДЕЦА СО НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ

Одговори	aV	
1 деца	1	} с
2 ученици	1	
3 дете	1	
4 ученик	1	
5 мирни	1	
6 слабо	1	
7 одличен	1	
8 мама	3	} р
9 јаболка	1	
10 пат	1	
11 ден	12	
12 убава	1	
13 добро	2	
14 пишува	2	
15 игра	1	
16 шила	1	НР
17 - - - - -	1	

Вкупно: 15 збора - ВР
 "кон с" на аР - 7 збора
 "кон р" на аР - 8 збора
 Вон аР - 2 НР
 (- - - - - = изоставен одговор)

Табела бр.3 Основни показатеки за зборот - С " Д О Б Р И "

Одд.	аР	А С О Ц И Ј А Т И В Е Н С И С Т Е М									
		Парадигматски		Синтагматски одговори							
		одговори	аV	Именки	аV	Глаголи	аV	Заменки	аV	Прилози	аV
I.	К О Н С	-	-	1	6	-	-	-	-	-	-
	Н О Н Р	-	-	3	1	-	-	-	-	-	-
II.	К О Н С	5	2	1	3	-	-	-	-	-	-
	Н О Н Р	-	-	2	1	-	-	-	-	-	-
III.	К О Н С	8	2	-	-	-	-	-	-	-	-
	Н О Н Р	5	1	1	3	-	-	-	-	-	-
IV.	К О Н С	-	-	2	3	-	-	-	-	-	-
	Н О Н Р	-	-	4	1	-	-	-	-	-	-
I-IV.	К О Н С	5	5	1	1	-	-	-	-	-	-
	Н О Н Р	7	2	-	-	-	-	-	-	-	-
I-IV.	К О Н С	5	8	1	13	-	-	-	-	-	-
	Н О Н Р	-	-	2	4	-	-	-	-	-	-
I-IV.	К О Н С	-	-	3	1	-	-	-	-	-	-
	Н О Н Р	-	-	4	1	-	-	-	-	-	-
I-IV.	К О Н С	7	2	6	1	-	-	-	-	-	-
	Н О Н Р	8	2	-	-	-	-	-	-	-	-

- деца = 1
- луѓе = 2
- родители = 3
- ученици = 4
- лоши = 5
- татко ми = 6
- подобри = 7
- не-добри = 8

Табела бр.4 Основни показатели добиени во истражувањето

Р. бр.	ВИД НА ЗБО- РОВИТЕ - С	ВИД НА ОДГОВОРИТЕ				pV		aS -- за BP			
		BP		HP		за си- те од.	за BP	P		S	
		фр.	%	фр.	%			фр.	%	фр.	%
1.	<u>ИМЕНКИ</u>										
	ДБНС	497	97,1	15	2,9	2,901	2,856	183	59,0	127	41,0
	ДСНС	446	87,1	66	12,9	5,269	4,819	115	48,5	122	51,5
2.	<u>ПРИДАВКИ</u>										
	ДБНС	506	98,8	6	1,2	3,079	3,037	79	32,1	167	67,9
	ДСНС	415	81,1	97	18,9	6,175	5,734	67	24,9	202	75,1
3.	<u>ГЛАГОЛИ</u>										
	ДБНС	507	99,0	5	1,0	2,677	2,646	76	26,1	215	73,9
	ДСНС	472	92,2	40	7,8	5,295	4,848	62	19,6	254	80,4
4.	<u>ЗАМЕНКИ</u>										
	ДБНС	190	99,0	2	1,0	3,170	3,094	23	24,5	71	75,5
	ДСНС	172	89,6	20	10,4	5,206	5,287	23	18,4	102	81,6
5.	<u>ПРИЛОЗИ</u>										
	ДБНС	315	98,4	5	1,6	2,623	2,602	55	32,4	115	67,6
	ДСНС	289	90,3	31	9,7	5,936	5,695	36	16,9	177	83,1
6.	<u>ВКУПНО</u>										
	ДБНС	2015	98,4	33	1,6	2,890	2,847	416	37,4	695	62,6
	ДСНС	1794	87,6	254	12,4	5,576	5,277	303	26,1	857	73,9

BP -- виши одговори

HP -- нижи одговори

фр. -- фреквенција

% -- процент

pV -- просечен латентен период на одговорите, во секунди

aS -- асоцијативен систем

P -- парадигматски одговори

S -- синтагматски одговори

Табела бр.5 Местото на различните категории на зборови - С, по % на ВР,кај децата без и со недостатоци на слухот

Деца без недостатоци на слухот			Деца со недостатоци на слухот		
Р. бр.	Категорија на зборовите - С	% на ВР	Р. бр.	Категорија на зборовите - С	% на ВР
1.	Г Л А Г О Л И	99,00	1.	Г Л А Г О Л И	92,20
2.	З А М Е Н К И	99,00	2.	П Р И Л О З И	90,30
3.	П Р И Д А В К И	98,80	3.	З А М Е Н К И	89,60
4.	П Р И Л О З И	98,40	4.	И М Е Н К И	87,10
5.	И М Е Н К И	97,10	5.	П Р И Д А В К И	81,10

Статистички значајни разлики во постигнувањата на децата без и со недостатоци на слухот, за различни граматички категории на зборови - С:

ДЕЦА БЕЗ НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ

глаголи - именки

$$t = 2,206; X^2 = 4,131 > 3,84 \text{ (значаен на ниво } 0,05)$$

ДЕЦА СО НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ

именки - глаголи

$$t = 2,681; X^2 = 6,58 > 3,84 \text{ (значаен на ниво } 0,05)$$

придавки - именки

$$t = 2,634; X^2 = 6,57 > 3,84 \text{ (значаен на ниво } 0,05)$$

придавки - глаголи

$$t = 5,294; X^2 = 26,43 > 6,63 \text{ (значаен на ниво } 0,01)$$

придавки - заменки

$$t = 3,035; X^2 = 6,727 > 6,63 \text{ (значаен на ниво } 0,01)$$

придавки - прилози

$$t = 3,843; X^2 = 12,26 > 6,63 \text{ (значаен на ниво } 0,01)$$

МЕЃУ ДВЕТЕ ГРУПИ НА ДЕЦА

именки: $t = 6,038; X^2 = 33,52$ (значаен на ниво 0,01)

придавки: $t = 9,86; X^2 = 87,44$ (значаен на ниво 0,01)

заменки: $t = 4,057; X^2 = 13,935$ (значаен на ниво 0,01)

прилози: $t = 4,508; X^2 = 18,40$ (значаен на ниво 0,01)

глаголи: $t = 5,381; X^2 = 26,87$ (значаен на ниво 0,01)

Табела бр.6 Местото на различните категории на зборови - С, по рVBP, кај децата без и со недостатоци на слухот (во секунди)

ДЕЦА БЕЗ НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХ			ДЕЦА СО НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХ		
Р. бр.	Категорија на зборовите - С	рVBP (сек.)	Р. бр.	Категорија на зборовите - С	рVBP (сек.)
1.	П Р И Л О З И	2,607	1.	Г Л А Г О Л И	4,782
2.	Г Л А Г О Л И	2,663	2.	И М Е Н К И	4,815
3.	И М Е Н К И	2,826	3.	З А М Е Н К И	4,899
4.	П Р И Д А В К И	2,849	4.	П Р И Л О З И	5,631
5.	З А М Е Н К И	3,092	5.	П Р И Д А В К И	5,673
З Б О Р О В И - С		2,782	З Б О Р О В И - С		5,144

Статистички значајни разлики во рVBP (во секунди) за различните граматички категории на зборови - С, кај децата без и со недостатоци на слухот:

ДЕЦА БЕЗ НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ

заменки - прилози: $\lambda = 2,597$ (значајна на ниво 0,01)
 - глаголи: $\lambda = 2,279$ (значајна на ниво 0,05)

ДЕЦА СО НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ

именки - придавки: $\lambda = 2,518$ (значајна на ниво 0,05)
 - прилози: $\lambda = 2,066$ (значајна на ниво 0,05)
 глаголи - придавки: $\lambda = 2,546$ (значајна на ниво 0,05)
 - прилози: $\lambda = 2,108$ (значајна на ниво 0,05)

МЕЃУ ДВЕТЕ ГРУПИ НА ДЕЦА

именки - именки: $\lambda = 8,646$ (значајна на ниво 0,01)
 заменки - заменки: $\lambda = 4,319$ (значајна на ниво 0,01)
 прилози - прилози: $\lambda = 8,613$ (значајна на ниво 0,01)
 глаголи - глаголи: $\lambda = 8,799$ (значајна на ниво 0,01)
 придавки - придавки: $\lambda = 9,370$ (значајна на ниво 0,01)

Табела бр.7 Распореденост на зборовите - P во аP

P. бр.	ВИД НА ЗБОРОВИТЕ - C	ВИД НА P	Парадигматски одговори			Синтагматски одговори					
			Во аP	Во аP	"кон с"	"кон р"	Вкупно	"кон с"	"кон р"	Вкупно	
1.	<u>ИМЕНКИ</u>										
	ДБНС	Фр. %	10	310	119 38,4	64 20,6	183 59,0	101 32,6	26 8,4	127 41,0	
	ДСНС	Фр. %	38	237	55 23,2	60 25,3	115 48,5	74 31,2	48 20,3	122 51,5	
2.	<u>ПРИДАВКИ</u>										
	ДБНС	Фр. %	5	246	45 18,3	34 13,8	79 32,1	121 49,2	46 18,7	167 67,9	
	ДСНС	Фр. %	38	269	33 12,3	34 12,6	67 24,9	97 36,1	105 39,0	202 75,1	
3.	<u>ГЛАГОЛИ</u>										
	ДБНС	Фр. %	5	291	36 12,4	40 13,7	76 26,1	174 59,8	41 14,1	215 73,9	
	ДСНС	Фр. %	27	316	18 5,7	44 13,9	62 19,6	139 44,0	115 36,4	254 80,4	
4.	<u>ЗАМЕНКИ</u>										
	ДБНС	Фр. %	2	94	22 23,4	1 1,1	23 24,5	51 54,3	20 21,3	71 75,5	
	ДСНС	Фр. %	18	125	18 14,4	5 4,0	23 18,4	57 45,6	45 36,0	102 81,6	
5.	<u>ПРИЛОЗИ</u>										
	ДБНС	Фр. %	5	170	42 24,7	13 7,6	55 32,4	60 35,3	55 32,4	115 67,6	
	ДСНС	Фр. %	22	213	23 10,8	13 6,1	36 16,9	62 29,1	115 54,0	177 83,1	
6.	<u>ВКУПНО</u>										
	ДБНС	Фр. %	27	1111	264 23,8	152 13,7	416 37,4	507 45,6	188 16,9	695 62,6	
	ДСНС	Фр. %	143	1160	147 12,7	156 13,4	303 26,1	429 37,0	428 36,9	857 73,9	

ДБНС - деца без недостатоци на слухот

ДСНС - деца со недостатоци на слухот

Фр. - фреквенција

Табела бр.8 Разлики во % на ВР, за различни граматички категории на зборови - С, распоредени "кон с" и "кон р" на аР, кај децата без и со недостатоци на слухот

Структура на аР	ГРАМАТИЧКА КАТЕГОРИЈА НА ЗБОРОВИТЕ - С					За сите категории
	Глаголи	Прилози	Придавки	Заменки	Именки	
<u>"Кон с"</u>						
-ДБНС	72,2	60,0	67,5	77,6	70,9	79,4
-ДСНС	49,7	39,9	48,3	60,0	54,4	49,7
D	22,5	20,1	19,2	17,6	16,5	29,7
<u>"Кон р"</u>						
-ДБНС	27,8	40,0	32,5	22,4	29,1	20,6
-ДСНС	50,3	60,1	51,7	40,0	45,6	50,3
D	-22,5	-20,1	-19,2	-17,6	-16,5	-29,7
t	5,847	3,990	4,500	2,866	3,988	15,595
Значајност на D	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01

Табела бр.8/а Местото на различните граматички категории на зборови - С, по % на ВР, распоредени "кон с" на аР, кај децата без и со недостатоци на слухот

Р. бр.	ДЕЦА БЕЗ НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХ		Р. бр.	ДЕЦА СО НЕДОСТАТ. НА СЛУХ	
	Категорија на зборови - С	% на ВР "кон с" на аР		Категорија на зборови - С	% на ВР "кон с" на аР
1.	ЗАМЕНКИ	77,6	1.	ЗАМЕНКИ	60,0
2.	ГЛАГОЛИ	72,2	2.	ИМЕНКИ	54,4
3.	ИМЕНКИ	70,9	3.	ГЛАГОЛИ	49,7
4.	ПРИДАВКИ	67,5	4.	ПРИДАВКИ	48,3
5.	ПРИЛОЗИ	60,0	5.	ПРИЛОЗИ	39,9

ТАБЕЛА БР.9 А С О Ц И Ј А Т И В Н А Т А В А Л Е Н Т Н О С Т М Е Ѓ У З Б О Р О В И Т Е С И Р

Ред. бр.	ВИД НА ЗБОРОВИТЕ	П О В Т О Р Л И В О С Т Н А З Б О Р О В И Т Е - Р												Број на збор.-Р
		1 пат		2 пати		3-5 пати		6-10 пати		11-15пати		над 15 пати		
		Фр.	%	Фр.	%	Фр.	%	Фр.	%	Фр.	%	Фр.	%	
1.	<u>И М Е Н К И</u>													
	ДБНС	226	72,9	47	15,2	28	9,0	7	2,3	2	0,6	-	-	310
	ДСНС	172	72,6	31	13,1	21	8,9	7	3,0	4	1,7	2	0,9	237
		+ 54	+0,3	+ 16	+ 2,1	+ 7	+0,1	-	-0,7	- 2	-1,1	-2	-0,9	+ 73
2.	<u>П Р И Д А В К И</u>													
	ДБНС	169	68,7	33	13,4	22	8,9	16	6,5	6	2,4	-	-	246
	ДСНС	208	77,3	33	12,3	22	8,2	4	1,5	1	0,4	1	0,4	269
		- 39	- 8,6	-	+ 1,1	-	+0,7	+12	+ 5,0	+ 5	+2,0	-1	-0,4	- 23
3.	<u>З А М Е Н К И</u>													
	ДБНС	62	66,0	13	13,8	12	12,8	6	6,4	1	1,1	-	-	94
	ДСНС	102	81,6	19	15,2	1	0,8	2	1,6	-	-	1	0,8	125
		- 40	-15,6	- 6	- 1,4	+11	+12,0	+ 4	+ 4,8	+ 1	+1,1	- 1	-0,8	- 31
4.	<u>П Р И Л О З И</u>													
	ДБНС	128	75,3	19	11,2	12	7,1	8	4,7	2	1,2	1	0,6	170
	ДСНС	169	79,3	29	13,6	12	5,6	3	1,4	-	-	-	-	213
		- 41	- 4,0	- 10	- 2,4	-	+ 0,5	+ 5	+ 3,3	+ 2	+1,2	+ 1	+0,6	- 43
5.	<u>Г Л А Г О Л И</u>													
	ДБНС	206	70,8	45	15,5	30	10,3	7	2,4	3	1,0	-	-	291
	ДСНС	249	78,8	41	13,0	21	6,6	2	0,6	2	0,6	1	0,3	316
		- 43	- 8,0	+ 4	+ 2,5	+ 9	+ 3,7	+ 5	+ 1,8	+ 1	+0,4	- 1	-0,3	- 25
6.	<u>В К У П Н О</u>													
	ДБНС	791	71,2	157	14,1	104	9,4	44	4,0	14	1,3	1	0,1	1111
	ДСНС	900	77,6	153	13,2	77	6,6	18	1,6	7	0,6	5	0,4	1160
		-109	- 6,4	+ 4	+ 0,9	+27	+ 2,8	+26	+ 2,4	+ 7	+0,7	- 4	-0,3	- 49

Табела 6р.10 ЗНОРОВИ - Р С0 ав ОД 1 ДО 5 ИЛИ, РАЦИОНАЛНИ "КОИ С" И "КОИ Р" НА АР

Р. бр.	КАТЕГОРИЈА НА ЗБОРОВАНИ	1 НАИ			2 НАИ			3 НАИ			4 НАИ			5 НАИ			1-5 НАИ			
		"с"	"р"	Бр.	"с"	"р"	Бр.	"с"	"р"	Бр.	"с"	"р"	Бр.	"с"	"р"	Бр.	"с"	"р"	Бр.	
1.	ИМЕНКИ	145	81	226	41	6	47	17	2	19	6	1	7	2	-	-	2	211	90	301
	ДБНС	(64,2)	(35,8)	(87,2)	(12,8)		(89,5)	(10,9)		(85,7)	(14,3)		(100,0)				(70,1)	(29,9)	120	104
	ДОНС	89	83	172	15	16	31	9	5	13	1	6	2	-	-	2	53,6	(46,4)		
	ДОНС	(51,7)	(48,3)	(48,4)	(51,6)		(69,2)	(30,8)		(83,3)	(16,7)		(100,0)				(53,6)	(46,4)		
2.	ИМЕНКИ	105	64	169	24	9	33	9	2	11	1	9	1	1	2	147	77	224	224	
	ДБНС	(62,1)	(37,9)	(72,7)	(27,3)		(81,8)	(18,2)		(88,9)	(11,1)		(50,0)	(50,0)		(65,6)	(34,4)	126	137	263
	ДОНС	93	115	208	17	16	33	6	4	11	1	5	6	-	-	6	(47,9)	(52,1)		
	ДОНС	(44,7)	(55,3)	(51,5)	(48,5)		(54,5)	(45,5)		(80,0)	(20,0)		(100,0)			(47,9)	(52,1)			
3.	ИМЕНКИ	43	19	62	11	2	13	8	-	8	3	-	3	1	-	1	66	21	87	
	ДБНС	(69,4)	(30,6)	(84,6)	(15,4)		(400,0)			(100,0)			(100,0)			(75,9)	(24,1)	72	50	102
	ДОНС	58	44	102	13	6	19	1	-	1	-	-	-	-	-	1	(59,0)	(41,0)		
	ДОНС	(56,9)	(43,1)	(68,4)	(31,6)		(100,0)			-	-		(100,0)			(59,0)	(41,0)			
4.	ИМЕНКИ	71	57	128	13	6	19	3	4	7	2	3	2	-	-	2	91	68	159	
	ДБНС	(55,5)	(44,5)	(68,4)	(31,6)		(58,3)	(41,7)		(66,7)	(33,3)		(100,0)			(57,2)	(42,8)	83	127	210
	ДОНС	51	118	169	22	6	29	7	1	8	1	3	3	1	1	1	(39,5)	(60,5)		
	ДОНС	(30,2)	(69,8)	(75,9)	(24,1)		(83,3)	(16,7)		(100,0)			(100,0)			(39,5)	(60,5)			
5.	ИМЕНКИ	144	62	206	37	8	45	11	3	14	5	2	7	6	3	9	203	78	281	
	ДБНС	(69,9)	(30,1)	(82,2)	(17,8)		(78,6)	(21,4)		(71,4)	(28,6)		(66,7)	(33,3)		(72,2)	(27,8)	152	159	311
	ДОНС	112	137	249	28	13	41	8	6	14	3	6	1	-	-	1	(48,9)	(51,1)		
	ДОНС	(45,0)	(55,0)	(68,3)	(31,7)		(57,1)	(42,9)		(50,0)	(50,0)		(100,0)			(48,9)	(51,1)			
БЕШКО	ИМЕНКИ	508	283	791	126	31	157	48	11	59	24	5	29	12	4	16	718	334	1052	
	ДБНС	(64,2)	(35,8)	(80,3)	(19,7)		(81,4)	(18,6)		(82,8)	(17,2)		(75,0)	(25,0)		(68,3)	(31,7)	553	577	1130
	ДОНС	403	497	900	95	58	153	31	16	47	15	5	20	9	1	10	(48,9)	(51,1)		
	ДОНС	(44,8)	(55,2)	(62,1)	(37,9)		(66,0)	(34,0)		(75,0)	(25,0)		(90,0)	(10,0)		(48,9)	(51,1)			

(Во заградите е даден %-от на одговорот)

Табела бр.11 Асоцијативна валентност на зборовите-Р со повторливост над 5 пати

З Б О Р О В И - С	З Б О Р О В И - Р			
	Предмети или лица	Својства	Дејства, состојби, желби	Други особености
<u>1. И М Е Н К И</u>				
<u>А. Деца без недостатоци на слухот</u>				
мама	тато 10			
децата			играат 11	
лисицата	волкот 8			
крави	млеко 9		пасат 8	
Скопје	град 14			
ружи	цвеќе 7			
трева		зелена 9		
жито		жолто 6		
<u>Б. Деца со недостатоци на слухот</u>				
мама			мете 11	
децата			играат 9	
			игра 9	
			игра 9	
Игор	фудбал 6			
лисицата	кокошка 7			
крави	млеко 13			
Скопје	град 16			
ружи	цвеќе 23			
трева	овца 8	зелена 12		
шум	дрво 16			
куќи				дома 11
дрва	шума 8			
<u>2. П Р И Д А В К И</u>				
<u>А. Деца без недостатоци на слухот</u>				
голема		мала 11		
поубаво	цвеќе 8	најубаво 9		
		жолта 6		
црвена		лоши 8		
добри	деца 13	низок 11		
висок	човек 8	црно 11		
бело		ладни 8		
топли	зраци 7	топол 9		
студен	снег 6			
тих	глас 6			
млад	човек 10	стар 11		
меки		тврди 11		
најглунав		најпаметен 9		

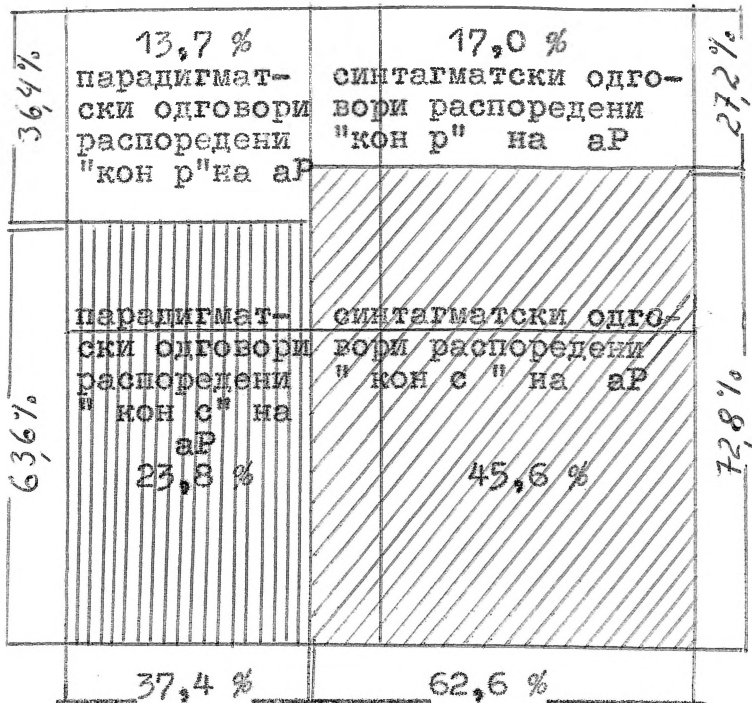
	Предмети или лица	Својства	Дејства, состојби, желби	Други особенос.
итер градски корисна	Пејо 6	селски 7 не-корисна 8		
<u>Б. Деца со недостатоци на слухот</u>				
добри	ден 12			
топли	сонце 20			
студен	зима 7			
тих	ауто 6			
	тахи 10			
млад	човек 6			
итер			игра 6	- - - -7
градски	град 7			
корисна	Скопје 10			- - - -6
<u>3.3 А М Е Н К И</u>				
<u>А. Деца без недостатоци на слухот</u>				
секој	човек 9			никој 7
тие				ние 6
вие				ние 10
кој				тој 10
кого				никого 7
што				ништо 12
<u>Б. Деца со недостатоци на слухот</u>				
секој	ден 16			
тие				вие 6
вие				ние 7
<u>4. П Р И Л О З И</u>				
<u>А. Деца без недостатоци на слухот</u>				
колку				толку 7
таму				ваму 10
денес				утре 14
уште				малку 11
горе				доле 19
рано	утро 7			касно 8

	Предмети или лица	Својства	Дејства, со-стојби, жетби	Други особен.
сега скапо многу				после 7 евтино 10 колку 7 малку 6
<u>Б. Деца со недостатоци на слухот</u>				
уште горе скапо	пари 6		спије 9	малку 6
<u>5. Г Л А Г О Л И</u>				
<u>А. Деца без недостатоци на слухот</u>				
пишува улови сака сте лае	домашна 8 риба 15		не-сака 9 не-сте 9	
легна ќе намести даваше	кучето 8 куче 14 кревет 9		стана 7 не-даваше 6	
пасе	трева 11			
<u>Б. Деца со недостатоци на слухот</u>				
пишува сте лае легна пасе	писмо 25 куче 14 трева 13		спије 8	вие 10

Прилог бр.15

Д и ј а г р а м б р . 2 - Распоpеденост на парадигматските и синтагматските одговори во асоцијативното поле

ДЕЦА БЕЗ НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ

ПАРАДИГМАТСКИ
ОДГОВОРИ - 37,4%

ОД ПОНИЗОК
ВИД - 13,7%

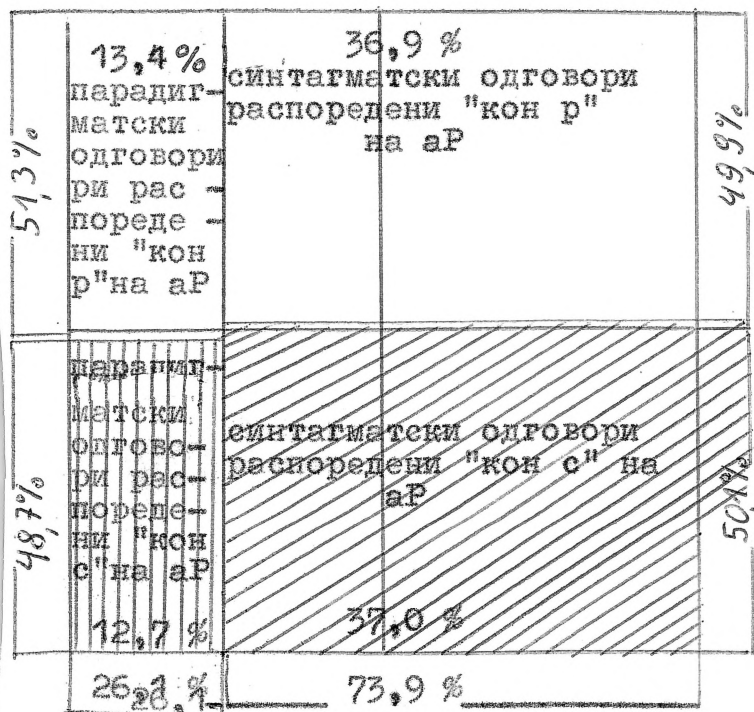
ОД ПОВИСОК
ВИД - 23,8%

СИНТАГМАТСКИ
ОДГОВОРИ - 62,6%

ОД ПОНИЗОК
ВИД - 17,0%

ОД ПОВИСОК
ВИД - 45,6%

ДЕЦА СО НЕДОСТАТОЦИ НА СЛУХОТ

ПАРАДИГМАТСКИ
ОДГОВОРИ - 26,1%

ОД ПОНИЗОК
ВИД - 13,4%

ОД ПОВИСОК
ВИД - 12,7%

СИНТАГМАТСКИ
ОДГОВОРИ - 73,9%

ОД ПОНИЗОК
ВИД - 36,9%

ОД ПОВИСОК
ВИД - 37,0%

*

(Узорок на испитаници)

Губењето на слухот, кај поголемиот број на субјекти со недостатоци на слухот, кои учествуваа во истражувањето (вкупно 27), до крајот на втората година од животот, како и карактерот на оштетувањето на слухот (тотална глувост; I, II и III група на остатоци на слухот = вкупно 30 субјекти), довеле до прекин на контактот на овие субјекти со звукот и неможност да го развијат говорот и усвојат мајчиниот јазик. За разлика од децата без недостатоци на слухот, кои го започнуваат школувањето со веќе развиен говор и јазик, пред децата со недостатоци на слухот стои долг период на учење на говорот и јазикот, кој вклучува: процес на демутизација, односно изучување на изговарањето на говорните гласови на мајчиниот јазик; нивно сврзување во зборови и реченици; учење да го читаат гворот од усните на соговорникот; да читаат и пишуваат; стекнување на лексичкиот фонд и т.н.

Според наставниот план, во I, II и III одделение е предвидена работа над формирањето на гласовите и развитокот на говорот, а од IV до VIII одделение - на усовршувањето на читањето на говорот и за време на наставата од општообразовните предмети. Во V и VI одделение се изучуваат предметите што се изучуваат во I-IV одделение во редовното осумгодишно училиште: мајчин јазик; математика; запознавање на природата и општеството; ликовно воспитување; физичко воспитување.

Од горенаведените причини, иако во текот на истражувањето се пројавија претпоставените квантитативни и квалитативни разлики во говорниот развиток на децата без и со недостатоци на слухот, сметаме за оправдано како субјекти во истражувањето да бидат вклучени деца без недостатоци на слухот од I до IV одделение и деца со недостатоци на слухот од V до VIII одделение, уште повеќе што за потребите на нашето истражување не е од суштинска важност возраста и одделението кое го посетуваат субјектите, туку различните нивоа во говорниот развиток на децата без и со недостатоци на слухот, чии карактеристики овозможуваат да се проследи процесот на создавањето на единството на мислењето и јазикот, претпоставени и потврдени со резултатите на истражувањето.

И Н Д Е К С Н А С К Р А Т Е Н И Ц И
(користени во овој труд)

зборови - P	=	зборови - одговори
зборови - C	=	зборови - стимулуси
VP	=	виши одговори
NP	=	нижи одговори
ДБНС	=	деца без недостатоци на слухот
ДСНС	=	деца со недостатоци на слухот
pV	=	просечен латентен период
aP	=	асоцијативно поле
"кон с"	=	"кон центарот"
"кон p"	=	"кон периферијата"
aV	=	асоцијативна валентност
aS	=	асоцијативен систем
фр.	=	фреквенција
P	=	парадигматски одговори
S	=	синтагматски одговори

Идејата и организацијата на истражувањето

Идејата за истражувањето на проблемот за создавањето на функционалното единство на мислењето и јазикот во текот на онтогенетскиот развој на индивидуата е во најголем дел поттикната од истражувањата на Д.Денев и А.Марјановиќ, наведени во делот III, стр.129-132 од овој труд, како кристализација на усмереноста на интересите на авторот кон развојните фази на мислењето на индивидуата, после обработката на целокупната достапна литература од овој домен. Наведените автори поаѓаат од различни позиции и пристапи кон проблемот, но во својата основа, нивните истражувања, како и овој пионерски труд, ги имплицираат поставките дека единството на мислењето и јазикот се создава како премин на сензомоторното мислење (кога јазикот започнува надворешно да се поврзува со мислењето), низ фазите на елементарното перцептивно-практично и перцептивно претставното мислење (кога јазикот е вклучен во конкретниот контекст на активноста на субјектот), кон јазичното мислење како органско-функционално единство, кое ги надминува контекстуалните просторни и временски рамки. Иако во сите три истражувања провејуваат извесни недостатоци, како во секое претходно на идното истражување, во сите нив се добиени податоци со исти импликации.

Во методолошки поглед авторот користи организациони шеми и симболи од погоре наведените автори, користени и од други автори, но повеќето со содржински различни определби, темелени на сознанијата на логиката (изложени во 94 и 96 од наведената литература), како и стекнатите сознанија од обработката на достапната литература, кои се во согласност со неговата концепција за проблемот.

Во ова истражување, во однос на истражувањата на Д.Денев, добиени се квантитативно различни резултати по поодделните индикатори; не е можно нивно целосно експлицитно квалитативно споредување, поради нивните различни содржински определби, иако имплицитно, квалитативно, двете истражувања доаѓаат до податоци и заклучоци од ист карактер.